

با جمعی از دلیران جنگجویی رسیدند نزدی مردان و بود و این که در نصرت یافته بار داشته تا کجای شهر در آورد

מלחמה

מלחמה

- 1 לדבר על המלחמה / העורכים
- 2 הליכה דרך קירות / ענבל תמיר
- 6 שירי מלחמה / איתן חיימוביץ
- 8 המינגווי בסואץ / יובל גוט
- 11 עדות מן המלחמה / אילנה ארבל
- "פני המלחמה": שדה הקרב של הדימוי הוויזואלי ברפובליקת ויימאר / עדו צפרוני 16
- שעת קרב / סיפור קצר מאת נימרוד הראל 20
- מקורות האלימות / אשל מור 22
- "הידור אכילס בכפיפה אחת עם אבק שריפה ועופרת?" / אביגיל מרמרי 27
- הבלוק / סיפור קצר מאת יאיר אגמון 30
- גדלו מגדל חיים וכל מסעו ריס / ארבעה שירים מתוך "מלאכי" / עמרי לבנת 34
- הפסקת האש של חג המולד / עמרי גולדוין 36
- הקרב על יערות הגשם מתחיל בסיבוב הקניות בסופר / אילאיל גביזון 37
- אניטה שבתי / סיפור קצר מאת עידו גפן 40
- המלחמה פרצה / סיפור קצר מאת איל גלזר 43
- מלחמת הכול בכול / יותם קומן 44
- על תוקפנות ותשוקה: פרויד, דרידה ומרקוזה / טל יחזקאלי 47
- המלחמה במגפה / אורי בן שלום 51
- חלקיק מזיכרון של מלחמה / יואב לוינזון-סלע 57

התוכנית הייחודית לתלמידים מצטיינים
על שם עדי לאוסמן, המסלול הבינתחומי
אוניברסיטת תל אביב

ראש התוכנית: פרופ' נעמה פרידמן
מרכזת התוכנית: רונית כהן
מזכירת התוכנית: חוה שטרן

גיליון מס' 21, יוני 2019

עורכים: עדו צפרוני, נריה קראוס, יהונתן שמילוביץ, יהונתן אינדורסקי

תמונת השער: Gomti Akbarnama, 1561, *The Victory of Ali Quli Khan on the river*

ייעוץ לשוני: ד"ר אילנה ארבל

עיצוב, עימוד והפקה: מיכל סמוקובץ, המשרד לעיצוב גרפי

לדבר על המלחמה

בניסיונו לבסס את "היסודות לאי השוויון בין בני האדם" כותב ז'אן ז'אק רוסו: "הראשון שגידר לו חלקת אדמה והעלה בדעתו לומר: זאת לי היא ואף מצא סביבו אנשים תמימים דיים להאמין לו, היה מייסדה האמיתי של החברה האזרחית. כמה פשעים, כמה מלחמות, כמה רציחות, כמה אומללויות וכמה זוועות היה חוסך מן המין האנושי מי שהיה עוקר את יתדות הסימון או ממלא בעפר את התעלה וקורא אל אחיו: הישמרו לכם מהטות אוזן למתחזה! אבוד תאבדו אם תשכחו כי הפירות לכולנו הם, וכי האדמה אינה קניין אישי".

בארץ המלחמות הבלתי נגמרות אי אפשר שלא לדבר על המלחמה: זו שהייתה, זו שעכשיו וזו שתבוא. אך הדיבור נדמה לעתים כאד, ולא פעם אנו שואלים עצמנו "למה לדבר בכלל? למה לומר משהו בכלל?". אי אפשר שלא לדבר על המלחמה: ובכן, מדוע? מדוע אנו ממשיכים לדבר גם כשנדמה שהדיבור לא יכול לשנות דבר־מה בעולם?

אסופת החיבורים שלפנינו – אסופת הדיבורים שלפנינו – מציעה אפשרויות שונות לבחור בכל זאת לומר משהו. למול זוועות המלחמה, למול האלימות שבהוויה ולמול המאבק המתמיד, אנו מגלים שלעתים אין לנו אפשרות אחרת אלא לדבר: אנו מגלים כיצד הדיבור מכריע מלחמות, כיצד הוא מאפשר לחשוב את המלחמה מחדש, כיצד הוא מביית את המלחמה וכיצד הוא משחרר את כוחה כנגד עצמה. אנו מגלים אפשרות למשמעות חרף המלחמה, אנו מגלים אפשרות למשמעות בזכות המלחמה. אנו מגלים שאנו נלחמים, שאנו משתנים, ובכך מגלים אולי גם אפשרות לקוות. המלחמה עוד מימיו של הומרוס – איש דברים, איש מלחמה – היא הזירה שבה מתנוצצת הנפש האנושית במלוא עוזה, ושבה הניצחון הגדול הוא ניצחונה של הרוח על הדם, של האמנות על השנאה ושל המדע על הטמטום.

העורכים

ובכל זאת, ההגזמה שבהכתרת "הרמטכ"ל הפילוסוף" כוכבי (על דימוי "הצייר הצמחוני" אפשר היה להרחיב בטקסט נפרד) מזמינה קריאה חוזרת באחד הטקסטים המעניינים שנכתבו על כוכבי ועל החיבור המפתיע (ויש שיאמרו, הקטלני) שלו ושל בני־דורו בצבא לפילוסופיה. ציטוט קטן של כוכבי, מתוך כתבה של אמירה לם **בידיעות אחרונות**, יהווה אולי הקדמה ראויה לדרך שבה רואה הרמטכ"ל את החיבור: "[לימודי הפילוסופיה] נתנו לי את הפיגומים שבעזרתם אני חושב. את הבית אנחנו צריכים לבנות. הפיגומים עוזרים לי להגיע להכרעות מדי יום. אני נעזר בדיסציפלינה של הפילוסופיה כדי לעשות את זה יותר טוב. אנחנו עוסקים כאן בפילוסופיה שימושית! אצלנו הפילוסופיה נמצאת במקום הכי מעשי שלה".¹

גיאומטריה הפוכה

במארס 2002, זמן קצר לפני תחילת מבצע "חומת מגן", היה אביב כוכבי (אז בדרגת אלוף־משנה) מפקד חטיבת הצנחנים במבצע הפשיטה על מחנה הפליטים בלאטה שבמזרח שכם. בספרו של הארכיטקט והתיאורטיקן איל ויצמן **ארץ חלולה – ארכיטקטורת הכיבוש של ישראל**² מוקדש פרק לתפקיד שמילא כוכבי באותה פשיטה, שכותרתו היא "ללכת דרך קירות". לפי ויצמן, בפקודו של כוכבי נוסתה בראשונה בבלאטה, בקנה־מידה רחב, כתפיסה דומיננטית, השיטה שזכתה לכינוי "הליכה דרך קירות":

[אביב כוכבי] תיאר את התמרון שביצע כוחותיו כ"גיאומטריה הפוכה", שלהגדרתו היא ארגון־מחדש של התחביר העירוני באמצעות סדרות של פעולות מיקרו־טקטיות. החיילים נמנעו ממעבר ברחובות, בכבישים, בסמטאות ובחצרות המגדירים את הגיון התנועה דרך העיר. כמו כן, הם הדירו את רגליהם מן הדלתות החיצוניות, חדרי המדרגות הפנימיים והחלונות, המרכיבים את הסדר של הבניין. תחת זאת הם חצבו חורים בקירות משותפים, בתקרות וברצפות, ונעו דרכם במסלולים אופקיים ואנכיים באורך מאות מטרים, בעודם מרוקנים את הפנים הביתיים מתוך המרקם הצפוף והרציף של העיר.³

אם נדמה שהציטוט לעיל הוא ניסיון של ויצמן לכפות מונחים תיאורטיים במקום זר, ראו כיצד כוכבי עצמו תיאר בראיון עם ויצמן את הפרקטיקה הצבאית של אותה תקופה:

החלל הזה שאתה רואה כאן, החדר שבו אתה מביט [הוא מתייחס לחדר שבו נערך הריאיון, בבסיס צבאי ליד תל אביב] הוא רק הפרשנות שלך [לחדר]. עכשיו אתה יכול למתוח את גבולות הפרשנות שלך, אבל לא עד אינסוף – אחרי הכול, זה הרי

חיילים בשכם במהלך מבצע חומת מגן, 2002. צילום – ויקיפדיה

הליכה דרך קירות

עיון מחודש בספרו של הארכיטקט איל ויצמן, **ארץ חלולה**, מלמד על הקשר מעורר המחלוקת שהיה לאביב כוכבי, מי שמכהן היום כרמטכ"ל, עם הפילוסופיה הפוסט־סטרוקטורליסטית, ועל הניסיון שלו ושל אחרים בצבא לתרגם את עקרונותיה למלחמה במחנות הפליטים בגדה בראשית שנות ה־2000

ענבל תמיר

הקדמה

הוא "פילוסוף שאתגר את המורות בבית הספר". בערוץ 7 מצאו שכוכבי הוא לא רק צייר, צמחוני ו- ניחשתם נכון, פילוסוף! – אלא גם "מהפכן". בכלל, נראה שכמעט לא נותר כותב שהזכיר את הרמטכ"ל הנכנס בלי להתייחס אליו כאל "פילוסוף". התואר שהוצמד לכוכבי מקורו לא רק באגדות ובסיפורים־מפה־לאוזן על תפקודו בצבא; כוכבי אכן בחר כקצין בצנחנים ללמוד תואר ראשון בפילוסופיה באוניברסיטה העברית (ייתכן שגם ההתכתבות המתוקשרת שלו עם מי שהיה חברו לספסל הלימודים, פרופ' ניב גורדון מאוניברסיטת בן־גוריון, תרמה לדימויו).

ב־26 באוקטובר, 2018 פורסם שהרמטכ"ל הבא של צה"ל יהיה האלוף (כיום רבי־אלוף) אביב כוכבי. הימים שלאחר ההחלטה על מינויו לוו בכתבות "פרופיל" על דמותו ועל אישיותו, ונדמה שגם במונחי התקשורת הישראלית, שרגילה לפאר ולרומם גנרלים לדרגת אלים, נרשמה כאן הגזמה. לקט קצר: בעיתון **מקור ראשון** נכתב על כוכבי כי: "לבד מהיותו קצין מוכשר וקר רוח, כוכבי הוא גם איש רוח. פילוסוף וצייר, מנהל אורח חיים צמחוני". בתאגיד השידור הישראלי הוגדר כוכבי "צייר, פילוסוף ורמטכ"ל". באתר **וואלה!** כוכבי

"אלף מישורים", כריכת ספרם של דלז וגואטרי

מפי האמן האמריקאי גורדון מאטה-קלארק). כך, למשל, מתארת עאישה, פלסטינית תושבת המחנה, את הנעשה בקרב:

תאר לך – אתה יושב בסלון שלך, שאותו אתה מכיר היטב; זה החדר שבו המשפחה צופה יחד בטלוויזיה אחרי ארוחת הערב... ואז פתאום, בקול רעם מחריש אוזניים, הקיר נעלם, החדר מתמלא אבק ושברי לבנים, ודרך הקיר נשפכים חיילים בזה אחר זה, וצועקים פקודות. אין לך מושג אם אותך הם מחפשים, אם הם באו להשתלט לך על הבית, או אם ביתך פשוט נמצא בדרכם למקום אחר.⁸

לפי ויצמן, הצלחת הכוחות הישראליים בפעולתם במחנה הפליטים בלאטה היא שהובילה את פיקוד המרכז בצה"ל לאמץ את שיטת "הליכה דרך קירות" גם בקרבות בקסבה בשכם ובמחנה הפליטים בג'נין (במה שנחשב לקרב הקשה ביותר ולזה שאליו הופנתה מרבית תשומת הלב ב"חומת מגן", ונשא מאפיינים שונים בתכלית מאלה של בלאטה ושל שכם, כפי שמפורט בספר. בתום הקרבות, ערכה הארכיטקטית הפלסטינית נורהאן אבו-ג'ידי סקר שהראה שיותר ממחצית הבניינים בקסבה של שכם הפכו למעברים צבאיים, ופתח אחד עד שמונה נפרצו בקירותיהם, ברצפותיהם ובתקרותיהם. הקרב בשכם באפריל, שכוכבי היה אחד ממוביליו, נחשב באותה העת להצלחה, ובסיומו בירכו אותו באופן אישי ראש הממשלה אריאל שרון ושר הביטחון בנימין בן אליעזר. לפי ויצמן, מקור תחושת ההצלחה הוא גם בכך שהוכח (בשיטת התמרון שהוביל כוכבי בבלאטה) שמעתה הצבא יכול להיכנס למחנות פלסטיניים ולמרכזי ערים בגדה כרצונו.

תיאוריה ומציאות

עוד לפני שאלת השלכות המהלך התיאורטי שכוכבי היה דמות בולטת בו, מערער ויצמן על

את השפה ואת עולם המושגים הזה, ניתן להבין מן הספר, שאב כוכבי לא רק מלימודי הפילוסופיה באוניברסיטה העברית אלא גם מהשתלמותו בקורסים שונים של מלת"ם – המכון לחקר תורת המערכה, שפעל בעשור שבין 1996 ל-2006 תחת פיקודים של שני תתי-אלופים במילואים: שמעון נוה ודב תמרי. במכון הועסקו קצינים בכירים במילואים וכן דוקטורנטים לפילוסופיה ולמדעי המדינה באוניברסיטת תל אביב, ועד 2003 קורס הליבה של המכון – Advanced Operational Approach – היה קורס חובה לקצונה הבכירה. ויצמן מפרט בספרו את אחת מרשימות הקריאה של המכון, שכוללת למשל את ספריהם של ג'יל דלז ופליקס גואטרי ויריליו *The Lost Dimension*, כתבים של האדריכל הדה-קונסטרוקטיבי ברנרד טשומי, ועוד. נוה עצמו מתייחס בריאיון אצל ויצמן לאביב כוכבי, ואומר:

"בשכם התחיל הצבא להבין את הלוחמה העירונית כבעיה מרחבית". את השפעתו של מלת"ם על טקטיקה זו הסביר (נוה – ע.ת) "בכך שהכשרנו כמה קצינים בכירים, מילאנו את המערכת בסוכנים חתרניים ששואלים שאלות... כמה מהקצינים הבכירים לא מתייששים לדבר על דלז או על טשומי".⁶

בהמשך, מרחיב נוה:

"כמה מהמושגים באלף מישורים היו שימושיים מאוד בשבילנו [בצבא]... [הם] אפשרו לנו להסביר מצבים בני זמננו שאחרת לא יכולנו להסביר אותם [...] חשובה מאוד היתה ההבחנה [של דלז וגואטרי] בין מושגי המרחב 'החלק' וה'מפוספס' [...] בצבא אנחנו משתמשים עכשיו לעתים קרובות במונח 'להחליק את החלל' כאשר אנו מתייחסים לפעולה במרחב שבמסגרתה אנחנו מתעלמים מגבולות. את האזורים הפלסטיניים אפשר לראות כ'מפוספסים' [...] במקום להכיל את הכוחות שלנו בתוך הגבולות הקיימים ולארגן אותם על פיהם, אנחנו רוצים לנוע דרך אותם גבולות [...] מעבר דרך קירות הוא פתרון מכני פשוט שמחבר את התיאוריה לפרקטיקה. פריצת גבולות מגדירה את מצב החלוקות".⁷

תאר לך – אתה יושב בסלון שלך, שאותו אתה מכיר היטב

לפני שנגיע לביקורת של ויצמן על חדירת השפה התיאורטית למרחב הצבאי, חשוב להבין כיצד נראה הניסוי האינטלקטואלי הזה מצדו השני – דרך עיניהם של תושבי מחנה הפליטים. חוויותיהם מציגות באור שונה את המאמץ הצבאי-תיאורטי "לבטל את קירותיו של הקיר" (ביטוי שמוזכר בספר

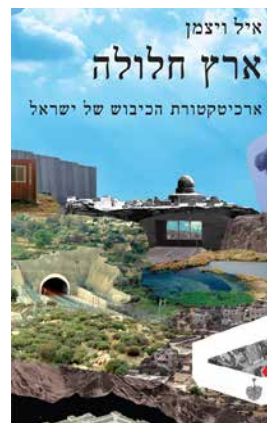
פיזיקה, יש כאן בתים וסמטאות. השאלה היא, איך אתה מפרש את הסמטה? האם אתה מפרש אותה כמו כל ארכיטקט ומתכנן ערים, כמקום שעוברים דרכו, או שאתה מפרש אותה כמקום שאסור לעבור דרכו? זה תלוי רק בפרשנות. (...) האויב מפרש את החלל באופן מסורתי, קלאסי, ואני לא רוצה לציית לפרשנות שלו וליפול למלכודות שלו.⁴

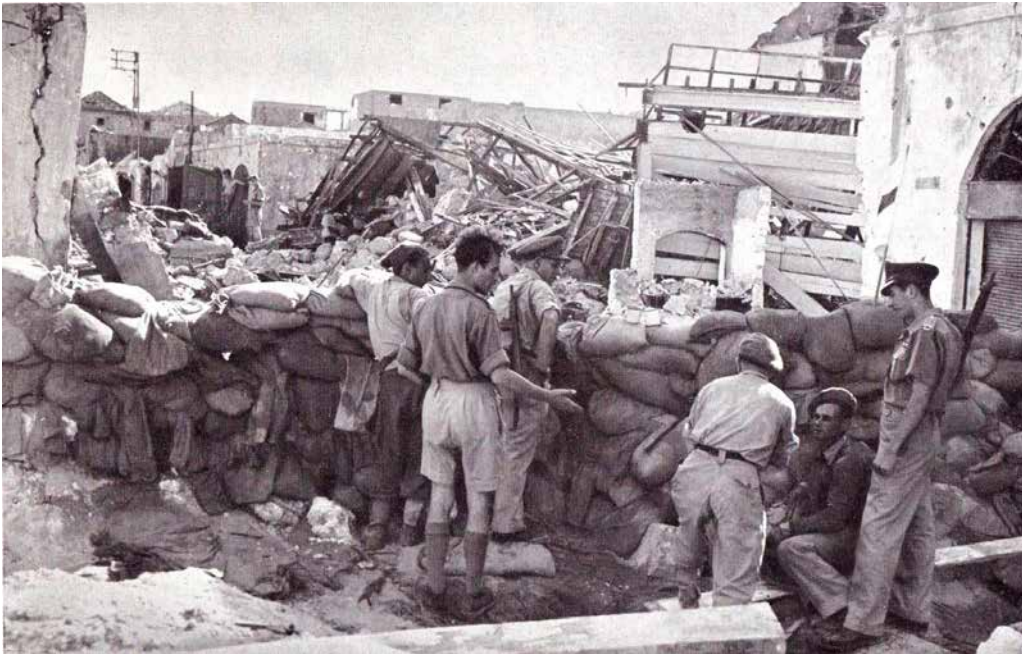
אביב כוכבי. צילום – וויקיפדיה

במקום אחר, מצוטט כוכבי כמי שהנחה את קציניו בתדרוך שלפני המבצע: "[ואז] אנחנו מבצעים תמרון פרקטלי, נעים בנחיל בזמנית מכל כיוון, ודרך ממדים שונים של המובלעת".

את השפה התיאורטית שבה משתמש כוכבי כדי להסביר את הפעולה הצבאית מתאר ויצמן כחלק משיח שתפס תאוצה באותה עת בקרב קצינים בצבא: "ההתייחסות לצורך בפרשנות של החלל ואף ב'פרשנות מחדש', כתנאי לניצחון בלוחמה עירונית מדגימה את השפעתה של שפת התיאוריה הפוסט-מודרנית והפוסט-סטרוקטורליסטית. על פי השפה המתוחכמת שבה משתמש כוכבי, המלחמה היא עניין של קריאה ושל דה-קונסטרוקציה (מושגית) של הסביבה האורבנית הקיימת, עוד לפני תחילת המבצע".⁵

כריכת ספרו של איל ויצמן, 'ארץ חלולה'

שיטות שיושמו כבר ב'48. עמדות ההגנה במנשייה, 1948

הטענה בדבר היותו מהפכני. כפי שהוא מצוין, שימוש צבאי בתיאוריות ומתודולוגיות אקדמיות עדכניות אינו לכשעצמו דבר חדש (דוגמה מעניינת היא המקרה של רוברט מקנמארה, שר ההגנה האמריקאי במלחמת וייטנאם). גם דימוי ה"חייל" משורר-פילוסוף" שמייצגו העדכני הוא הרמטכ"ל כוכבי היה קיים עוד קודם לכן. ויצמן מזכיר שקצינים בכירים שחזרו מלימודים בארצות הברית השתמשו עוד בשנת השישים במונחים פילוסופיים כדי לתאר את שדה הקרב, למשל כשדיברו במונחים המושפעים מהגותו של שפינוזה ביחס לקרבות ב'1967. אפילו השיטה המכונה "הליכה דרך קירות", כך מתברר, הושמשה כבר בעבר – למשל בקרבות באלג'יר, בקרבות פריז במאה ה'19, ואפילו בידי האצ"ל ב'1948. מעניין לראות

שימושים אלה בטכניקה קדמו לא רק לחשיבה הצבאית של כוכבי ואנשי המלת"ם, אלא אף לכתבים הפילוסופיים (למשל של דלז וגואטרי) שבהם השתמשו, ושעליהם ניסו להעמיד, את היסודות ואת ההסברים התיאורטיים של השיטה. ויצמן מפנה לאדריכל הישראלי שרון רוטברד, שטוען בספרו **עיר לבנה עיר שחורה** שרעיון המעבר דרך קירות למעשה הומצא מחדש כמעט בכל קרב עירוני בהיסטוריה, בהתאם לצרכים המקומיים ולתנאי הקרב.

עוד הוא טוען (בצדק, לדעתי) שהשימוש במונחים הפילוסופיים בהתייחס לאי-ליניאריות צבאית (כמו "הליכה דרך קירות" או "תנועת נחיל") עשויים אמנם לסמן שינוי כלשהו, אבל הטענה שההתפתחויות האלה מהוות תמורה רדיקלית כלשהי – מוגזמת. כפי שכותב ויצמן, הרשתות הצבאיות עדיין מבוססות בדרך כלל על היררכיות מוסדיות מסורתיות, והתנועה הלא-ליניארית מתבצעת בקצה של מערכת היררכית במהותה. במקרה של הגדה המערבית, הוא כותב, ניתן היה לערוך "תמרונים לא-ליניאריים" כיוון שהצבא הישראלי שולט בכל קווי האספקה הליניאריים – הדרכים שבתוך הגדה ואלה המחברות אותה לבסיסיו, וכן במכשולים (הליניאריים) שהוא בונה ברחבי השטח.

מכאן נובעת, בעיני, הביקורת הנוקבת ביותר של ויצמן על הניסוי האינטלקטואלי של כוכבי שתחילתו במחנה הפליטים בלאטה:

"תנועת נחיל" ו"הליכה דרך קירות" הן

במבצע "גשמי קיץ" בעזה, כוכבי נשמע מדבר בשפה דומה לזו של חומת מגן, למשל בביטויים כמו "אנחנו מעוניינים להשתמש בכל היתרונות של 'פשיטה' במקום 'כיבוש'". בלבנון, הירש השתמש בשפה דומה כשקרא "לנוע בנחיל" ו"לקנן" באזורים אורבניים, שפה שלא הובנה על ידי פקודיו, כפי שהעידו. אחרי המלחמה, מצוין ויצמן, הואשם הירש ביהירות, ב"אינלקטואליזם" ובניתוק מן המציאות, טענות שנשמעות כלפיו בהקשר מלחמת לבנון עד היום. שמעון נוה, שעמד בראש המלת"ם והיה אולי הגורו האינטלקטואלי של אותה חבורה, הודה בדיעבד: "המלחמה בלבנון היתה כישלון ולי היה חלק עצום בו. מה שהבאתי לצבא נכשל".

מעבר להשפעה של השיח התיאורטי על הצלחה או כישלון בשדה הקרב, ויצמן עומד גם על הפגיעה הפוטנציאלית באוכלוסייה הפלסטינית עקב אותו שימוש, או מה שהוא מגדיר (בעקבות הרברט מרקוזה) "שילובן והתמתן של תיאוריות פוסט-סטרוקטורליסטיות ואפילו פוסט-קולוניאליות על ידי המדינה הקולוניאלית". כך, למשל, הוא מצוין (בנוגע למה שנתפס בראיית הצבא, כך ניתן להניח, דווקא כהצלחה) את העובדה ששיטה דוגמת "הליכה דרך קירות" מאפשרת לצבא הישראלי להיכנס למחנות הפליטים בתדירות גבוהה, דבר שלא מתאפשר אם הכניסה למחנה מחייבת לזרוע הרס רב, כזה שיגרור התנגדות מקומית ובינלאומית רבה (כמו בעקבות האירועים בג'נין). את הפרק מסיים ויצמן בטענה רדיקלית אף יותר, שלפיה החשיבה

אופני פעולה מוצלחים בעיקר כאשר האויב חלש באופן יחסי ואינו מאורגן, ובמיוחד כאשר מאזן הטכנולוגיה, ההכשרה והעוצמה נוטה לטובת הצבא. במשך שנות האינתיפאדה המשיכו כוחות הכיבוש לדמיין שמתקפותיהם על ארגוני גרילה דלים באמצעי לחימה ועל אזרחים חסרי ישע בבתיים מטים ליפול הן "קרבות", והתרברבו בהישגים כאילו היו הישגים צבאיים רבי משמעות. ההיבריס של אלה המוכתרים כגיבורי המבצעים הללו יכול להשוות רק לרגע את חוסר המוצא וחוסר התכלית של תכנון אסטרטגי זה בטווח הארוך, את הטמטום הפוליטי, את הגסות הצבאית ואת הזלזול בחיי אדם.⁹

ואכן, במקומות אחרים הדברים נראו מוצלחים פחות.¹⁰ לטענת ויצמן, השנים שהעביר הצבא בתקיפת ארגונים פלסטיניים חלשים (תוך פיתוח ויישום רעיונות תיאורטיים מורכבים) היו אחת הסיבות לחוסר האונים שהופגן מול לוחמי חיזבאללה המאומנים והחמושים יותר בלבנון בקיץ 2006. עם או בלי קשר, הוא מצוין ששניים מן האירועים הקשים באותה תקופה, בעזה ובלבנון, קרו תחת פיקודם של שניים מבוגרי המלת"ם, אותו דור פילוסופים (שיוצמן מכנה בלעג "נערי הפלא של צה"ל") מן הקצינים הבולטים במבצע "חומת מגן" – כוכבי עצמו (שביוני 2006 היה מפקד אוגדת עזה בזמן חטיפת גלעד שליט) וגל הירש (מי שהיה מועמד לזמן קצר לתפקיד מפכ"ל המשטרה) שבחומת מגן שימש כקצין אג"ם של פיקוד המרכז, וב'2006 פיקד על עוצבת הגליל כשנחטפו החיילים אלדד רגב ואהוד גולדווסר.

- 8 שם, בעמ' 246
 9 **ארץ חלולה**, בעמ' 289
 10 על הקרב בג'נין (שבו לא לקח כוכבי חלק), תוצאותיו וההשוואה בינו לבין הקרבות בבלאטה ובשכם מפרט ויצמן בספר באריכות. נראה ששם נוסתה בהתחלה שיטה דומה, אך משזו כשלה, עבר הצבא לשיטות פעולה אגרסיביות בהרבה.
 11 **ארץ חלולה**, עמ' 275.
 12 מבקר המדינה, **דו"ח שנתי 57, דצמבר 2006**. עמ' 64-66.
 13 גילי כהן, עמוס הראל "ה'גורו' שקציני הצבא העריצו עד לכישלון במלחמת לבנון השנייה חזר להדריך בצה"ל" **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2533682>
 14 יותם פלדמן "ראש נפץ" **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1452796>
 15 Caroline Glick "Column One: Haluz's Stalinist Moment" *The Jerusalem Post* <https://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Column-One-Halutz-Stalinist-moment>
 16 גילי כהן, עמוס הראל "ה'גורו' שקציני הצבא העריצו עד לכישלון במלחמת לבנון השנייה חזר להדריך בצה"ל" **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2533682>
 17 לילך שובל "הרמטכ"ל הנכנס כוכבי בדרישה דרמטית מצמרת צה"ל: עצבו את המתכון לניצחון" **ישראל היום**. <https://www.israelhayom.co.il/article/635423>
 18 <https://twitter.com/amirbohbot/status/1098528208075530241>

ביבליוגרפיה

- איל ויצמן **ארץ חלולה – ארכיטקטורת הכיבוש של ישראל** (2017), הוצאת בבל, תרגום מאנגלית: מתן קמיניר).
 אמירה לם "סיפורו של רב אלוף" **7 ימים – ידיעות אחרונות** 01.11.2018 <https://www.yediot.co.il/01.11.2018/articles/0,7340,L-5385390,00.html>
 דרך-קירות-צנזורה-צבאית-באקדמיה <https://idanlandau.com/2008/09/14/>
 גילי כהן, עמוס הראל "ה'גורו' שקציני הצבא העריצו עד לכישלון במלחמת לבנון השנייה חזר להדריך בצה"ל" **הארץ** 08.01.2015. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2533682>
 יותם פלדמן "ראש נפץ" **הארץ** 23.10.2007. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1452796>
 Caroline Glick "Column One: Haluz's Stalinist Moment" *The Jerusalem Post* 08.06.2006, <https://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Column-One-Halutz-Stalinist-moment>
 לילך שובל "הרמטכ"ל הנכנס כוכבי בדרישה דרמטית מצמרת צה"ל: עצבו את המתכון לניצחון" **ישראל היום** 23.02.2019. <https://www.israelhayom.co.il/article/635423>
<https://twitter.com/amirbohbot/status/1098528208075530241>

ב"גרזולם פוסט" צוטט בעניין קצין בדרגת סגן אלוף מחיל הנחתים האמריקאי:

בארצות הברית השפעתם של נוה ומלת"ם על השיח האינטלקטואלי ועל הבנת המשלב המערכתי של המלחמה היא עצומה. חיל הנחתים הזמין מחקר... המבוסס בעיקר על עבודתו של שמעון [נוה]. אי-אפשר כמעט להגיע לכנס צבאי בארצות הברית בלי לשמוע דיון ב[עבודתו של] שמעון.¹⁵

עוד מציינת הכותבת כי האמריקאים, הבריטים והאוסטרלים משלבים בדוקטרינות הרשמיות שלהם רעיונות שפותחו במלת"ם.

ב־2015, תשע שנים אחרי סגירת המכון, חזר שמעון נוה ללמד במסגרת הצבא, בתפקיד מדריך בקורס לתתי-אלופים במכללה לביטחון לאומי.¹⁶ אביב כוכבי היה אז מפקד פיקוד הצפון, ולאחר מכן סגן הרמטכ"ל. ב־15 בינואר, 2019 הוא נכנס לתפקיד הרמטכ"ל. בסוף פברואר, פורסם בעיתונות כי כוכבי זימן את המפקדים הבכירים בצבא לסדנה, ולקראתה ביקש בין היתר "להציג את הגנאלוגיה של הגוף שעליו הם אמונים". הכתבת מוסיפה: "חלק מהקצינים הבכירים שמעו את המונח לראשונה רק במסגרת ההכנות לסדנה".¹⁷ כתב אחר לענייני צבא צייץ בטוויטר: "אלופים במטכ"ל התחילו לבכות שהישיבות אצל רא"ל כוכבי ארוכות מאוד. שעות".¹⁸

הערות

- 1 אמירה לם "סיפורו של רב אלוף" **7 ימים – ידיעות אחרונות** 01.11.2018. <https://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-5385390,00.html>
- 2 הספר ראה אור באנגלית ב־2007, ותורגם לעברית לפני שנתיים על ידי בוגר התוכנית הבינתחומית לתלמידים מצטיינים ע"ש לאוטמן, מתן קמיניר. הפרק עצמו פורסם בעברית כמאמר בכתב העת "מטעם" כבר ב־2008 (לפרסומו קדמה מיני-סערה כשבצעד חריג, בכתב העת "תיאוריה וביקורת" שבו היה אמור להתפרסם המאמר, החליטו לשלוח את הטקסט לכוכבי עצמו לקבלת תגובה. תגובתו של כוכבי היתה איום בתביעת דיבה אם המאמר יפורסם, מה שהוביל את אנשי כתב העת לבקש מויצמן לערוך בו שינויים, והאחרון בתורו משך את המאמר והגיש אותו ל"מטעם". על הפרשה שמאחורי הפרסום כתב בוגר התוכנית, פרופ' עידן לנדו, בבלוג שלו "לא למות טיפשי" – דרך-קירות-צנזורה-צבאית-באקדמיה <https://idanlandau.com/2008/09/14/>
- 3 איל ויצמן **ארץ חלולה** (להלן: **ארץ חלולה**) 234 (2017)
- 4 **ארץ חלולה**, 250
- 5 שם, בעמ' 253
- 6 שם
- 7 שם, בעמ' 254

והשפה הארכיטקטונית-פילוסופית טומנות בחובן השלכות שליליות גם על עתידו ומעמדו של העם הפלסטיני:

כאשר כוכבי טוען ש"החלל הוא רק פרשנות" ושתנועתו דרכם ולאורכם של מרקמים עירוניים מפרשת מחדש יסודות ארכיטקטוניים (קירות, חלונות ודלתות), וכאשר נוה אומר שיקבל בברכה כל גבול כל עוד יוכל לחצות אותו, שניהם משתמשים בגישה תיאורטית מסוגית גבול על מנת לרמוז שהמלחמה היום אינה עוד עניין של הרס מרחבי, אלא "ארגון מחדש" של המרחב. ה"גיאומוטרייה ההפוכה" שהומצאה על מנת להפוך את העיר "פנים לחוץ" ולהחליף את חלקיה הפרטיים בציבוריים, מבקשת עתה לקפל את "המדינה הפלסטינית" בתוך תפיסות ביטחוניות ישראליות ולהכפיף אותה להסגות גבול בלתי-פוסקות, השואפות לקעקע את חומתה".¹¹

בשלב מסוים נדמה שגם הצבא עצמו הלך בכיוון אחר. במאי 2006 נסגר המכון לחקר תורת המערכה, והעומדים בראשו – נוה ותמרי – הושעו. גל הירש פרש מן הצבא כמה חודשים לאחר מלחמת לבנון. לפי ויצמן, המאבקים סביב המכון שפכו אור על קווי שבר קיימים בתוך הצבא, בין קצינים שהיו מזוהים עם מלת"ם, שבעיניהם כאמור נתפס נוה כגורו, וקצינים שהתנגדו לו, לשיטותיו ולשפתו (בין הבולטים בהם – אלוף יעקב עמידור, מי שהיה מפקד המכללות הצבאיות, ולימים ראש המטה לביטחון לאומי). מבקר המדינה מיכה לינדנשטראוס, בדו"ח על הכשרת קצינים בצבא, מתח ביקורת על כך שהלימוד במלת"ם התנהל בעל-פה, בהרצאות ובסמינרים, מבלי שפורסם ספר או לקסיקון מונחים שסייע בהבנת התרמינולוגיה הסבוכה ורבת-המשמעויות שלו. בדו"ח נמתחה גם ביקורת על אי-סדרים ניהוליים וכספיים במכון.¹² כפי שכתבו עמוס הראל וגילי כהן ב**הארץ**, תקופתו של הרמטכ"ל גבי אשכנזי, שהחלה ב־2007, "שיקפה מגמה של חזרה ליסודות הצבאיים ורצון לפשט ולאחד את השפה המקצועית ואת המושגים שבהם משתמש הצבא כולו. בשיאן, ביטאו הרוחות החדשות במטכ"ל מגמה של אנטי-אינטלקטואליות, שבה חוקרים כמו נוה וחסידיו בין הקצינים הפכו לדמויות בלתי רצויות בעיני הפיקוד הבכיר".¹³ נוה עצמו אמר בראיון נרחב ליותם פלדמן ב**הארץ**: "הסיפור שלנו נכשל".¹⁴

ואולם, ייתכן שההכרזות על כישלון היו מוקדמות מדי. נוה עצמו לימד בשנים שלאחר המלחמה קורסים בחו"ל, בין השאר בצבא ארצות הברית (ויצמן מציין כי בין היתר הוא הועסק על ידי חיל הנחתים האמריקאי כמנחה בכיר בניסוי המבצעי Expeditionary Warrior). בכתבה

ארבעה פריימים מתוך סרטון היטיוב Israeli Soldiers Dancing Ai Se Eu Te Pego

שירי מלחמה

איתן חיימוביץ

א.

Canvas of the Mind

Vibrant colors -
Streaks across the sky;
Painting worlds of emotion,
Calming the day's dye.

Clear and hollow -
Dome of Heaven's light;
Casting down its shadow,
A shade that is so bright.

Ball of fire -
Artist of the time;
Creating the tip of desire,
And fading in its prime.

ב.

שדה קוצים

שדה קוצים ברקע
וקופסת גפרורים
מספיקים ליצור אש
בין גבעות ההרים

האמנם אין חמצן
ללבות הלהבה?
עם חלוף הזמן
מתפשטת השרפה

צרחות ותקוות
זעקות וישועות
נשמעות ונכזבות
בין לשונות הלהבות

שדה קוצים ברקע
וקופסה חדשה
שכל מטרתה
תגבור השרפה

שדה קוצים ברקע
והפעם אני
הגפרור הנדרש
להדליק את ראשי

ג.

חומר בערה

חייך שווים, חייך יפים
תן אותם, תשקיע אותם
נצל אותם
מלים השובות בקסמן אלפי לבבות, ולא מרפות
כמו להבה
הן קוראות לך להביט בהן ולחקור אותן,
הרי הסוד חבוי
באש הכחולה

בריקוד הן פורצות בעמקי המחשבה
מילות להבה
רקוד סוחף ומהיר ואתה רוקד אתן בעמקים
חדשים, מגלה את סודות הסבך
מאוהב, אינך רוצה לעזוב
נכזב, היער קרוב לכיליון

אך יש המוגנים מפני אותה אש כחולה
אותן מילות אהבה
הם כובשים את פסגות הדמיון
נמלטים מעיוותי הזמן
ומשאירים אותך בוער בתהום

I fade

I fade away, each time I try
Each time a try, I fail to break

I fade away, each time I break
Each time I break, I feel afraid

I fade away, I fade away
I fade away, because I care

I fade away, when I'm afraid
When I'm afraid, I can't escape

I fade away, when I escape
When I escape, I fade away

I fade away, I fade away
I fade away, because I care

I'll fade away, this time for free...
Each time I faded; did you even miss
me?..

.1

How So?

I've never seen the end
Flash before my eyes,
Always play pretend -
This isn't someone's life.

I'd never make a scar
Erupt inside a skin,
An ever-present mold;
This was your only sin.

A breach, a crack, a twist, a turn
Is it so?

I've never heard the fall
Explode around my ears,
Always stay afar;
Won't have to face the fear.

I'd never make a bone
Fracture from within,
An ever-present throb -
You cannot ever win.

A rift, a snap, a shift, a curve
Is it so?

.n

Night Dreams

Faceless men won't haunt your dreams.
Won't keep you waking in the night,
Won't change the color of your day.

Faceless men won't ask you why.
Won't phrase your fears and desires,
Won't make you hope and pray.

Did you kill me?
Did you kill them?
Could you even know?

Faceless men will take your body.
Will keep you searching for the fight,
Will change the purpose of your pain.

Faceless children take your soul.
They teach you how to spite,
And show you all is vain.

Did you kill me?
Did you kill them?
Could you even know?
Would you heal me?
Could you feel them?
Should you even cope?

.T

המינגווי על נחתת בדרך לנורמנדי, 1944. מקור: Central Press

אף סופר אמריקאי במחצית הראשונה של המאה ה־20 לא מזוהה עם כתיבת מלחמה יותר מארנסט המינגווי. כפי שמלמד מהלך חייו של הסופר, הוא נמשך אל המלחמה למן נעוריו. חוויותיו משדה הקטל, המסופרות בגוף ראשון, הסיקורים שלו את החזיתות השונות ברחבי אירופה ומעורבותו עם הנפשות הפועלות בשלל העימותים – מובאות ביצירותיו הספרותיות של המינגווי בדרכיו הייחודיות. לא ניסיונו העשיר והיכרותו האינטימית עם מצבי המלחמה מזכים את המינגווי בתואר המופת הספרותי, אלא סגנון כתיבתו האלגנטי המאופיין בשפה תמציתית, פשוטה, תיאורי טבע עשירים ודינמיקה מיוחדת במינה.

ארנסט מילר המינגווי נולד באילינוי שבארצות הברית ב־1899. כילד נהג להצטרף לאביו במסעות ציד ודיג ולטילולים בחיק הטבע. בבית הספר התיכון כתב המינגווי הנער ידיעות לעיתון בית־ספרו ואף פרסם סיפורים קצרים. לאחר שסיים את חוק

המינגווי בסואץ

סיפור חזק וטוב, אור ותה פלחי תפוח, ירח שועלים וגזרת מגננה. את אלה משורר מאיר אריאל כמילואימניק בסואץ ומנציח בלב האתוס הישראלי את עלילת "איים בזרם", ספרו של ארנסט המינגווי, אחת ולתמיד. מדוע בחר המשורר הצעיר אריאל לתאר בפרוטרוט את ההתרחשות שבספר? האם מצא דמיון בשעתו בינו לבין תומס האדסון, גיבור ספרו של המינגווי? על מה חלם אריאל אותו לילה שקט אחד בסואץ?

יובל גוט

שעה שהיה "תחת אש באזורי לחימה כדי לקבל תמונה מדויקת של התנאים".²

ב־1952 פרסם המינגווי את הנובלה **הזקן והים** (*The Old Man and the Sea*) שזיכתה אותו בפרס פוליצר ב־1953 ובפרס נובל לספרות ב־1954. בעשור הבא לחייו התדרדר מצבו הרפואי והמינגווי שקע בדיכאון עמוק. בבוקר 2 ביולי, 1961, שם הסופר קץ לחייו בביתו בקטצ'ום, שבאיידהו.

סגנונו הספרותי של המינגווי תמציתי ומדויק. המינגווי התמחה באמנות הצמצום והקצרנות. לא בכדי יש המשושים את יצירתו לשיר הייקו. מבקר הספרות הנרי גייטס טוען שסגנונו של המינגווי, כמו של מודרניסטים אחרים בני־דורו, התעצב בתגובה לניסיונו במלחמת העולם הראשונה. על פי גייטס, אלה איבדו את אמונם בממסד המערבי בכלל ובמוסד הספרות המערבי, בפרט. בעוד סופרים בני המאה ה־19 נקטו בסגנון שנחשב משוחרר, המינגווי הגה סגנון כתיבה שונה שבו "משמעות נוצקת דרך דיאלוג, דרך פעולות ושתיקות – ספרות שבה שום דבר מכריע, או לפחות מעט מאוד, נאמר במפורש".³ במובנים רבים, כתיבתו הספרותית של המינגווי היא ברוח של ידיעה עיתונאית או של יומן צבאי. כתיבה זו חולמת את כאוס הקרבות.

עיתונות המלחמה שכתב נחשבה מיוחדת ומהפכנית לזמנו – המינגווי התחייב אך ורק לאמת. כדי לעשות כן התעקש לקחת חלק בכל חזית שעליה כתב. אותה גישה ריאליסטית נקט ביצירותיו הספרותיות הנוודעות, שהושפעו במידה ניכרת מניסיונו האישי. נדמה שבעבור המינגווי הסופר, האותנטיות היא ערך מרכזי. כחלק מעיקרון זה, כתיבת המלחמה שלו התמקדה במיוחד בהשפעת המלחמה על האדם הפשוט. המינגווי מיטיב לתאר, באמצעי הספרותיים, טרגדיות אישיות בצורה כה מאופקת. תיאוריו החושניים את סצינת ההתרחשות, גם הם מאוד ריאליסטיים, משרתים את החוויה האותנטית שבקריאת מילותיו.

דוגמה מופתית לאפיונים אלה נמצאת בפסקה האחרונה של **למי צלצלו הפעמונים**. לאחר שגיבור ההתרחשות, רוברט ג'ורדן, נפצע והוא קולט שסיכוייו לשרוד קלושים, הוא נשכב לארוב לקצין הכוח הפאשיסטי, מתוך מוטיבציה לעכב את המרדף אחר חבריו לבריגדה. העלילה מסתיימת בתיאור המפגש עם הקצין:

"סרן פֶּרְנַנְדוֹ התקדם על סוסו, בוחן את השביל, פניו הריזים רציניים וחמורי סבר. תת המקלע שלו היה על אוכפו, נח בחיק זרועו השמאלית. רוברט ג'ורדן שכב מאחורי העץ,

המינגווי במילאנו, 1918. מקור: John F. Kennedy Presidential Library

השלטון היחידה שלא תאפשר להם לכתוב את האמת. תפיסתו את חשיבות השיח הציבורי סביב מלחמה זו מונצחת בכותרת ספרו **למי צלצלו הפעמונים** (*For Whom the Bell Tolls*). במרכז ספר זה, שראה אור ב־1940, עומד אמריקאי שמסייע בלוחמת הגרילה האנטי־פאשיסטית במלחמה בספרד. שם הספר לקוח מקטע שחיבר המשורר האנגלי ג'ון דאן (1573–1631) ומובא בפסקת הפתיחה אצל המינגווי:

אין לך אדם שהוא אי העומד בפני עצמו; כל אדם הוא קטע מן היבשת, חלק מן השלם... מותו של כל אדם מחסיר ממני משהו, כי אני הנני בשר מבשרה של האנושות; לכן לעולם אל תשאל למי מצלצל הפעמון; לך הוא מצלצל".¹

המינגווי, שחי בקובה כשארצות־הברית הצטרפה למלחמת העולם השנייה, התנדב ופעל במשך כ־18 חודשים תחת "צי החולגינים" – שייטת אזרחית מאולתרת שהתנדבה לפטרל לחופי הים־הקריבי ולאתר צוללות U-boat גרמניות. ניסיון זה ישמש רקע לרומן הנודע **איים בזרם** (*Islands in the Stream*). ב־1944 שהה באירופה בשליחות עיתונאית נוספת. בין יתר ניסיונותיו, נכח המינגווי על נחתת בפלישה לנורמנדי, זרק שלושה רימוניי־ד למרתף שבו הסתתרו כמה אנשי אס־אס, שימש כקצין קישור ופיקד בפועל על קבוצת מיליציה של תנועת ההתנגדות הצרפתית. באוגוסט של אותה שנה השתתף בקרב לשחרור פריז. על פועלו במלחמת העולם השנייה הוענק לארנסט המינגווי ב־1947 עיטור "כוכב הארד" של צבא ארצות־הברית. הוא צוין על גבורתו,

לימודיו, עבד ככתב מתחיל בעיתון. בתחילת 1918 הצטרף המינגווי לארגון הצלב האדום והתנדב לשמש כנהג אמבולנס באיטליה. ביולי של אותה השנה נפצע באורח קשה מפגיעת פצצת מרגמה. למרות פציעתו, סחב המינגווי פצוע נוסף למקום מבטחים – פעולה שזיכתה אותו במדליית הכסף לגבורה מטעם ממשלת איטליה. המינגווי בילה שישה חודשי החלמה בבית־חולים במילאנו.

בשובו למכורתו נתקל המינגווי בקושי שבהסתגלות מחדש לחיים שעזב מאחור. ניסיונו האישי מהווה השראה לסיפורו הקצר "נהר טו־הארטד הגדול" ("Big Two-Hearted River"), מעשה בדמות של ניק אדמס, שהיא אוטוביוגרפית־במידה־מה. ניק, ששב מן המלחמה באירופה, יוצא בגפו לטיול דיג. מעט ההתרחשות העלילתית וריבוי התיאורים, המאפיינים סיפור זה, יהפכו לסימן ההיכר של המינגווי.

בסוף שנת 1921 הפליג המינגווי יחד עם אשתו הטרייה האדלי פריז, שם התקבל לחוג המודרניסטי שפעל תחת חסותה של גרטרוד שטיין. המינגווי היה לכתב העיתון **טורונטו סטאר** באירופה. במסגרת תפקידו, ראיין ב־1923 את בניטו מוסוליני, שנבחר באותה השנה לבית הנבחרים האיטלקי בראשונה, וכתב עליו: "Mussolini is the biggest bluff in Europe". בנוסף נשלח מטעם העיתון לסקר את מלחמת טורקיה-יוון. אלה ועוד, המינגווי, שבילה את מרבית שנות ה־20 באירופה חזה בעליית הפאשיזם, בהולדתם ובמהלכם של מאבקים לאומיים שונים.

ספרו של המינגווי **הקץ לנשק** (*A Farewell to Arms*) יצא לאור בראשונה ב־1929. עלילת הרומן שואבת במידה רבה מחוויותיו של המינגווי כחייל אמריקאי בחזית האיטלקית. ספר זה נחשב לאחת מפסגות היצירה של המינגווי ולאחד מן הרומנים האמריקאיים הטובים ביותר שנכתבו על מלחמת העולם הראשונה. בשנות ה־30 פרסם המינגווי את **מוות אחר הצהריים** (*Death in the Afternoon*), ספר עיון על מסורת ומנהגי מלחמות השוורים בספרד, מחקר שעליו עמל חודשים. עוד השתתף בספארי צייד ממושך במזרח־אפריקה, מסע שיהווה השראה לכמה מיצירותיו. את יתר זמנו בילה בעיקר בקריביים, בהפלגה, בדיג ובכתיבה. באביב 1937 חזר המינגווי לאירופה. הפעם נסע, מטעם סינדיקט עיתונים צפון־אמריקאי, לסקר את מלחמת האזרחים בספרד. בשליחות לספרד, מדינה שהיתה קרובה לליבו מרגע שהכיר את אירופה בראשונה, פעל המינגווי לסייע לתומכי הרפובליקה במאבקם מול הכוחות הפאשיסטיים של פרנקו. בדיווחיו טען כי לסופרים יש אינטרס מיוחד במאבק נגד הפאשיזם, שכן זוהי צורת

המינגווי (משמאל) כחייל במלחה"ע I-1. מילאנו, 1918. מקור: GRANGER

בחזית מלחמת האזרחים הספרדית. קטלוניה, 1937. צילום: רוברט קאפה

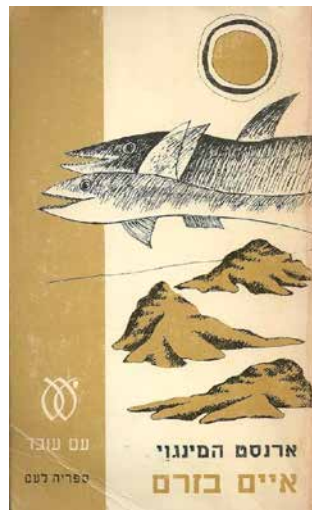

בחזית מלחמת האזרחים הספרדית. קטלוניה, 1937. צילום: רוברט קאפה

הלוך הרוח, ומשהו מהאסתטיקה ההמינגוויאנית מתרגם יפה אריאל בשירו "לילה שקט עבר על כוחותינו בסואץ", שבו הוא מתאר את שגרת יומו שלו, כשהוצב שם. לפי ניסים קלדרון, מעבר לפשטות העולה מקריאה ישירה במילותיו, שיר זה מוסר עצב ושברון לב – השהות הממושכת בסואץ היתה ביטוי לשבר גדול בתרבות הישראלית. אריאל מבטא רגש זה באזכורו את עלילת הרומן של המינגווי. הקשר לספר, אומר קלדרון, מבטא את שברון הלב, מבלי לקרוא בשמו.⁶

הערות

- 1 **למי צלצלו הפעמונים**, ארנסט המינגווי. תרגום: תרצה גור־אריה, פן הוצאה לאור, ידיעות אחרונות, 2006. עמ' 9.
- 2 Putnam, Thomas. "Hemingway on War and its Aftermath". *National Archives*, Spring Vol. 38(1) (2006).
- 3 Putnam, Thomas. "Hemingway on War and its Aftermath". *National Archives*, Spring Vol. 38, No. 1 (2006).
- 4 **למי צלצלו הפעמונים**, ארנסט המינגווי. תרגום: תרצה גור־אריה, פן הוצאה לאור, ידיעות אחרונות, 2006. עמ' 567.
- 5 Putnam, Thomas. "Hemingway on War and its Aftermath". *National Archives*, Spring Vol. 38, No. 1 (2006).
- 6 על פי ראיון עם פרופ' ניסים קלדרון בתכנית שהגיש דורי בן־זאב, שודרה ברשת ב' ב־13.9.13. השידור כלל השמעת ראיון גנוז שערך בן־זאב עם אריאל כשביקר אצלו בסואץ. את התכנית ניתן למצוא ביוטיוב תחת הכותרת "לילה בסואץ – מאיר אריאל עם הפלוגה בקו 1973".

המאה ה־20 ועל ז'אנר ספרות המלחמה. מן הגישה התמציתית, המאופקת, הריאליסטית, משתקף בעוז ערכו העליון של הסופר – אנושיות. בקצרנות, בריאליזם ובפוקוס על החוויה האינדיווידואלית מזמין המינגווי את הקורא להזדהות.

•

הספר **אריים בזרם** התפרסם ב־1970, תשע שנים לאחר מותו של המינגווי. אשתו הרביעית, מארי, מצאה את כתב־היד המוגמר בעיזבונו. ב־1972 תרגם אהרון אמיר את הספר לעברית. מאיר אריאל גויס לשירות מילואים בסיני עם פרוץ מלחמת יום־הכיפורים, באוקטובר 1973. את

מתאמץ בכל כוחו ובזהירות רבה להחזיק מעמד ושידיו תהיינה יציבות. הוא חיכה עד שהקצין הגיע לאיזור המואר, במקום שבו גבלו עצי האורן הראשונים במורד האחו הירוק. הוא יכול לחוש את הלמות ליבו על מחטי האורן שכיסו את קרקעית היער.⁴

כתיבתו ההומניסטית של המינגווי באה לידי ביטוי גם ביחסו הרגיש לתוצרי המלחמה (ובהיעדר חלופה עברית תואמת משמעות – aftermath). במילותיו של הסופר טוביאס וולף: "יצירת המלחמה הגדולה של המינגווי מתמודדת עם תוצריה, היא מתמודדת עם מה שקורה לנשמה במלחמה וכיצד אנשים מתמודדים עם תוצאותיה"⁵. תשומת לב ייחודית זו מודגמת בסיפורו הקצר של המינגווי "Soldier's Home". סיפור זה מתאר את שובו מאירופה של הרולד קרבס. כיוון שהחסיר את מצעדי הניצחון, לא עולה בידו להשתלב בחיי העיירה שלו שוב. הרולד מגלה שרגשותיו קהו. במיוחד הוא מתקשה לתקשר עם אימו, שלא מבינה כיצד השתנה בנה במהלך המלחמה. יחסו של המינגווי לטרגדיה הפוסט־מלחמתית מוצאת ביטוי גם בכתיבתו העיתונאית. ב־1922 כתב על פליטי מלחמת טורקיה-יוון שנאלצו לעקור ממולדתם היוונית, תוצאת מלחמה שלא זכתה לסיקור נרחב.

במהלך חייו, ארנסט המינגווי לא נח מן העיסוק ההרפתקני במלחמה. מתוך ניסיונו המלחמתי הצמיח המינגווי סגנון כתיבה מופתי. סגנון כתיבתו הייחודי השפיע רבות על ספרות

החתונה של ורה ובוקסי, 12 באוקטובר, 1947. עומדים מימין לשמאל: קטי, אחותה של ורה; בוקסי; מרים, אימא של ורה; ורה; נפתלי, אבא של ורה

עדות מן המלחמה

הורינו, ורה ובוקסי ארבל, היו נערים בהונגריה במהלך מלחמת העולם השנייה והשוואה. לפני כמה שנים הם התבקשו להעיד ב"יד ושם" על חייהם באותן שנים. הקטעים המובאים כאן הם שכתוב מתוך תמליל העדות שנתנו

אילנה ארבל

המלחמה. בני המשפחה הקרובים של אבא – אחותו בת ה-13, אוטיקה והוריו, צבי ושרה – נספו כולם באושוויץ. בני-דודי, שהיה קשור אליהם כאל אחים, גם כן נספו במלחמה: בן-דודו, לאצי, נרצח לאחר שברח ממחנה עבודה ובת-דודתו, אווי, מתה באושוויץ לנגד עיניה של דודתו, בזי. ורה ובוקסי הם חברי קיבוץ כברי מאז דצמבר 1951. ורה היא בת 93 היום ובוקסי – בן 94.

עדות ורה ארבל

כל המשפחה שלי – אימא, אבא ואחותי – גורשה ביחד לאושוויץ, במשלוח הראשון של יהודי הונגריה [15 במאי, 1944]. הצעידה לרכבת היתה דבר נורא. ירד גשם, והפקודה היתה שכל

אחר כך "נבחרה" יחד עם עוד כמה עשרות נשים להיות מועסקת במפעל של קצין ומהנדס גרמני שהעביד בפרך אסירים יהודים וקומוניסטים. באוגוסט, כשהיתה כבת 18, היא הוחזרה לאושוויץ, לשלושה חודשים.

ביום האחרון של המלחמה, ב-9 במאי, 1945 הגיעו חיילים מונגולים מצבא ברית המועצות לרייכנבאך, שבגרמניה, שם עבדה אימא בבית החרושת קרופ (היום טיסנקרופ). למחרת, ב-10 במאי, החלה לצעוד יחד עם עוד 20 בנות לכיוון צ'כוסלובקיה. בתחילת יוני הגיעה בחזרה לכפר שלה בהונגריה.

בני המשפחה הקרובים של אימא – אחותה קטי, אביה נפתלי ואימה מרים – חזרו חיים מן

ההורים שלנו היו נערים בהונגריה כשפרצה מלחמת העולם השנייה. אבא, בוקסי (יצחק) נלקח בשבוע האחרון של מאי 1944 ל"מחנה עבודה". הוא היה אז בן 18 וחצי. כשהיה בן 19, ברח מן המחנה כדי להצטרף למחתרת של תנועות הנוער הציוניות, שפעלה בבודפשט ולמחתרת האנטי-פאשיסטית ההונגרית.

ב-18 בינואר, 1945 הסובייטים שחררו את בודפשט. לאחר השחרור הפך אבא לאחד ממנהיגי "הנוער הציוני". התנועה התרכזה אז בטיפול באלפי ילדים יהודים עזובים.

אימא, ורה (רחל), נשלחה לאושוויץ באמצע מאי 1944, כשהיתה בת 17 וחצי. לאחר שלושה ימים היא הועברה למחנה הריכוז הפולני פלאשוב.

אותנו ברכבת למחנה הריכוז הפולני פלאשוב (Plaszow) שלפני כן היה גטו. נדמה לי שזאת היתה נסיעה של שעתיים או שלוש שעות מאושוויץ.

פלאשוב היה מקום מאוד מאוד מוזר. האליטה שם היו פולנים גויים, הקומוניסטים והפרטיזנים. הם היו האליטה לטוב ולרע. היה יחס אישי אליהם, מצד אחד, אבל מצד שני, בזמן שאנחנו היינו שם, רק אותם הוציאו להורג. היו שם הוותיקים, יהודים מן הגטו, שהיו להם עדיין קשרים עם העיר. אמנם זה היה מחנה ריכוז, אבל היו צריכים להביא אספקה, אז נסעו לפה ונסעו לשם. והיינו אנחנו, ואנחנו היינו כלום.

פלאשוב היה גם מקום מרשים, אם אפשר להשתמש בביטוי הזה למחנה עבודה. כשאנחנו היינו שם, עמדו כל בוקר במסדר 25 אלף אנשים על צלע של הר. אם זה לא היה כל כך נורא, היה אפשר להגיד שזאת היתה הצגה אדירה. עמדו שם לפי קבוצות עבודה, ולפני כל קבוצה עמד האחראי על הקבוצה. לפולנים, יהודים וגויים, היו מקומות עבודה קבועים בפלאשוב. לכל קבוצת עבודה היתה מטפחת ראש בצבע אחר – אז ניתן לתאר מה היה המראה של 25 אלף בני אדם, על צלע ההר, מסודרים בגושים עם מטפחות צבעוניות על הראש. כשכולם הסתדרו, היו מופיעים רכובים על סוסים, מפקד המחנה, אמון גאת' והמפקדת הכפופה לו, על סוס. את רסן הסוסים החזיקו נערים פולנים יהודים, לבושים במגפי רכיבה ובחולצות לבנות. ממש כמו בסרטים. ברשימת **שינדלר** יש סצינות דומות. כשאחותי ראתה את הסרט, היא טלפנה אלי ואמרה: "חיכיתי שנראה שם את עצמנו". זה הרי צולם בדיוק במקום שבו עבדנו...

יום אחד הודיעו שלוקחים 50 או 100 בנות, בנות 18, לא ידוע לאן. ואז הקריאו את הרשימה, אני והחברה שלי חווה היינו בתוכה. לקחו אותנו מחוץ לפלאשוב, למפעל של קצין גרמני שהיה גם מהנדס. המחנה הזה היה, כנראה, אחד הניסיונות להציל יהודים...

אחת מן העבודות שלנו שם היתה להעמיס על רכבות מבודדים ששמים על עמודי טלפון. עבדנו גם בסחיבת סלעים כדי לבנות כביש למפקד. העבודה התחילה בירידה למחצבה. שם היו שני פולנים קומוניסטים. הם היו חצי עירומים, אחד מהם החזיק שוט והשני – מכוש. הפולני האחד חפר את הסלעים, והשני הרביץ לו עם השוט בלי הפסקה, והיה גרמני שהשגיח עליהם. אנחנו היינו צריכים לקחת מהר מהר סלע ולהעלות אותו להר. הייתי כל כך מבוהלת, שתמיד לקחתי סלע במשקל כזה, שכמעט לא הייתי מסוגלת לסחוב... אחרי שלושה חודשים, באוגוסט 1944, חזרנו

שמאלה וחלק ימינה. לא ידענו אז שאנחנו עומדים לפני יוזף מנגלה, ומה המשמעות של ההליכה לשמאל או לימין. גם לא הבנו מיהם האנשים המשוונים עם בגדי הפסים שעברו בין השורות, ואמרו לנו: "תמסרו את הילדים לזקנים, כי הם ייצאו עם משאית, ואתם תצטרכו ללכת ברגל". ומה היה יותר הגיוני מזה? אז כמעט כולם מסרו את הילדים לזקנים. אחרי שלושת ימי הנסיעה האלה איבדנו את היכולת לשאול.

זה לקח בדיוק שניות לעבור את הסלקציה. אז הכניסו אותנו לאיזור שנקרא "קנדה" שאותו ניהלו נשים יהודיות סלובקיות. חלק מהן ידעו קצת הונגרית. שאלנו אותן איפה אנחנו ומה קורה? אבל הן רק אמרו לנו: "תשימו בערימה את הבגדים". שאלנו אותן: "אנחנו נקבל את זה

מחנה הריכוז פלאשוב

בחזרה? והן לא ענו לנו. למחרת שאלנו, איפה ההורים? והסלובקיות הצביעו על השמים ואמרו לנו: "תסתכלו למעלה". זה היה אחרי שלושה ימים בבירקנאו.

בבוקר קיבלנו מין דייסה, ששמו בכלים שנראו כמו סיר לילה. אני לא זוכרת אם קיבלנו לחם. מדובר רק בכמה ימים אחרי שעזבנו את הבית, והאוכל עוד לא היה כל כך חשוב לנו. עוד לא היינו כל כך מורעבים. נתנו לנו בגדים מבד אפור אבל לא קיבלנו לבנים. ישנו על דרגשים שלא היו עליהם מצעים או מזרונים. בימים האלה עוד הייתי יחד עם אימא שלי ועם אחותי.

שלושה ימים אחרי שהגענו לאושוויץ, בלי מספר על היד ובלי שגילחו את הראש שלי, לקחו

אחד ייקח רק את מה שהוא יכול לסחוב בעצמו. הלכנו מרחק של עשרה ק"מ בערך בגשם שוטף. כדי לסחוב פחות, לבשנו שמלה על שמלה, אבל בגלל הגשם, זה הכביד עלינו נורא. וגם לא יכולנו לעזור לחולים, למבוגרים ולזקנים כי מספרם היה רב כל כך. את הגירוש ארגנו ז'נדרמים הונגרים... הם שמו 120 אנשים בקרון. אחותי, הורי ואני היינו באותו קרון. חיילים גרמנים היו על הגג של הקרון, ומדי פעם הם דפקו עליו. במסע היו כאלה שישבו בנסיעה, אבל אם מישהו קם, הוא לא יכל לשבת שוב, כיוון, שכאמור, היו בקרון 120 איש. לא היו שם, כמובן, שירותים אלא רק דלי אחד ששימש לעשיית צרכים. במשך שלושת הימים הרכבת לא עצרה אף פעם. זאת היתה נסיעה בלי הפסקה.

המים אזלו מהר מאוד. הנסיעה היתה בתקופה של פסח, ובקרון היו הרבה יהודים דתיים, ועל כל החלונות היו תלויים נקניקי חזיר. זה אוכל מעושן שלא מתקלקל, לכן לקחו את זה כצידה לדרך. לקחו גם רביכה בשקיות, שאפשר להכין ממנה מרק ואטריות. אבל כיוון שלא היו מים, אי אפשר היה לאכול את זה.

אחרי שלושה ימים הגענו לאושוויץ-בירקנאו, אם כי לא ידענו שהגענו לשם. אני לא יודעת אם כולם יצאו מן הקרון, אם כולם שרדו את הנסיעה הזו, שנמשכה שלושה ימים. אגב, היו משלוחים שהמסע שלהם לאושוויץ נמשך הרבה יותר זמן. בתוך חמש דקות העמידו אותנו בשורות של חמישה וקצין גרמני הפנה חלק מן האנשים

היתה מחלקה של מונגולים. החיילים האלה לא ידעו מי אנחנו ומה אנחנו, מה פתאום הם קיבלו פרחים, ולמה שמחנו לקראתם. הם לא ידעו מה זה יהודים. הם בחיים לא שמעו על יהודים. זה לא רק שהם לא שמעו על המחנות, לא היה להם מושג מה זה יהודים. זה היה עניין מאוד קשה, מן הבחינה הזו של היעדר מוחלט של הבנה ושל תקשורת...

למחרת, ב־10 במאי, התארגנו 20 בנות והחלטנו שאנחנו מתחילות ללכת ברגל. וככה, אחרי השנה הזאת, התחלנו ללכת ברגל. מישהי מצאה איזו מפה, והחלטנו שאנחנו צריכות להגיע לצ'כוסלובקיה. צעדנו נעולות בקבוקי העץ ועם הכלום שהיה לנו, שלא היינו צריכות לסחוב. כשהגענו לעיר התברר לנו שכל העולם הולך, שלא רק אנחנו הלכנו. כל הדרכים היו מלאות, היו שם אינסוף אנשים. הגרמנים ניסו לעבור מן השטח הרוסי לשטח האמריקאי. ראינו זוג אופניים, שהיה תלוי על בית, ואף אחד לא רכב עליהם. אנשים הלכו עם עגלת תינוק, שהיתה הדבר היחיד שהם לקחו איתם. כל מחנות השבויים שהיו בשטח הרוסי זו. האיטלקים הלכו, האוקראיניות נסעו בשיירה, ואנחנו התערבבנו בתוכם. אי אפשר להאמין בכלל באיזה מצבים בני־אדם מצליחים לפעול: היינו בלי כסף, בלי אוכל ובלי בגדים. והלכנו, פשוט הלכנו...

הלכנו המון ברגל, ולפעמים נתקלנו בתחנות רכבת ברכבות־משא בלי קטר. גם כשהקטר היה, לא ידענו אם הרכבת נוסעת מזרחה או נוסעת לסיביר. כשהרכבת נעצרה, לא ידענו אם זה לשעה או ליום. פרימו לוי כתב בספרו **הפוגה**, שפעם אחת בנסיעה בחזרה מאושוויץ, הוא ניגש לנהג הקטר ושאל אותו: "לאן אתה נוסע?" הנהג ענה: "אני נוסע היכן שיש פסים".

מחנה חורף של תנועת הנוער הציוני בחוף הדרומי של אגם בלאטון, 1943. בוקסי עומד, שני מימין

השחרור

ב־9 במאי – אנחנו לא ידענו שזה ה־9 במאי ושבעצם נגמרה המלחמה – בבוקר התייצבנו כרגיל למסדר. האחראית היהודייה, שלא ראיתי לפני כן, הודיעה לנו: "הגרמנים ברחו הלילה, המלחמה נגמרה, והם מוסרים שתישארנו במסגרת המחנה עד שהרוסים יבואו, כי לא יודעים מה תהיה התגובה של תושבי רייכנבאך". אז ישבנו שם במחנה וחיכינו לרוסים... האחראית ארגנה כמה בנות, והן קטפו זרים של פרחי־בר לקבל את פני החיילים שישררו אותנו. זה היה, כאמור, חודש מאי, והכול פרח, היו שם פרגים אדומים, פרחי חיטה כחולים וקמליות, הכול פרח. ואני חשבתי: אלוהים אדירים, אנחנו כמעט מתנו, ופה הכול פורח. באותו יום, אחר הצהריים, הגיעו הרוסים. זאת

לאושוויץ. בפעם הזו קיעקעו לנו את המספר על היד. שלושת החודשים שבהם היינו באושוויץ היו נוראיים. כל היום פשוט לא עשינו כלום, וזה היה נורא. היו מקימים אותנו בארבע בבוקר, לפעמים כרענו במשך שעותיים על הברכיים. אחר כך חיכינו לארוחת הצהריים ולמנת הלחם, ואי העשייה הזאת היה דבר נוראי. ובתוך השום דבר הזה, מדי פעם היה מופיע מנגלה בכבודו ובעצמו.

בספטמבר התחילו לקחת משם קבוצות עבודה. לא ידענו לאן לקחו ולמה. אבל ידענו באינסיטינקט, בלי שמישהו אמר לנו, שאנחנו צריכות לצאת מאושוויץ; שכל דבר הוא טוב יותר מאשר להישאר במחנה...

בסוף אוקטובר לקחו אותנו לרייכנבאך (Reichenbach) לעבוד באחד מבתי החרושת של משפחת קרופ; אמרו שזה בית חרושת לאווירונים. זה היה מפעל גדול. עבדתי שם על סרט נע. אין עבודה נוראית יותר מאשר עבודה על סרט נע. עמדנו 12 שעות בקור אימים, כבר היינו חצי מעולפות מרעב, אבל הסרט הנע הגיע, והייתי צריכה לעשות את מה שהייתי צריכה לעשות. לא היו לנו סוודרים או מעילים חמים. לבשנו איזה מעיל מסמרטוטים. הדבר היחיד שנתנו לנו היו נעלי עץ. מצד אחד זה היה טוב, כי הן לא נרטבו, אבל מצד שני, היה חורף והשלג נדבק לנעליים. כמעט נשברו לנו הרגליים מרוב זה שנפלנו על הקרח...

בכל התקופה הזו לא נתקלנו באף גרמני. נכנסנו לבית החרושת כל יום בחושך, בשש בבוקר, ויצאנו משם כל יום בחושך, בשש בערב. לא נתקלנו באף אחד כשהלכנו לבית החרושת או כשחזרנו משם. אני לא יודעת אם זה היה בכוונה או לא.

יהודים מחכים בין תאי הגזים לבין המשרפות בבירקנאו, 27 במאי 1944

זה היה בדיוק כך אצלנו: עלינו על רכבת, ולא ידענו לאן היא נוסעת.

עדות בוקסי ארבל

כשהייתי בכיתה ח' האנטישמיות בהונגריה הלכה וגברה. בקרון הרכבת, שבו הייתי היהודי היחיד, הילדים לא הפסיקו להכות אותי. באותה שנה אבא שלי פגש כומר צעיר שאמר לו שהם רוצים שביית הספר יהיה "נקי מיהודים" ושכדאי שאעבור לבית-ספר אחר. בשנה הזו הידרדרתי בלימודים וגם הכשילו אותי בשני מקצועות – מה שאמר שהייתי צריך להישאר כיתה...

בתחילת 1941, הצבא ההונגרי גייס את אבא שלי למחנה עבודה והוא הפך לעובד כפייה. אבל הוא נשאר גם ספק חשוב של קש וחציר לצבא. כיוון שמצבי בבית הספר, כאמור, היה נורא, הוחלט שאני אנהל במקומו את העסקים. וכך, בגיל 15, עברתי לגור במחנה צבאי ענק, של 30 אלף חיילים. הייתי קונה מן האיכרים באיזור חציר בשער המחנה, ואחר כך כובש ומסדר אותו בערימות ענק בעזרת עשרה פועלים. אחרי זה הייתי מגיש חשבון על החציר לצבא ההונגרי.

הייתי משוכנע שלא אחזור לבית הספר יותר. אבל אז, בספטמבר, קרוב למועד ההרשמה לשנת הלימודים, נכנסו לבית המרוח שבו אכלתי את ארוחת הערב שני בנים של קצינים שלמדו איתי בגימנסיה. תוך כדי שתיית הבירה, הם שאלו אותי אם כבר נרשמתי ללימודים? עניתי להם שאני לא מתכוון ללמוד יותר. ואז אחד מהם אמר לי בלעג, "כן, תהיה סוחר". באותו רגע החלטתי שאני חוזר ללימודים. נסעתי הביתה והודעתי לאימא שלי שמחר ארשם ללימודים והבטחתי לה שאסיים י"ב כיתות בהצטיינות...

ואכן, הצלחתי לקיים את ההבטחה שנתתי לאימא שלי: זכיתי לתעודת הצטיינות שהגיעה לידיה כשכבר ריכזו את היהודים בגטו לקראת הגירוש לאושוויץ. בתעודה צוין שאני כותב החיבורים הטוב ביותר של בית הספר. הדודה שלי, בז'י, סיפרה לי כשחזרה מאושוויץ שאימא שלי בכתה מהתרגשות ואמרה שוב ושוב שקיימתי את ההבטחה שנתתי לה לפני שלוש שנים. הידיעה הזו גורמת לי מעט נחמה, כשאני מתייסר על מה שלא הצלחתי לעשות למען ההורים והאחות שלי...

בדצמבר 1943 הנוער הציוני ארגנו סמינר חורף בבלטון בוגלר [Balaton Boglar]. היו שם גם פליטים פולנים, ביניהם יהודים ציונים. הם סיפרו לנו ביידיש (ומישהו תרגם את זה, כי רובנו לא ידענו יידיש) מה שקרה בפולין. אחד מהם היה

מילאנו תרמיל עם מאכלים וסיגריות וחיכיתי לו במקום שנמסר לנו. ובאמת, הגיעה רכבת, רכבת נוסעים אלגנטית, אבא ירד ממנה עם שני שוטרים, ואני נתתי לו את החבילה. אבא ואני התנשקנו, התחבקנו ונפרדנו ואני נסעתי הביתה באופניים. אחרי 40 שנה בערך קראתי בספר על השואה, שהרכבת הראשונה שיצאה מהונגריה לאושוויץ יצאה ממחנה הריכוז נגיניז'ה [Nagykanizsa] שבו אבי נכלא. כלומר, אני נפרדתי מאבי כשהוא נסע לאושוויץ. אז לא היה לנו מושג שהרכבת נוסעת לאושוויץ ומה פירוש לנסוע לאושוויץ. העניין הזה לא מפסיק להעסיק אותי. אני מלא ייסורי מצפון, אני כל הזמן חושב מה הייתי יכול לעשות אז? איך יכולתי לעזור לו? והרי לא יכולתי לעשות כלום, אבל הדמיון וייסורי מצפון לא בדיוק נשמעים להגיון.

בבוקר של ה'23 במאי נפרדתי מאימא שלי ונסעתי למחנה עבודה. במחנה לא כל כך ידעו מה לעשות איתנו, אז כל בוקר הוציאו אותנו לתרגילי סדר. זה היה מין עונש, הם ממש הוציאו לנו את הנשמה... במאי, 1944, [אחרי שהסובייטים שחררו את חצי האי קרים מן הכיבוש הגרמני] עבדנו על

דוקטור משה פרמינגר, שהשתתף בהתקוממות בגטו וארשה [לימים הוא נעשה מנהל מחלקת הילדים בבי"ח בלינסון]. הם סיפרו לנו ימים ולילות על מה שקרה בגטו, על השמדת היהודים בגז. אבל לא היינו מסוגלים להאמין לסיפורים על ההשמדה. אם אתה לא בתוך זה, אתה לא יכול לדמיון את זה...

במארס 1944, קיבלתי מכתב מבן-דודי מצד אבא שגר בקומרנו, שבו הוא ביקש ממני שאבוא אליו ביום ראשון לכבוד ייסוד סניף של תנועת הנוער הציוני בעיר. יום הראשון הזה נפל בדיוק על ה'19 במארס, היום שבו הגרמנים פלשו להונגריה. כשירדתי מן הרכבת שמעתי רעש נוראי, הסתכלתי לאחור וראיתי טנקים. בשמיים חגו מטוסים. בקיצור, צעדתי יחד עם הצבא הגרמני לתוך קומרנו...

ב'5 באפריל, 1944 ציוו על היהודים ללכת עם טלאי צהוב. כמה ימים אחרי זה נכנסו אלינו שני ז'נדרמים הביתה עם פקודת מעצר לאבא. לאחר עוד כמה ימים מישהו אמר לנו שאבא מוסר שהוא יעבור עם הרכבת בכפר קרוב אלינו בשעה זו וזו, והוא מבקש שאביא לו סיגריות.

ג'ולה ואגנר

ב'20 באוקטובר 1944, נכנס ג'ולה ואגנר, אחד ממפקדי מחנה העבודה שלנו, ואמר: עכשיו קיבלתי פקודה לקחת מחר בבוקר את כל הפלוגה לביצ'קה [Bicske] מקום שנמצא בערך 40 קילומטר מערבה מבודפשט. ואז הוא הוסיף: אני יודע איפה זה ביצ'קה, זה מקום שנמצא בכיוון גרמניה; אני מבטיח לכם שלא אקח אתכם לגרמניה. וכך, עובדי הכפייה היהודים התחילו לצעוד יחד עם ואגנר, עם מפקד המחנה, ועם שאר החיילים ההונגרים מערבה. אבל הם לא הגיעו לביצ'קה. עם היציאה מן המחנה, ואגנר אמר לחיילים ההונגרים: המלחמה הזאת הולכת להיגמר, אם אנחנו רוצים להישאר בחיים אחריה, אנחנו צריכים להציל את היהודים האלה. אם אתם רוצים שיאשימו אתכם ברצח יהודים, זו הבחירה שלכם. החיילים ומפקד המחנה הסתלקו משם ונתנו לו לפקד על המשך המסע. ואז הוא הורה לאסירים, שמנו כ'200 איש, להסיר את הסרט הצהוב, כך שלא יזהו אותם כיהודים. הוא פנה אל כמה בעלי אחוזות באיזור ואמר להם: יש לי פה כוח עבודה ולכם אין מי שיקטוף את התירס. תנו להם לעבוד בשדות, תמורת מזון. והם סיימו את המלחמה, כשכולם בחיים. הרוסים הגיעו לשם בדצמבר, 1944 ושחררו אותם.

לימים התברר לי שלפני המלחמה הוא היה מהנדס מכרות וחבר המפלגה הקומוניסטית. בשנות השמונים, כשעבדתי בבית לוחמי הגיטאות המלצתי שיינתן לו אות חסיד אומות העולם, והוא אכן זכה באות. באותה תקופה הוא כבר לא היה בחיים.

לסיפור הזה יש עוד פרק: לפני שנים ספורות הגיע לכברי בחור אוסטרי צעיר. הוא הציג את עצמו כנכדו של אותו ואגנר (למעשה, הוא היה בנו של צעיר שואגנר אימץ אחרי המלחמה) וביקש לשמוע פרטים על מה שסבו עשה במלחמה ולהבין בזכות אילו מעשים זכה להיחשב חסיד אומות העולם. כמה שנים אחרי זה הוא התגייר, עלה לארץ והצטרף כזמר לאופרה הישראלית.

מחנה הריכוז פלאשוב

היה שייך לסוחר זכוכית בין־לאומי ידוע, ששמו היה ארתור וייס. היתה לו גם דירה בתוך הבית הזה. אנחנו, הנוער הציוני, גרנו בעליית הגג. השומר הצעיר במרתף ובית"ר בקומה אחרת... לפני שחרור האיזור שבו נמצא בית הזכוכית הגיעו קצינים הונגרים פאשיסטים לבית ולקחו ממנו שבעה־שמונה מנהיגים, כולל את בעל המקום, וייס. הם הבטיחו שיחזירו אותם אחרי חקירה. מאז לא נודע מה עלה בגורלם.

•

חלק מחברי תנועה עלו לארץ מייד עם סיום המלחמה. אבל אני רציתי לדעת קודם מה היה הגורל של בני־משפחתי. כשדודתי, בגי, חזרה מאושוויץ באביב 1945, נודע לי שאימי לא בחיים. היא סיפרה לי שכאשר הורו לחלק מהם לפנות ימינה ולחלק לפנות שמאלה, אימא היתה בצד של אלה שנשלחו למוות. מאוחר יותר חזר מישוה שלקחו אותו לאושוויץ יחד עם אבי. הוא אמר שראה את אבא יום לפני השחרור, אבל גם הוא לא חזר. הורי היו בני 45 כשנלקחו לאושוויץ. גם אחותי, שהיתה בת 13 כשנלקחה לאושוויץ, לא חזרה.

•

בסך הכול, הייתי צריך להיות אדם מרוצה מאוד. ורה נמצאת לצדי כל השנים. הילדים והנכדים שלי – מוכשרים, יפים ונהדרים יותר ממה שהעליתי אפילו בדעתי לחלום. כל זה היה צריך להיות משקל נגד לאסון שפקד אותי בנעורי. אבל מאזני החיים פועלים אחרת: מאז המלחמה אני לא חדל לסבול מיסורי מצפון נוראיים; אני סובל מיסורים על דברים שנעשו, שלא היה לי שום חלק בהם ושלא הייתי יכול לעשות מאומה כדי למנוע אותם.

היהודית בבודפשט. אבל לא מצאתי שום רמז למקום שבו נמצאים החבר'ה מן התנועה. יום אחד, כשהלכתי ברחוב, עבר על ידי אדם לבוש בבגדי המיליציה ההונגרית. הוא עצר ושאל אותי: אתה כבר בקשר עם החבר'ה? זיהינו אחד את השני כי היינו ביחד במחנה החורף של התנועה. הוא נתן לי את הכתובת שבה נמצאים החברים מן התנועה ואמר לי לחפש אותם בעליית הגג; "מחותרת תחפש תמיד בעליית הגג או במרתף", הוא הוסיף.

וכך הייתי קשור גם עם התנועה וגם עם המחותרת האנטי־פאשיסטית ההונגרית. האנשים מן המחותרת האנטי־פאשיסטית ביקשו ממני צילום שלי ועל הגב שלו החתימו לי פרטים של גוי. מן התנועה היה לי סט שלם של תעודות.

הבריחה

בוקר אחד, נדמה לי שב־20 באוקטובר, נכנס ג'ולה ואגנר, אחד ממפקדי מחנה העבודה שלנו, ואמר: קיבלתי פקודה לקחת מחר בבוקר את כל הפלוגה לביצ'קה [Bicske], מקום שנמצא בערך 40 קילומטר מערבה מבודפשט, לכיוון גרמניה. ואז החלטתי לברוח. בערב ארזתי מזוודה קטנטונת. כשהסרן שפיקד על המחנה יצא, ניגשתי אל הי"ג ושאלתי אותו: אולי ראית את הסרן? הוא הצביע לכיוון שאליו הלך הסרן ואני התחלתי לרוץ. שמעתי את הי"ג צועק ואחר כך טוען ודורך את הרובה, אבל הספקתי לקפוץ על החשמלית. עם הסרט הצהוב ועם מזוודה ביד, נעמדתי בפינת הקרון. אחר כך הסרתי את הסרט....

הצטרפתי לחברי התנועה שהתגוררו בבניין שהיה בחסות השגרירות השוויצרית וששכן ברחוב ואדס, 29. הבניין הזה נקרא "בית הזכוכית", והוא

אונייה גרמנית שעגנה עם גרר בדנובה. היינו צריכים לפרק ציוד שהגרמנים הספיקו להעלות עליה לפני הנסיגה שלהם מחצי האי, בגדים ונשק. העמסנו את הציוד מתוך האונייה על מריצות שאותן העלינו מן הדנובה לתחנת הרכבת. לאורך כל הדרך עמדו חיילים גרמנים, במרחק של מטר האחד מן השני. הם החזיקו רצועות עם כדורי עופרת בקצה והרביצו לנו כל הדרך, תוך שהם צורחים, "יהודים ארורים".

באונייה הזאת מצאתי סכין קומנדו גרמנית משובחת והחלטתי לקחת אותה... יום אחד, הגיעו החיילים כדי לעשות עלינו חיפוש־גוף. אני הוצאתי את הסכין, קברתי אותה בתוך הקש ונעמדתי עליו. וכשהם המשיכו לחפש, לא זזתי מן הסכין. הם עזבו את המחנה ואני נשארתי עם הסכין. ואז כל אחד מאיתנו התחיל להתפאר במה שהוא הצליח להציל. אני הוצאתי את סכין הקומנדו בגאוה. היהודים המבוגרים שהיו שם צעקו: אתה מטורף, אתה מסכן את החיים של כולנו. אחד מהם חטף את הסכין וזרק אותו החוצה דרך החלון. מאז אני חולם על הסכין הזה...

באמצע אוגוסט, 1944, העמיסו את כל הקבוצה שלנו על קרון בהמות ולקחו אותנו לבודפשט. גרנו שם במבנים גדולים, שכבנו על הרצפה, ועבדנו בבית־חרושת לבירה. מאוחר יותר הם חיפשו אנשים שיודעים לטפל בסוסים. היו להם סוסים בלגיים גדולים מקושטים, שסוחרים עגלות בירה, כמו שרואים בסרטים ישנים. בבית החרושת הזה היו יותר מ־200 סוסים בארוות ענק. אני הצעתי את עצמי לעבודה ואחרי שבחנו אותי, הם קיבלו אותי. מאז עבדתי מן הערב לאורך הלילה בטיפול בסוסים. כל יום בשש אחרי הצהריים יצאנו תחת שמירה לטפל בסוסים. תנאי העבודה שלנו היו יוצאים מן הכלל במונחים של התקופה ההיא. אמנם עבדנו קשה מאוד, אבל קיבלנו אישור ללכת לבריכת השחייה ולמקלחת של המפעל, והיו שם סבון ומים חמים ללא הגבלה. בסוף החודש הראשון כל אחד קיבל סכום כסף בתוך מעטפה. הכסף הזה איפשר לי לברוח העירה. הייתי מוריד את הטלאי הצהוב, נוסע בחשמלית, יורד ומסתובב ברחובות...

כשרק הגענו לבודפשט, ניגש אלי בריל, אחד מן האנשים ששרד את המחנות באוקראינה, שהיה טיפוס יוצא מן הכלל, פייטר בלתי רגיל. הוא אמר לי: הייתי חבר המפלגה הקומוניסטית, אני מתכוון להתקשר עכשיו למפלגה בבודפשט. אתה רוצה להצטרף למחותרת? עניתי לו שאני מוכן להצטרף לכל מחותרת שקיימת...

בינתיים התחלתי לחפש את חברי התנועה של הנוער הציוני. הלכתי קודם־כל לבניין הקהילה

Het gezicht van den oorlog.

The Visage of the War.

Das Antlitz des Krieges.

La face de la guerre.

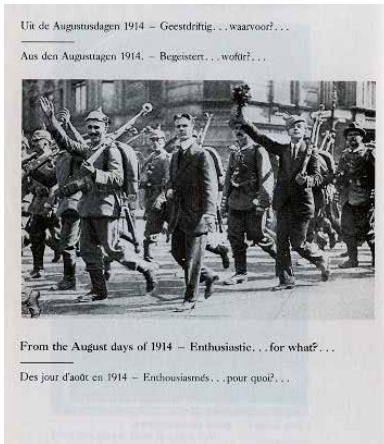
השער לפרק "פני המלחמה", בתוך מלחמה נגד המלחמה! (1924)

"פני המלחמה": שדה הקרב של הדימוי הוויזואלי ברפובליקת ויימאר

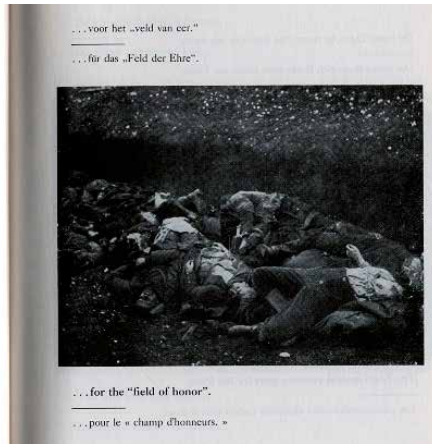
לפני שהטלוויזיה "הביאה את המלחמה לכל סלון" בזמן מלחמת וייטנאם, היו אלה אלבומי התמונות של מלחמת העולם הראשונה שהפיצו צילומים משדות הקרב, בשירות אידיאולוגיות מתחרות בתוך גרמניה של שנות ה־20 וה־30. עיון בשניים מהם, הנמצאים בקצוות פוליטיים מנוגדים, מעלה את השאלה: כיצד יכולות תמונות לשמש כקריאה לפעולה, בעד או נגד המלחמה?

עדו צפרוני

האימה שהביא לראשונה לתפוצה רחבה, והדגיש את ההשפעות המזויעות של המלחמה על הגוף האנושי, מגופותיהם של חיילים מתים ועד למומים של הפצועים – תצלומים שאף יצירה כתובה לא יכולה להתחרות בכוחם, כפי שתיארם הסופר קורט טוכולסקי.² עם זאת, כוחו הרטורי של הספר נעוץ בהצבת תמונות אלה לצד הדימויים התעמולתיים הרשמיים, ובטקסט האירוני שמלווה אותן. כך, למשל, הופיעה תמונתם של המתנדבים הראשונים ללחימה צועדים ברחובות תחת הכותרת "מימי אוגוסט של 1914 – נלהבים... עבור מה? "..., שנענית בתמונה בעמוד הבא, המציגה ערימה של גופות בשוחה עם הכיתוב "... עבור 'שדה הכבוד'".³ 200 התמונות בספרו של פרידריך מסודרות כרצף אחד, המבקש להראות את אומללות הקיום האנושי במלחמה, מלידה ועד מוות. התמונות

"נלהבים... עבור מה?... עבור 'שדה הכבוד'", בתוך מלחמה נגד המלחמה! (1924)

בתחילת הספר מציגות את ההנהגה הפוליטית והצבאית בתחילתה של המלחמה, את תמונות התעמולה הפטריוטיות ואת המיליטריזם בחברה הגרמנית, המיוצג על ידי צעצועי הילדים וספרי הלימוד. תצלומים אלה משובצים לצד תמונות הזוועה משדה הקרב, כדי להראות את ריקנותה של הרטוריקה הרשמית מול המציאות. בכתוביות המופיעות לצד תמונות ההרוגים, עושה פרידריך שימוש אירוני בלשון ההודעות של הצבא הגרמני לציבור על ניצחון או על סגנון בחזית, בדומה לכתורת ספרו הידוע של אריך מריה רמרק (Remarque), **במעבר אין כל חדש**, שיצא לאור בראשונה ב-1929. החלקים הבאים באלבום עוסקים בקורבנות האזרחיים שגבתה המלחמה, ובהרס העצום שגרמה לנוף הטבעי והבנוי באירופה. בנקודה זו מגיע מהלך הספר לשיאו, בפרק הנקרא "פני המלחמה": סדרה של 24 תקריבים גרפיים, קשים במיוחד לציפייה, של חיילים גרמנים שפניהם הושחתו, המלווים בתיאור

בחר הסופר הלאומן יונגר לפרסם ב-1930 אוסף מתחרה בשם **פני מלחמת העולם: חוויות החזית של חיילים גרמנים** (*Das Antlitz des Weltkrieges*;) ובו תקף את רעיונותיו של פרידריך וקרא לתפיסה אחרת של המלחמה, כחוויה מודרנית ואסתטית של התמזגות האדם במכונה ובנשגב. כל אחד מן האלבומים עשה שימוש בתצלומים שלעתים היו דומים מאוד, ביחד עם כתוביות, הערות ומאמרים, לשם בנייה של נראטיב אידיאולוגי שונה בתכלית. למלחמת הדימויים הזו על אופי הייצוג התרבותי של המלחמה, שניטשה בין הימין והשמאל ברפובליקת ויימאר, היו השפעות מרחיקות לכת. היא הסתיימה, כידוע, בניצחון אדיר של הלאומנות על הפציפיזם ובאימוץ הרה אסון של ההשקפה הגרמנית הלאומית.

לייצוגיה הוויזואליים של המלחמה היסטוריה ארוכת שנים כמעט כמו למלחמה עצמה, והם התקיימו תמיד בטווח שבין ההירואיות לאכזריות, מבקשים להגשים מטרות אסתטיות ופוליטיות כאחד. בעידן המודרני נדמה שהמטוטלת האמנותית נעה באופן הדרגתי לכיוון האנטי-מלחמתי, מסדרת התחריטים **אסונות המלחמה** של פרנסיסקו דה גויה, שהציגה את זוועות המלחמה הנפוליאנית בספרד מבלי לפסוח על ההיבטים הברוטליים והמסויטים ביותר שבה, ועד **לגרניקה** של פיקאסו, שהפכה ליצירה כה איקונית עד שעותק שלה תלו בכניסה לחדרי מועצת הביטחון בבניין האו"ם, כתזכורת למחר הכבד שמשלמת האנושות על המלחמה.

אבל, החל מאמצע המאה ה-19 איבד הציוור את אחד מתפקידיו החשובים, הדיווח על המציאות ועל אירועי השעה, לטובת הצילום וההסרטה שזכו לתפוצה מהירה והמונית, וגם להילה של אמנות בלתי-מעוררת. ההתפתחות של טכנולוגיית הצילום עד מלחמת העולם הראשונה אפשרה לצלמים מקצועיים ולחיילים לשאת מצלמות קטנות בשדה הקרב, ולתעד בזמן אמת את המתרחש בשוחות. עימות זה היה הראשון שבו כלל הצדדים השתמשו במדיום החדש, הפעילו יחידות ייעודיות למטרות תיעוד ותעמולה וגם ניסו להגביל את פעולותיהם של צלמים אזרחיים וחובבים, ואת תפוצת התצלומים בציבור הרחב. באירופה שבין שתי מלחמות העולם, אלבומי

תמונות מן המלחמה שימשו כחלק חשוב מן המאבק על התפיסות הציבוריות והזיכרון הקולקטיבי, שהיו לו משמעויות הרות גורל ליבשת בשנים העתידות לבוא. כמה שנים לאחר תום המלחמה, עם התייצבותן היחסית של מדינות אירופה והקלת הצנזורה, החלו להופיע אוספי צילומים ארכיוניים שזכו לפופולריות אדירה. הצילומים שהשתמרו בדימוי הציבורי העכשווי של מלחמת העולם הראשונה מספרים סיפור אימה: ערבוביה של פצועים, שוחות, מסכות גז, טכנולוגיה קטלנית וגופות רבות מספור. בשיח הציבורי של שנות ה-20 וה-30, לעומת זאת, דימויי המלחמה שירתו עמדות מגוונות ומתחרות, והיה זה דווקא הימין הפאשיסטי שאימץ אותם בהתלהבות גדולה מזו של תנועות אנטי-מלחמתיות משמאל.¹ שניים מעורכי האלבומים החשובים של התקופה, משני צדי המתרס, היו הגרמנים ארנסט פרידריך (Friedrich, 1894-1967) וארנסט יונגר (Jünger, 1895-1998). ספרו של פרידריך, **מלחמה נגד המלחמה!** (*Krieg dem Kriege!*), התפרסם ב-1924 בארבע שפות והיה לחיבור פופולרי במיוחד בקרב השמאל הפציפיסטי. כמענה לו,

ארנסט פרידריך והדימוי האנטי-מלחמתי

ב-1923, לקראת ציון עשור לפרוץ המלחמה ולאור מה שתפס כהתעוררות מחודשת של מיליטריזם בגרמניה, החליט ארנסט פרידריך לייסד מוזיאון אנטי-מלחמתי בברלין. למרות גילו הצעיר, פרידריך היה אז כבר פעיל סוציאליסטי ופציפיסטי עטור קרבות – לאחר שפרש מן המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית של גרמניה שתמכה במלחמה, הוא הפך לסרבן מצפון, נעצר ונכלא כמה פעמים. כחלק ממסע שיווק ומימון המוזיאון שלו, פרידריך פרסם ב-1924 אוסף תמונות מן המלחמה תחת השם **מלחמה נגד המלחמה!** שלואה בכותרות ובהערותיו בארבע שפות – גרמנית, אנגלית, צרפתית והולנדית. האלבום זכה להצלחה מיידית ברחי העולם, ועד 1930 תורגם ליותר מ-40 שפות ויצא לאור בעשר מהדורות שונות. ספרו של פרידריך ידוע במיוחד בשל תמונות

יונגר, המלחמה היא החוויה המגדירה את העידן המודרני, כחיבור בין דיוק ומשמעת טוטאליים לבין רגעים שרירותיים, פתאומיים והרסניים. הפחד, שבעבר היה המאפיין המובהק ביותר של המרחב המלחמתי, אינו מוגבל כעת רק אליו. בעקבות התפתחות הטכנולוגיה, המלחמה חודרת לתוך חיי היום-יום, ו"הרגע המסוכן" אורב בכל הליכה ברחוב, נסיעה במכונית או טיסה במטוס. המכשיר שמחולל ומעצים "רגעים מסוכנים" אלה הוא המצלמה, "העין המלאכותית של הציוויליזציה", שהופכת את תיעוד הסבל האנושי לשורה של דימויים אסתטיים המשוכפלים ומופצים במהירות חסרת תקדים.⁶

התשובה של יונגר למלחמה כנגד המלחמה! הגיעה ב־1930 עם פרסום האנתולוגיה פני מלחמת העולם: חוויות החזית של חיילים גרמנים. הספר כולל נראטיב כרונולוגי של המלחמה המורכב ברובו מחיבוריו של יונגר ומתיאורי חוויותיהם של חיילים, יחד עם כ־200 תמונות משדה הקרב. שם הספר זהה כמעט לשמו של הפרק המזעזע והשנוי במחלוקת ביותר בספרו של פרידריך, "פני המלחמה", אך הצילומים באלבום של יונגר הדגישו את האומץ והאחוזה הגברית של הצבא, במקום את המוות ואת הפציעות המחרדות. התמונה הראשונה בספר מציגה חיילים ישנים בשוחה, כשזקיף בודד עומד על המשמר. הכיתוב המופיע מתחת לתמונה, "השקט שלפני הסערה", התאורה הבהירה והבעתו הנחושה של החייל, יוצרים תחושה של ציפייה דרוכה להתרגשות העתידה לבוא.⁷ תצלומי אוויר היו המצאה חדשה במלחמת העולם, ושימשו בתחילה לצרכים טקטיים כמו מודיעין והכוונת אש לעבר קווי האויב. תמונות מסוג זה נפוצות במיוחד בספרו של יונגר ובאלבומים פטריוטיים אחרים, והופכות את ההרס הנרחב בשדה הקרב למעין ציור נוף מופשט המורכב משוחות, מעמדות קרב ומענני עשן, ללא דמויות אנושיות נראות לעין.

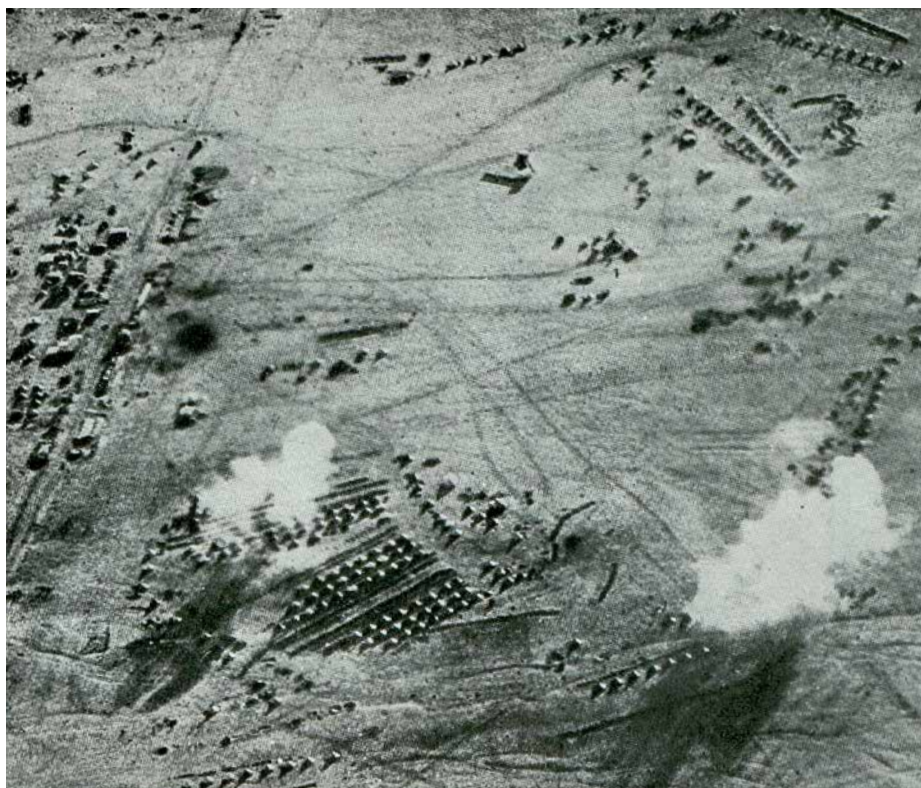
בניגוד לספרו של פרידריך, בפני המלחמה השיוך הלאומי הופך לקטגוריה חשובה המצוינת כמעט בכל כיתוב, ומרבית הצילומים של גופות מלווים בטקסט המזהה אותם כחיילי אויב. בהקדמה שכתב יונגר, חיבור בשם "מלחמה וצילום", הוא מתייחס בעקיפין לתמונות הזוועה באלבום של פרידריך וטוען כי "אנתולוגיה של צילומים לא יכולה להימנע מתמונות כאלה, כשם שהיא לא יכולה להיות מורכבת רק מהן, אף על פי שהיו ניסיונות לכך".⁸ למרות דברים אלה, יונגר ממעט בשימוש בדימויים מזעזעים – למעשה, התקרבים היחידים המופיעים בספר הם אוסף של צילומים שאמורים לייצג את הטיפוס האופייני

הנודע ביותר של אלבומים מסוג זה היה ארנסט יונגר, סופר והוגה שהיה לאחד מעמודי התווך של הימין האינטלקטואלי בגרמניה של המאה ה־20. יונגר היה חבר בתנועת הנוער הרומנטית הוואנדרפוגל (Wandervogel) ובקיץ 1914 התנדב להילחם בחזית המערבית כקצין זוטרי בחיל הרגלים. הוא נפצע פעמים רבות בשדה הקרב וקנה את תהילתו כשקיבל את העיטור הצבאי הגבוה ביותר בפרוסיה, Pour le Mérite, שניתן בדרך כלל רק לקצינים בכירים. המלחמה היתה האירוע המכונן בכתיבתו ובמחשבתו של יונגר, והיא עומדת במרכז ספרו המפורסם מ־1920, בסערות הפלדה. בחיבוריו הבאים, שעיצבו את ההתנגדות האינטלקטואלית לדמוקרטיה הליברלית של רפובליקת ויימאר, יונגר תיאר את מלחמת העולם הראשונה כ"מלחמה שעמיתה לא רק בין אומות, אלא גם בין שתי תקופות": בין התרבות הסטטית וה"בטוחה" של המאה ה־19, לבין התרבות המודרנית וה"מסוכנת" של המאה ה־20.⁹ רעיונותיו של יונגר מזכירים את אלה של הפוטוריזם האיטלקי ומשתייכים לקטגוריה של "מודרניזם ריאקציונרי", מונח שטבע ההיסטוריון האמריקאי ג'פרי הרף (Herf) ומתייחס לאידיאולוגיות המאופיינות בשילוב של הערצה לטכנולוגיה המודרנית, יחד עם דחייה של הליברליזם וערכי תנועת ההשכלה. בעיני

מדויק של דרגת החייל, תאריך ונסיבות פציעתו, אופי הנכות ומספר הניתוחים שעבר. אלה הן ככל הנראה תמונות רפואיות שצולמו בבתי החולים למטרות תיעודיות וטיפוליות, והודלפו לפרידריך על ידי מקורות אוהדים.⁴ השימוש של פרידריך בצילומים האלה, כמו בתמונות המצונזרות משדה הקרב, מעיד על האופן שבו הארגון מחדש של דימויים רשמיים יכול ליצור משמעויות חתרניות וטעונות. פרסום הצילומים בספר, שרובם נועדו להישאר חסויים, היה אמור לגרום לתגובה רגשית, להלם בקרב הציבור ולדחייה רעיונית ואף גופנית של המיליטריזם המתגבר.

התגובה הפטריוטית: ארנסט יונגר והמודרניזם הריאקציונרי

ספרו של פרידריך עורר מחאה כללית מצד ארגוני הימין ויוצאי הצבא בגרמניה, שלוותה בפשיטות משטרתיות על חנויות ספרים והחרמת עותקים של הספר. לצד ההתנגדות, הוא התקבל באהדה בקרב חוגי השמאל ובהצלחה ניכרת, שגרמה לדמויות רבות השפעה מן הימין לאמץ את שיטתו ולהתחיל לפרסם אלבומי תמונות פטריוטיים. אלה עשו שימוש בכוחו של הדימוי הוויזואלי כדי להגביר את ההזדהות עם חיילי האומה הגרמנית, בניגוד לספרו של פרידריך שהדגיש את האוניברסליות של קורבנות המלחמה. העורך

"תקיפה אווירית גרמנית על מחנה אנגלי", בתוך פני המלחמה (1930)

של תצלומים, ובייחוד תמונות מזעזעות כמו אלה המוצגות במלחמה נגד המלחמה!, ללבות רגשות של כעס, תרעומת ואמפתיה, אך תחושות אלה אינן מספיקות. לדבריה, "כל עוד אנו חשים אהדה, איננו מרגישים כמשתפי פעולה עם גורמי הסבל. האהדה שלנו מעידה על היותנו חפים מפשע ובורזמן גם על חוסר־האונים שלנו".⁹ נדמה שהנראטיב ההומניסטי של פרידריך, שמתמקד בקורבנות והופך את המלחמה לרצף של סבל אוניברסלי, פגיע במיוחד לביקורת הזאת. הדגש על תוצאותיה הקטסטרופליות של המלחמה, במקום מבט ביקורתי על הגורמים והאינטרסים שהובילו לתוצאות אלה, לא היתרגם להתנגדות פוליטית אפקטיבית כמו התמונות שביקשו להראות את הגבורה הגרמנית.

עם זאת, לא ניתן להתעלם מכוחן של הפנים האנושיות הנשקפות אלינו מן התקריבים בספר, הרודפות את מחשבותינו ומשמשות תזכורת מתמדת למחיר האיום שגובה המלחמה. היום חלק ניכר מן הדימויים הוויזואליים המלחמתיים שלהם אנו נחשפים מגיע מצילומי כלי טיס במקומות מרוחקים כאפגניסטאן או עזה, בצורת סרטים מטושטשים בשחור־לבן שבהם בניינים, מכוניות ובני־אדם זעירים הופכים לענני עשן ולהבות. דווקא בתקופה זו ראוי לחזור לאותן תמונות מזעזעות, מכאיבות ומרגשות מן המלחמות ה"מיושנות", שלפי זונטג המסר שהן מעבירות הוא אחד: "אלה הדברים שבני־אנוש מסוגלים לעשותם – מרצונם החופשי, בהתלהבות, בהתחסדות. אל תשכחו!"¹⁰

"השקט שלפני הסערה", בתוך פני המלחמה (1930)

הערות

- 1 Brigitte Werneburg and Christopher Phillips, "Ernst Jünger and the Transformed World," *October* 62 (1992): 42-44.
- 2 Dora Apel, "Cultural Battlegrounds: Weimar Photographic Narratives of War," *New German Critique*, no. 76 (1999): 53-55.
- 3 Ernst Friedrich, *Krieg dem Krieger!* (Berlin: Freie Jugend, 1924), 52-3.
- 4 Apel, "Cultural Battlegrounds," 58.
- 5 ארנסט יונגר, "תעודה: על הסכנה", תרגום: בעז נוימן, *זמנים* 82 (2003), 66.
- 6 יונגר, "על הסכנה", 67.
- 7 Ernst Jünger, *Das Antlitz des Weltkrieges: Fronterlebnisse deutscher Soldaten*, (Berlin: Neufeld & Henius, 1930), 2.
- 8 Ernst Jünger, "War and Photography," trans. by Anthony Nassar, *New German Critique*, no. 59 (1993): 25.
- 9 סוזן זונטג, *להתבונן בסבלם של אחרים*, תרגום: מתי בן יעקב, (תל אביב: מודן, 2005), 88.
- 10 זונטג, *להתבונן בסבלם של אחרים*, 97.

היותו פציפיסט, ב־1943 הצטרף פרידריך למחתרת הצרפתית, והוא חי בגלות בצרפת עד מותו ב־1967. יונגר זכה להערכה רבה בגרמניה הנאצית, אף על פי שסירב להצטרף למפלגה והיווה השראה להתנגדות השמרנית לנאציזם. לאחר המלחמה הוא היה לאחד הסופרים הגרמנים החשובים ביותר וזכה ב־1982 בפרס גתה היוקרתי, אך הוא נותר דמות שנויה במחלוקת בעקבות הגותו הלאומנית. התמונות ממלחמת העולם הראשונה הוכיחו את עצמן ככלי יעיל לאידאולוגיות מיליטריסטיות, אך האם יש בכוחו של הצילום להניע בני אדם לפעולה פוליטית נגד המלחמה? בספרה האחרון, *להתבונן בסבלם של אחרים* (2003) ביקשה ההוגה האמריקאית סוזן זונטג לענות על שאלה זו. לפי זונטג, אין עוררין על יכולתם

של כל חייל אויב לפי השתייכותו האתנית, מאנגלים וצרפתים ועד לערבים וסומלים. אם המסר ההומניסטי של פרידריך מנסה לגשר על ההבדלים הלאומיים ולהציג את כל בני האדם כקורבנות המלחמה, יונגר מבליט אותם ולשם כך נעזר בצילומים בעלי אופי "מדעי", בסגנון שהפך לנפוץ יותר ויותר בגרמניה של שנות ה־30.

תמונות המלחמה כאמצעי פוליטי

הימין הגרמני ניצח בקרב על התפיסה הציבורית של המלחמה הגדולה, בין היתר בעזרת שימוש נרחב בדימויים ויזואליים רבי־עוצמה. עם עליית הנאצים לשלטון, פרידריך נעצר ולאחר ששוחרר, נמלט לבלגיה. המוזיאון האנטי־מלחמתי שלו הוחרם והפך למועדון של אנשי ה־SA. על אף

הימים חלפו לאיטם וביניהם אני, צל של סככה גדולה, תלוי בתנודות השמש. אחרי שהלנה עזבה, חלפו שלושה שבועות לפני שיכולתי להתקדם. אז מצאתי דירה ברחוב המקביל לים, ונהייתי מבריזה קרירה בשעות הערב המוקדמות. הייתי חייב למצוא עבודה, המעט שנשאר לא יכול היה להספיק ליותר מחודשיים. שמי עבר בין מכרים ולבסוף מצאתי משרה חלקית בחברת תיירות.

שעת קרב

סיפור קצר מאת נימרוד הראל

צימוקי כוכבים. אקי ואני עברנו תדרוך קצר לפני היציאה. צבענו את פנינו בבוץ לקראת ממלכת הלילה. כיצד לפתע אנחנו שוב מוכנים להקריב למען משהו שאינו אישה? אקי לא ידע לענות ואני לא שאלתי. הוא שלף פלאסק מאפודתו והרים באוויר. הוויסקי חימם גרונותינו והקהה את חושינו. באחת התחלנו נעים לעבר היעד. 12 דקות בתנועה מבצעית עד לחציית הקו. עוד בדיוק שמונה של תנועה במגמת סריקה חלפו בשקט מופתי. שוב לחיים, וויסקי ניגר לגרון. התגנבות יחידים בחציית התל – ראלף מפקד על החוליה הקדמית, אקי ואני מאספים. עת הרמה שלישית החלו היריות.

הפלאסק נשמט מידו המדממת של אקי. וויסקי ודם נשפכו על רצפת העולם. אני התרסקתי אלי מחסה. סלעי האדמה הטרשית היו לי אם מגוננת. זעקתו של אקי נבלעה אל החור השחור של האין. בקשר נשמע קולו של ראלף, עולה מודיע על פצועים מכוחותינו. רציתי לצעוק חזק ככל הניתן אך לא עשיתי את זה. שריקות המטחים היו קצובות. רחש בקשר, מהיכן יורים עלינו? רציתי לזרוק רימון אחרון אך לא עשיתי את זה. רציתי לצאת מן המחסה אבל גם לא רציתי. רציתי להציע לנערה בטיילת. אין איש יודע למה לא עשיתי את זה.

בבית הקברות נשמעות תפילות אשכבה. ראלף נהרג, גם הלנה. אני נשארתי לספר, אני יודע מה.

ימי ניסן חמים, השמש צפה מוקדם ומתרסקת מאוחר אל אופק הים, ואני בין זמן לבין זמן כמו צל של סככה גדולה, נתון בתודותיה. העיר המשיכה להישטף תיירי צהריים, המתפזרים למשימותיהם מדי יום. אורב לשפיותי, מזגתי לעצמי רום. לא נותרה לי עוד ברירה. בלילה, בשובם אל נקודת האיסוף לאחר שראו הכול, ביקשם המדריך להסתדר בקבוצות כדי למנותם. משנעמדו כך, ריססתי בם שתי מחסניות, למעט כדור אחד. הם צנחו כולם.

רציתי אל הנמל, סירתי חיכתה לי שם. התרתי את החבלים ויצאתי אל הים הפתוח בפעם האחרונה.

התעוררתי מצעקתי ליד מיטה, ארונית קטנה, קליע בודד ומכונת כתיבה. השעון הורה על השעה חמש. מחלון הסירה יכולתי לראות את השמש בהשכימה. נחת רוח כמו זו לא חשתי ימים רבים, אמרתי לעצמי אז, ולא אחוש עוד, זאת אני יודע היום.

הטיילת בדרכי לעבודה, חלפה על פני תיירת נעימת סבר. בידה אחזה ספר עבה ונדמה שחיפשה מקום מוצל לקרוא בו. גרמניה, חשבתי לעצמי. בעולם שאינו זה, יכלה להיות אם ילדי.

תפקידי בחברה היה לפקח שכולם ממלאים את תפקידם כראוי. התיירים היו מגיעים בשעות הצהריים למרכז העיר, שם דאגתי לפזר אותם לקבוצות בליווי מדריכים. במהלך אחר הצהריים היו הקבוצות מסתובבות בין מוקדי עניין ולקראת ערב התכנסו כולם בשוק הדרומי. היינו הולכים יחד לשתות באחת ממסבאות השוק, ואני וידאתי שהספיקו לראות הכול. בזמן ההמתנה לשובם הייתי שותה תה עם רום. בימים שלא עבדתי האזנתי לראוול. לא רק משום שהיה תקליטי היחיד, אלא מפני האהבה הגדולה. הייתי מאזין לוואלס עוד ועוד ומדמיין כיצד הלנה מובילה אותי בצעדיה מחול עננים. הייתי מאזין ושוקע בשרעפים ולעתים תוך כך הייתי נרדם, ומתעורר כשאני יודע כמה זמן מסתובבת המחט בקצה מסילת התקליט.

העבודה אפשרה לי מעט חופש, וקניתי סירה קטנה שעגנה בנמל העיר. לפנות בוקר הייתי מגיע לנמל, מתיר את החבלים העוגנים את הסירה לרציפים ויוצא אל הים הפתוח. נחת רוח כמו זו לא חשתי ימים רבים, אמרתי לעצמי אז, ולא אחוש עוד, זאת אני יודע היום. לפני הצהריים הייתי עוגן בחזרה וצועד לעבודה. ערב אחד צעדתי בחזרה לביתי מדרום העיר, כשלתפע נשמע קול שבר. אצתי לגלות את מקור הרעש ולעיני נגלתה אותה תיירת נעימת סבר והיא שרועה על הרצפה, חבולה ומדממת. מחלון דירה קרובה שמעתי את הוואלס קרב לסימו. הדופק שלה אמר חרש. המצב השתנה לבלי שוב.

עם שחר עזבתי את הדירה. הודעתי שלא אעבוד יותר ואך ביקשתי תשלום על החודש הנוכחי. הם סירבו ואני הלכתי לדרכי.

כשנכנסתי הביתה אפתה לי אימי עוגות מתוקות, התיישבתי על הספה והתחלתי לבכות. אימי מתה כבר שנים ורק ריח העוגות אינו נמחה. צלצלתי להלנה והיא אינה עונה. התיישבתי על הספה והתחלתי לבכות.

התעוררתי מצלצול הטלפון. השעון הורה על השעה חמש. אין לטעות, הלילה שעת קרב. פתחתי את הסליק הכמוס בחדר נעורי והוצאתי מתוכו קלאצ', מחסנית ושני רימונים. צעדיו של הצער נשמעו וידעתי שעלי להזדרז. יצאתי חיש בנסיעה צפונה ועל אף הגשם הכבד, הדרך שיחקה לי והגעתי במהרה. אקי כבר היה שם. ראלף, הקצין שלי, הנהג חצי חיוך ואמר טוב לראות. באמת טוב. הגשם פסק, מִפְעֵל מְלֵאוּ

חיילים במטווח. צילום – ויקיפדיה

החדר היה קטן אך סיפק את כל צרכי. היו בו מיטה, ארונית קטנה לבגדים וארין נגן. אכלתי בכל יום אותן שתי ארוחות. בוקר – שני צנימים ולבן. ערב – תפוחי אדמה מטוגנים. ליד המיטה היה מונח אטלס ובו עובדות גיאוגרפיות רבות. השתדלתי לקרוא בכל יום על מדינה שקיומה לא היה ידוע לי קודם. עם חלוף הימים, מספרן של אלה הלך ואזל. הלכה והצטמקה גם הקיבה שלי. באחד מימי אייר החמימים, בעודי צועד על

Mural of War (1896), by Gari Melchers

מקורות האלימות

מלחמות מוכרות לנו כחלק מרכזי מחייהם של בני האדם. אך האם היה זה תמיד כך? האם האדם אלים ולוחמני מטבעו? שורשיה של המלחמה חודרים עמוק לשחר ההיסטוריה. קופי האדם, הלקטים הציידים, מקומה של המהפכה החקלאית במיליטריזם האנושי ומה חושפים על טבעו האלים של המין האנושי לוחות חרס שהשתמרו מהציוויליזציה הראשונה בשומר שבמסופוטמיה

אשל מור

1.

השוואה למינים אחרים במשפחת ההומינידים (שבה חבר האדם) היא כלי מקובל בחקר האדם הקדום, והיא יכולה ללמד אותנו רבות על עברנו, מפני שכל חברי המשפחה ירשו תכונות ממין שהיה אב קדמון משותף, תכונות שבחלקן כולנו חולקים עד היום. התבוננות בחייו של המין הקרוב אלינו ביותר, השימפנזה המצויה, עלולה לצייר תמונה מדאיגה. לצד חיי החברה והמשפחה המפותחים שלהם, הם תועדו גם מפגינים אלימות, הרג ואף מה שנראה כמלחמה בין קבוצות יריבות.

הלאומי של מדינות רבות, וניתן לומר שהן היבט משמעותי ואולי אף מתחייב של חיינו. אך האם תמיד זה היה כך? האם האדם אלים ולוחמני מטבעו? שורשיה של המלחמה חודרים עמוק, ולכן נבחנו את עברו של המין האנושי כדי לחפש עדויות לראשיתן של האלימות ושל המלחמה. בבואנו לחקור את ההתנהגות ואת הביולוגיה של בני-אדם קדומים, עומדים לרשותנו שלושה כלים עיקריים: בניידודינו, הקופים הגדולים; אחינו, הלקטים-ציידים ואבותינו, הנחים מנוחת עולמים.

לידתה של הציוויליזציה הראשונה, בשומר שבמסופוטמיה, נגלית מבין טקסטים קדומים שהשתמרו על לוחות חרס בני אלפי שנים. זוהי הפעם הראשונה שבה יש עדות ממקור ראשון על החיים בתרבות מפותחת, וכבר אז היו ערי המדינה האלה במלחמה מתמשכת זו נגד זו. נראה שמלחמות היו מאז ומעולם חלק מרכזי מחייהם של בני-אדם. אנו רגילים לקרוא על מלחמות כאירועים חשובים בכל תקופה: החל מן התנ"ך, עבור לספרי ההיסטוריה וכלה בעיתונים. מלחמות אף עומדות בבסיס האתוס

הבסיס לאלמות) בחיי היום יום, בין היתר בתחרות על בני-זוג, בציד ובהתגוננות מפני טורפים (Giorgi 2001). האנתרופולוגים שחוקרים את התרבויות האלה מביאים דוגמאות מפעילות לחייהם נטולי האלמות של לקטים-ציידים אלה, וחלקם מתארים מערכים תרבותיים מורכבים ליישוב סכסוכים, משחקי ילדים נטולי תחרותיות ושיעורי התאבדות אפסיים (Malešević 2016).

ואולם, לצד אלה, יש אנתרופולוגים מעטים שמתארים חברות אלמות במיוחד, שמחנכות את ילדיהן להרג מגיל צעיר ושטובחות בקבוצות שכנות. ישנן חברות של לקטים-ציידים, שחלקן תוארו עוד בימי הגעת האדם הלבן לאמריקה, שנמצאות כמעט תמיד במלחמה, ושהאלמות וההרג הן מרכיב חשוב בזהות הקבוצתית והאישית של חבריהן. ניגוד חריף זה, מקורו בחלקו במאפייניה של האסכולה האנתרופולוגית עצמה. לאנתרופולוגים עם אג'נדות שונות יש הסברים שונים לתמונות המנוגדות שלהן. אלה שטוענים שהאדם ביסודו אינו אלים ומתארים חברות ללא מלחמות מביאים נימוקים שונים כדי לבטל את טיעוניהם של מתנגדיהם. הם טוענים שמתנגדיהם צפו בחברות שיש בהן ריבוד חברתי שמעניק כוח לאדם בודד (מנהיגות שאינה אופיינית לרוב החברות מסוג זה), שאותן חברות חיות

2.

מכיוון שהשוואה לקופים לא מלמדת אותנו בוודאות אם אבותינו היו אלימים ולוחמניים, נפנה לאנתרופולוגיה תרבותית, תחום בעל חשיבות רבה בחקר האדם הקדום. אנתרופולוגים חוקרים קבוצות אנושיות שונות כדי לנסות לגבש מסקנות כוללות על האדם ועל החברה. ההנחה המקובלת היא שבני האדם הקדומים חיו בצורה שמזכירה מאוד את צורת החיים של לקטים-ציידים בני זמננו, ועל כן ניתן לנסות ולהקיש מחייהם על אורחות החיים וההתנהגות שאינם משתקפים בממצא הארכיאולוגי. מסקירה של רוב חברות הלקטים-ציידים שחיות היום או שחיו במאות האחרונות ותועדו על ידי האדם הלבן, נראה שחברות אלה שוחרות שלום, ושחבריהן אינם חווים חיכוכים או אלימות באופן תדיר. חוקרים מרבים לתאר אותן כקבוצות קטנות ושיתופיות, נוודיות, ללא בעלות על טריטוריה או רכוש, ללא מעמדות, המשקיעות זמן רב בביקורי קרובים וחברים ובפעילויות קבוצתיות נוספות. בחברות אלה כמעט ולא נצפית אלימות. כשנחזית אלימות, היא בין-אישית ולא קבוצתית. עובדה זו עשויה להפתיע, לאור כך שכמעט לכל הפרטים בקבוצות אלה יש גישה לכלים שיכולים לשמש כנשק. זאת ועוד, אורח החיים שלהם מצריך תוקפנות (שהיא

כך עלול להתקבל הרושם שאבותינו התנהגו בצורה שדומה להתנהגותם של שימפנזים היום, בדומה לתכונות והתנהגויות רבות אחרות שאנו חולקים. אבל יש מין נוסף של שימפנזה, שהתגלה מאוחר יחסית ולכן פחות מוכר לציבור הרחב: השימפנזה הננסית, או בונבו. משולש הקרבה בין הבונבו, האדם והשימפנזה המצויה עדיין לא הובהר לאשורו. ברור כי שני מיני השימפנזה קרובים יותר זה לזה מאשר לאדם, אך לצד זאת, בדנ"א שלנו יש גנים מסוימים שאנחנו חולקים עם אחד ממיני השימפנזה ולא עם האחר. כך שתהליך ההתהוות של שלושת המינים מאותו אב קדמון משותף הוא מורכב מן המשוער, ולא ניתן לדעת על סמך הגנטיקה לאיזה מן המינים היו דומים יותר בני האדם הראשונים. הבונבו, בשונה מן השימפנזה המצויה, נראים כמקיימים חיים אלימים פחות ונעימים יותר; לא קיימת אצלם דומיננטיות של זכרים, והם מעדיפים לפתור סכסוכים בדרך אלימה הרבה פחות: טקס (Thorpe 2005). אם כך, נראה שלאבותינו הקופים אכן היה יסוד אלים בהתנהגותם, אך נראה שאבותינו המשותפים גם יכלו לבחור בדרכים לא אלימות לפתרון בעיות, ולכן אין ברשותנו עדות לכיוון זה או אחר באשר למידת האלימות ששררה בקרב בני האדם הראשונים.

The Hanging, from "The Great Miseries of War" by Jacques Callot

למלחמה, וגם לא אפשרות ארגונית פרקטית לקיימה, ועל כך בהמשך. לכן, מוסכם על הכול שחברות קדומות לא ניהלו מלחמות מסודרות ורבות משתתפים, וממילא במשך רוב שנות קיומו היה העולם גדול ושומם מספיק כדי לאפשר לקבוצות רבות לעבור חיים שלמים ללא עימותים על שטחים או על משאבים. עם זאת, יש תהליך אחד ששינה את פני האנושות לנצח, ובין יתרונותיו הרבים הביא גם אלימות בקנה מידה שכמותו לא נראה: המעבר לחקלאות.

הרעיון לגדל צמחים ובעלי-חיים בצמוד אלינו במקום לבלות זמן רב בחיפוש אחריהם. צץ בכמה מוקדים בלתי תלויים ברחבי העולם. הפעם הראשונה שאוכלוסייה עברה תהליך כזה, שהתמקד ברבים ממיני הצמחים ובעלי-החיים שעומדים בבסיס הכלכלה האנושית עד היום, אירעה לפני כ-10,500 שנים באיזור הלבנט, הרצועה שלצד חופו המזרחי של הים התיכון. המעבר לייצור מזון היה כרוך בישיבת קבע במקום נוודות, והביא איתו בראשונה יצירת עודפי מזון, שאפשרו לבני האדם להתמחות במלאכות שונות וליצור מעמדות חברתיים בהתאם לכישוריהם. זאת, בזמן שהאוכלוסייה החלה לגדול, בעודה מתנתקת מהיצע המשאבים הדל יחסית בסביבה ומתחילה להישען על ייצור מזון שהלך והשתכלל. מוסכם היום על רוב החוקרים שהאינטנסיביות שבאורח החיים של יושבי הקבע – החיים במקום אחד עם אנשים שרבים וקיומן של מערכות יחסים רבות עם אנשים בדרגות קרבה שונות – הביאה את העלייה בהיקף ובחומרה של מעשי האלימות.

הפנייה של ענף אחד של מושא המחקר לדרכים שונות שלום לבין הבחירה של הענף השני באלימות ובמלחמה. לכן קשה להשתמש בתחומי מחקר אלה כדי להסיק מסקנה סופית על ראשיתן ועל טבען של המלחמה והאלימות האנושית.

3

הארכיאולוגיה, לעומת תחומי המחקר הקודמים, חוקרת את שרידיהן של אוכלוסיות האדם הקדומות עצמן ולא מקבילות עכשוויות שלהן. סוג הממצא המתבקש לחיפוש עדויות לאלימות הוא השלד האנושי. ואולם, גם כאן יש קשיים מהותיים. שלדי אדם קדומים הם נדירים, והסימנים עליהם לרוב אינם חד-משמעיים. עצמות אדם עם סימני פגיעה יכולות להעיד על תאונות, הליכים רפואיים, טקסים שלאחר המוות או אכילה על ידי חיות. עם זאת, ישנם ממצאים שמעידים בבירור על אלימות ממקור אנושי, כגון עצמות שנמצאו כשחודי אבן צור מסותתים נעוצים בהן. עדויות אלה מגוונות ולרוב שנויות במחלוקת, אך מן המחקר הארכיאולוגי עולה שללא ספק אנשים הרגו אלה את אלה החל מתקופות קדומות מאוד, גם אם קשה להצביע על ממדי התופעה ועל סיבותיה. כך או כך, נראה שרמה מסוימת של אלימות, ואף מעשי טבח, היו קיימות מאז ומעולם בקבוצות אנושיות (Guilaine & Zammit 2005). למרות שהעדויות לאלימות הן ברורות, אין בידינו עדויות לקרבות גדולים. משילוב העדויות על החיים בחברת לקטים-ציידים והממצא הארכיאולוגי, נראה שבעבר לא היו סיבות

באיזור עם צפיפות גבוהה שמגבירה סכסוכים, או שהבחנותיהם של האנתרופולוגים מוגזמות, לא מדויקות או מכלילות מדי. האנתרופולוגים שמצביעים על אותן חברות אלימות, מנגד, טוענים שאנשי האסכולה הראשונה מוטים מראש ומתארים תמונה אידיאלית חסרת אחיזה במציאות, ורואים במושאי המחקר שלהם את האג'נדות שלהם ולא את המציאות לאשורה (Thorpe 2005).

אלה גם אלה צודקים במידה רבה בביקורת שלהם כלפי הצד השני. אכן, קשה להסיק מסקנות חותכות לגבי הטבע האנושי על סמך תיעוד של חברות רבות ומגוונות כל כך. קושי נוסף נובע מן העובדה שלקטים-ציידים בני-זמננו הם, ובכן, בני-זמננו. כמעט לא קיימת בעולם אוכלוסייה שנשארה מבודדת לחלוטין ולא באה במגע באלפי השנים האחרונות עם חברות שמתבססות על חקלאות, שמביאות עמן, בדרך כלל, מאפיינים תרבותיים נוספים כמו עימותים טריטוריאליים, היררכיה חברתית ועוד. לכן, לא ניתן להיות בטוחים שאבותינו התנהגו כמו מקביליהם העכשוויים, וייתכן שגם חברות שונות שלום וגם חברות לוחמות הן עדות להסתגלות של אותם לקטים-ציידים לעולם המשתנה סביבן, ושהתנהגותן הנוכחית היא זכר לתגובת הנגד לכוחות זרים שהשפיעו עליהן במידה זו אחרת, במודע או שלא, בכוננת זדון או שלא (Malešević 2016).

אם כן, כמו ההשוואה לדודנינו השעירים, גם ההשוואה לאחינו הנוודים היא בעייתית ולא מספקת, ובשני המקרים ניתן לראות ניגוד בין

אסלת הנשרים. מונומנט ממסופוטמיה המהלל את ניצחון עיר המדינה לג'ש על שכנתה אומה (2600-2350 לפנה"ס). תצלום – ויקיפדיה

מופעי תרבות ותחרויות ספורט – גם המלחמה נסמכת על כוח ארגוני. בכל התחומים הללו בני האדם מוותרים על חירותם האישית כדי להשיג ביטחון, ודאות ונכסים חומריים או רוחניים. כולנו מוותרים על קשרים אישיים, משפחתיים וקהילתיים כדי להשיג שיתוף פעולה רחב ורבי-משתתפים בעזרת קשרים מקצועיים או היררכיים (Malešević 2016).

נראה, אם כן, שקשה לקבוע מתי בתולדות המין האנושי נכנסה האלימות לחיי האדם. ייתכן שהיא תמיד ליוותה אותו, וייתכן שבמשך מיליוני שנים הוא נמנע ממנה ככל האפשר. ואולם, מרגע שבני האדם שינו את אורחות חייהם בקיצוניות והפכו לחקלאים יושבי קבע, המלחמה הצטרפה מיד לחיי היום יום שלהם, ומאז היא מסרבת לגווע. אותם מנגנונים חברתיים שנוצרו כדי לשפר את איכות חייו של האדם הם הבסיס לאחת התופעות המדאיות של החיים המודרניים. אותם כלים שהאדם רותם כדי להפחית סכסוכים, אי הבנות ופתרונות אלימים – למשל בהליך תפיסת השלטון או בתור לקופה בסופר – משמשים אותו כדי להכניס אלימות וסכסוכים למערך גדול, משוכלל והרסני של מלחמה. למרות שהיא נראית לעיתים כשריד ברברי מעברנו הרחוק, המלחמה היא תוצר ישיר של צורת החיים המודרנית.

ביבליוגרפיה

- Giorgi, P. (2001). *The origins of violence by cultural evolution*. 2nd ed. Brisbane: Minerva E & S.
- Guilaine, J. & Zammit, J. (2005). *The origins of war: Violence in prehistory*. Malden, MA: Blackwell.
- Malešević, S. (2016). How old is human brutality?: On the structural origins of violence. *Common Knowledge*, 22, 81-104.
- Thorpe, IJN. (2005). The origins of warfare and violence. In: Pearson MP, Thorpe IJN (editors), *Warfare, violence and slavery in prehistory* (1-19). Oxford: British Archaeological Reports.

תלוי, והוא מרגיש שיש דברים בעולם ששייכים לו, ועל כן קיים בו חשש לאבד אותם לאיתני הטבע או לגנבים. כמו כן, מרגע שהאדם רגיל לשלט בסביבתו, נראה אך טבעי שהוא ירצה לכפות את האינטרסים שלו על פרטים אחרים, בין אם בכוח שכנוע ובין אם בכוח הזרוע (Guilaine & Zammit 2005). גם ללא כל קשר לאלימות, העדות הארכיאולוגית מלמדת על מתח רב בתחילת ימי ישיבת הקבע, וקיימת סברה שפרץ האומנות חסר התקדים שמאפיין בין היתר את התרבות הנאטופית, חברת יושבי הקבע הראשונה בדרום הלבנט, הוא אמצעי להתמודד כפרטים וכקהילה עם השינויים ועם המתחים הרבים.

אין זה אומר שהיציאה למלחמה נהייתה קלה ברגע שהיה לאדם על מה להילחם. נראה שאצל חברות רבות יציאה למלחמה מלווה בהכנות כמו נטילת סמים, טקסים שונים, טרנסים, צומות וחזרות, המדמות קרב – מה שיכול להראות שזה אינו מצב טבעי וקל לאדם ושיש צורך בכוח גדול ממנו שיגרום ליציאה לפעולה לוחמנית לשם מטרה חיצונית. כך, למשל, אינטרס של הקבוצה (Thorpe 2005). תפיסה זו מתקשרת למאפיין

יפנים תוקפים ספינה מונגולית. ציור מהמאה ה־13

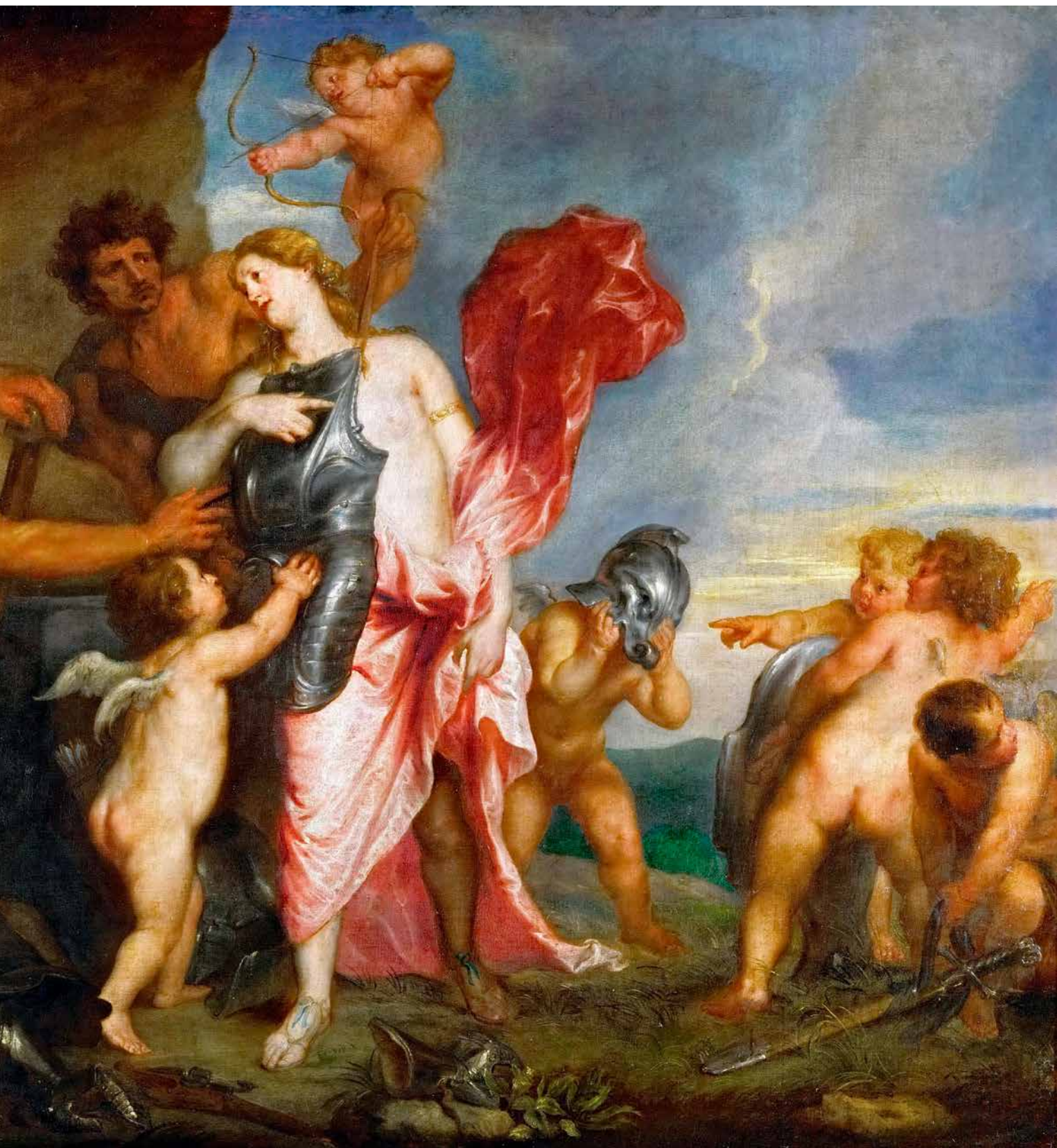
נוסף של תרבות היררכית ויושבת קבע שאפשר את קיומן של מלחמות – והוא הארגון וריכוז הכוח. חברות לקטים־ציידים, מקבוצות בנות־זמננו ועד האוכלוסיות שהקיפו את הציוויליזציה השומרית שלפני 5,500 שנים, נראות כחומקות בכל הזדמנות מארגון ומהחזקה פרטית בכוח. הן מתחמקות תמיד כשהחברה החקלאית השכנה מנסה להכניס אותן לארגונים או למוסדות מדינתיים, ולרוב יש להן מנגנונים חברתיים שמונעים מאנשיהן לצבור רכוש, יוקרה או כוח ומעמד. החברה החקלאית הכניסה לעולמו של האדם את הכוח הארגוני, שאפשר לפעול בתיאום ולנהל כמעט כל היבט של חיו. כמו כל מוסד חברתי, משלטון על שלל מופעיו, דרך דת, חינוך פורמלי, כסף ותחבורה, ועד

כשהחקלאות התפשטה בעולם, נראה שהתלוותה אליה עלייה במעשים אלימים ובמלחמות של ממש. עדויות מובהקות לכך מגיעות מאירופה, שם מתגלים לאורך מסלול התקדמותו במרחב של אורח החיים החקלאי ממצאים כמו אתרי קבורה המוניים שבהם שלדים רבים עם סימני אלימות ברורים, וציורי קיר שמתארים סצנות קרב מרשימות ומרתיעות (Guilaine & Zammit 2005).

4.

מדוע נוצר הקשר ההדוק בין חקלאות למלחמה? זו שאלה שעליה לא מסוגל הממצא הארכיאולוגי לענות בעצמו, וכאן נכנס הממד הפרשני. חוקרים מאסכולות שונות מציעים השתלשלות אירועים מתקבלת על הדעת, שמתבססת על תצפיות אנתרופולוגיות, על ארכיאולוגיה ועל פסיכולוגיה וסוציולוגיה מודרניות: הישיבה במקום אחד מפחיתה את האפשרות לנדוד ולעבור בין קבוצות כשמתעוררת מחלוקת, והאוכלוסייה הגדולה מקשה על פתרון סכסוכים בדיונים ובשאר דרכים קהילתיות, כפי שנהוג אצל לקטים־ציידים. בד־בבד, האוכלוסייה הופכת להיות תלויה בשטח

מסוים למחייתה ומשקיעה בו עבודה רבה, וכך מתפתחות טריטוריות ואתן הצורך להגן עליהן. טרם עידן זה, לא רווח רכוש אישי, ועצם הרעיון של בעלות מתפתח בתקופה זו בראשונה. עם תחילת החקלאות, ההתמחות וישיבת הקבע, הופכים האדם והקבוצה לבעליהם של דברים רבים: מצבורי מזון, כלים מורכבים ומעוטרים, עדרי בעלי חיים, שטחים חקלאיים ומבנים ומתקנים מסיביים שנבנו באבן. המעבר הזה כרוך בשינוי מחשבתי אדיר. חברות לקטים־ציידים מתנהלות בעולם מתוך אמונה וידיעה שכל הצרכים שלהן יסופקו מן הסביבה, שאותה הם חולקים עם שכניהם הצמחים, בעלי החיים ובני האדם. חקלאי בעל רכוש, לעומת זאת, חי בדאגה תמידית להצלחת יבוליו שבהם הוא

תטיס מקבלת את כלי הנשק של אכילס מהפייסטוס. ציור של אנתוני ואן דייק (1630-1632)

"הידור אכילס בכפיפה אחת עם אבק־שריפה ועופרת?"

כבר ב־1858 העלה קארל מרקס את השאלה כיצד ממשיך האפוס היווני המלחמתי להפעיל קוראים החיים בעידן של מכוונות־ירי אוטומטיות, רכבות, קטרים וטלגרפים חשמליים. שאלות אלה מקבלות משנה תוקף כשניגשים לחשוב עליהן לאחר מאורעות המאה ה־20: האם תיתכן גבורה מסוגת גבורתו של אכילס במלחמה כמו מלחמת העולם הראשונה, האם אכילס היה שורד יום אחד בקרב על הסום והאם האפוס ניתן לכתיבה בעידן של מכוונות דפוס

אביגיל מרמרי

טרויה אינן עוד חיילים אלא לוחמים, גיבורים, המגשימים את עצמם בלחימתם. הם מתקיימים בסימביוזה עם האלים ועם איתני הטבע והישגיהם משקפים את פסגת האפשרי של האדם.

בארדמי, שהתגייס מרצון, בלהט רגעי, לשרות הצבא הצרפתי ומיד התחרט על כך, הוא חייל שאינו גיבור. הוא מבלה פרק זמן לא ארוך בחזית ויתר המלחמה עוברת עליו באשפוזים. שם מבין בארדמי שצורת ההתבטאות המובנת והמתקבלת על אודות המלחמה כרוכה בהשתתפות בשיח הגבורה הכוזב: "היה צריך לשחק, כי הרי הכול היה תיאטרון [...] נהפכנו, אנחנו שהיינו מפוחדים ונחבאים אל הכלים ורדופי זכרונות מבישים של בתי־מטבחיים כשהגענו, לחבורת גברתנים אמתיים, אחד־אחד נחושים בדעתנו לנצח, ותאמינו לי, שופעי אונים ואמרי־שפר. כן, היה לנו עכשיו פה גדול, ומלוכלך כל־כך שהגברות היו מסמיקות לפעמים, אבל הן לא התלוננו אף פעם, כי הרי

"אין למשוררנו חובה נעלה יותר מלטעת בנו מחדש את האהבה לשירי גיבורים! לא עת להלך בקטנות! הלאה היצירות היבשות! נפש חדשה הנצה לנו בעיצומו של שאון הקרבות המהולל והנאצל! ההתעוררות הפטריוטית הגדולה העולה כפורחת תובעת זאת מעתה! פסגות התהילה המובטחות לנו!.. אנו דורשים שישמע קולה הנשגב של שירת הגיבורים!.."

את הדברים האלה משמיע דוקטור בסטומב, מנהל המחלקה הפסיכיאטרית שבה מאושפז פרדינן בארדמי, גיבור הרומן **מסע אל קצה הלילה** מאת לואי־פרדינן סלין. הימים הם ימי מלחמת העולם הראשונה, אך הקריאה היא להשיב לעת ההיא את פאר הגבורה שהתנסחה מאות ואלפי שנים קודם לכן, בשירת הגיבורים.

האיליאדה של הומרוס היא הדוגמה המובהקת ביותר לשירת גיבורים, שירה אפית מלחמתית, המהולה, בנוסף, במימד מיתי. הדמויות במלחמת

בעידן של מכונות יירי אוטומטיות, רכבות, קטרים וטלגרפים חשמליים. בניסיון להשיב על שאלה זו, מציע מרקס לחשוב על תקופת היוונים בתור תקופת הילדות של ההיסטוריה האנושית: כשם שאדם בוגר יכול להיקסם מזכר ילדותו מבלי לשוב להיות ילד, כך יכולות חברות להתרפק על חן אמנות שחבורה בתנאים חברתיים "בלתי־בשלים". ניתן להסב את שאלותיו של מרקס – "הַיְדוֹר אכילס בכפיפה אחת עם אבק־שריפה ועופרת? או [...] האיליאדה עם מכבשי־הדפוס, או אף עם מכונת הדפוס?"⁷ – ולראות בהן שאלות עקרוניות בדבר אפשרותו של הַאָפִי בעידן טכנולוגי, שבו מעצבת המכונה את האדם. שאלות אלה מקבלות משנה תוקף כשניגשים לחשוב עליהן לאחר מאורעות המאה ה־20: האם תיתכן גבורה מסוגת גבורתו של אכילס במלחמה כמו מלחמת העולם הראשונה? האם אכילס היה שורד יום אחד בקרב על הסוֹס?⁸ ויותר מכך, האם האפוס ניתן לכתיבה בעידן של מכונות דפוס? הטכנולוגיה היא שמעצבת, הן את החייל שנלחם במלחמה והן את האופן שבו המלחמה נכתבת ונקראת.

מלחמת העולם הראשונה היתה מלחמה של חידושים טכנולוגיים: ראשית הלחימה בגז, בטנקים, במטוסים מפציצים, בצוללות. זו היתה תקופה של קליטת הטכנולוגיות; החיילים פגשו לאורך המלחמה אמצעי לחימה חדישים, התנסו בהם והטמיעו אותם בעצמם, בתהליך שטשטש את ההבחנות בין האדם למכונה. המלחמה שינתה מן היסוד את החיים בעולם, שיבשה את המציאות הדמוגרפית (מיליוני הרוגים, פצועים, אלמנות, יתומים, ילדים שלא ייוולדו) ובישרה את עובדת היותן של ציוויליזציות בנות־תמותה.⁹

גילויי גבורה במלחמה כזאת הם נדירים וקשים. יש משהו מאחיד בתנאי הקיום העלובים של מלחמת החפירות (בלשונו של בארדמי: "כן גנרל לא גנרל, כולנו ישנו בשדות").¹⁰ תנאי השטח תורמים אף הם להאחדה זו (כולם שווים בפני הטבע) וכך גם הטכנולוגיה. מכונות הירייה הופכות את ההרג לאישי פחות: מי שמפעיל אותן אינו מגשים בכך את עצמיותו ואת יכולותיו. יש התרוקנות גדולה של הסובייקט, הוא הופך להיות פונקציה שקולטת פקודות ופולטת כדורים. הגבורה, גם אם היא מוצאת את ביטוייה, היא פרוזאית ואינה אפית. מי שמוכר כגיבור אינו אוחז במגן ארטיזאנאלי (כמו זה שהכין הפייסטוס לאכילס בשיר ה־18 באיליאדה) אלא צומח גם הוא מתוך התנאים הקשים, שהם נחלת הכלל.

המלחמה והשירה שזורות זו בזו

בספרו של סלין עולה הגבורה האפית כאפשרות,

להשיב את פאר הגבורה. לואי־פרדינן סלין

ולעומתו השפיות כרוכה בגילויי אומץ ובמעשי גבורה. בארדמי אינו נענה לתכתיבו של "הרוב [...] שמחליט מי משוגע ומי לא",⁴ הוא מבועת ואינו מבקש להסתיר זאת, ומכריז בקול גדול "יחי המשוגעים והפחדנים!"⁵

בארדמי מראה כיצד האבחנה הקלינית אינה אלא הוקעה של סטייה אידיאולוגית, שהיא גם סטייה ספרותית. הן היחס שלו למלחמה והן האופן שבו הוא מדבר על המלחמה, אינם תואמים את הערכים השולטים. בארדמי מנצל את המרחק של המילים מן הדברים, הוא מבין שעל הפער האידיאולוגי ניתן לגשר באמצעות פני השטח של לשון אחרת, ומול בסטומב ושכמותו הוא מעמיד משחק משכנע של גבורה נאצלת. אך ביתר הספר, בעודו מונח לנפשו, לשונו של בארדמי אינה מתכופפת אל מול הציווי החיצוני, היא נותרת לשון תזזיתית ורושפת, לשון טירוף, שהיא אולי היחידה שיכולה להלום את מצבו.

אפוס בעידן של מכונות־דפוס

ב־1858, במבוא לביקורת הכלכלה המדינית, העלה מרקס את השאלה כיצד ממשיך האפוס היווני להיחשב כאמת מידה וכמופת לאמנות, על אף השינויים העמוקים שחלו בתנאים החברתיים מאז שחובר; כיצד ממשיכה המיתולוגיה היוונית, ה־גוברת על איתני הטבע וכובשת ומעצבת אותם בדמיון ובכוח הדמיון?⁶ להפעיל קוראים החיים

כולם יודעים שחיילים הם גיבורים גם בגוף וגם בלשון והם משתמשים במילים גסות כל הזמן, וכמה שחייל יותר גס ככה הוא יותר אמיץ.²

השיגעון נכרך בפחד

מלחמת העולם הראשונה היתה תקופת עליית קרנם של מדעי הפסיכולוגיה והפסיכואנליזה. לחוקרים בתחומים אלה, החיילים ששבו מן הקרבות היו נבדקים אידיאליים: תנאיה הקיצוניים של המלחמה אפשרו להם ללמוד רבות על נפש האדם. במסע אל קצה הלילה, באחד מנאומיו הנלהבים, פונה דוקטור בסטומב לחיילים המאושפזים במחלקתו: "כולנו כאן נעשה את המוטל עלינו ואתם תעשו את המוטל עליכם! המדע שלנו שייך לכם! הוא שלכם! כל האמצעים שלו ישמשו להבראתכם! ואתם מצדכם תעזרו לנו כמיטב יכולתכם!"³

החיילים שנשמטו / השתמטו משדה הקרב והוצאו אל מחוץ לסדר המלחמתי־לאומי, מושבים לתוך הסדר באמצעות המדע. המדע יוצק היגיון כלכלי של רווח הדדי לתוך מערכת היחסים בין הרופא החוקר לחיילים המאושפזים: המכונה הלאומית מוצאת שימוש ומפיקה תועלת גם מאלה שנפלטים אל מחוץ לתחומיה ובכך היא לכאורה מתגמלת אותם (ובפועל: מנצלת, מרחיקה, מטהרת).

במסע אל קצה הלילה השיגעון נכרך בפחד,

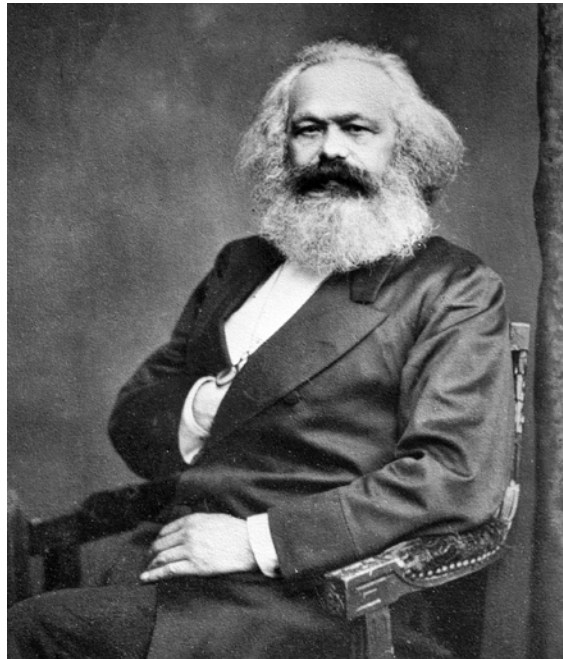
הערות

- 1 לואי־פרדינן סלין, **מסע אל קצה הלילה**, תרגמה מצרפתית: אילנה המרמן, עם עובד, תל־אביב, 1994, עמוד 14.
- 2 שם, 105.
- 3 שם, 100.
- 4 שם, 71.
- 5 שם, 76.
- 6 קארל מרקס ופרידריך אנגלס, **על אמנות וספרות**, תרגמה מגרמנית: חנה הוכברג, ספריית פועלים, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה, 1951, עמוד 28.
- 7 שם, 29.
- 8 את השאלה הזאת מעלה כריסטופר קוקר בספרו על אתוס הלוחם, ראו: Christopher Coker, *The Warrior Ethos: Military Culture and the War on Terror*, Routledge, 2007, pp. 32.
- 9 כפי שפותח פול ואלרי את המכתב הראשון בחיבורו על משבר הרוח: «Nous autres, civilisations, nous savons maintenant que nous sommes mortelles». מתוך: Paul Valéry, *La crise de l'esprit*, reprise in *Œuvres*, tome I, 1919, p. 988.
- 10 סלין, עמוד 65.
- 11 Ilai Rowner, "Literature and Evil: Ernst Jünger and Louis-Ferdinand Céline", in: *Deutsche Offiziere, Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, 2016, pp. 133-156.
- 12 Introduction, xix.
- 13 למשל: "[A] violent storm broke loose overhead so that, as in the Homeric battle of gods and men, the disturbance below seemed to be vying with that on high", *Storm of Steel*, pp. 102-103.

ביבליוגרפיה

- Christopher Coker, *The Warrior Ethos: Military Culture and the War on Terror*, Routledge, 2007.
- Michael Hofmann, Introduction, in: Ernst Jünger, *Storm of Steel*, trans. Michael Hofmann, Penguin, 2004.
- Ernst Jünger, *Storm of Steel*, trans. Michael Hofmann, Penguin Classics, 2004.
- Ilai Rowner, "Literature and Evil: Ernst Jünger and Louis-Ferdinand Céline", in: *Deutsche Offiziere, Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, 2016, pp. 133-156.
- Paul Valéry, "La crise de l'esprit, reprise" in *Œuvres*, tome I, 1919.
- קארל מרקס ופרידריך אנגלס, **על אמנות וספרות**, תרגמה מגרמנית: חנה הוכברג, ספריית פועלים, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה, 1951.
- לואי־פרדינן סלין, **מסע אל קצה הלילה**, תרגמה מצרפתית: אילנה המרמן, עם עובד, תל־אביב, 1994.

שארית. השארית הזאת, לדבריו, שייכת לאלים, והיא נותרת מחוץ למחלוקת: היא שהופכת את הלחימה להיות דבר־מה הנעלה מכל תוקפנות לשמה או מכל אלימות שטנית. לטענת יונגר, הומרוס אחז גם הוא בתפיסה דומה. הופמן עומד על קווי דמיון מסוימים ומטשטש במידת מה את ההבחנה בין המלחמה שעליה כותב יונגר לזו שעליה כותב הומרוס ב**איליאדה**. הוא מנסה ליצור מושג "טבע מלחמה" או "מלחמה

האפוס היווני כמופת לאמנות. קארל מרקס

טבעית" – קְזָאת שנכרכת במחזורי החיים בטבע, ביום ובלילה, בחילופי עונות – המשותף לשתי היצירות ומשתייך לתחום האפי. יונגר עצמו מפנה ברגעים מסוימים אל האפוס ההומרי,¹³ ומתמודד לאורך כתיבתו עם שאלות כמו אלה שמעלה מרקס, הנוגעות באפשרויות של גבורה ושל טכנולוגיה.

כבר מאז **האיליאדה** שזורות זו בזו המלחמה והשירה. מרקס מצביע על התמורות העמוקות שהתחוללו, הן באמצעי הלחימה והן באמצעי הכתיבה. סלין ויונגר מהווים שני קצוות פרדיגמטיים של כותבים ושל חיילים באותה המלחמה. ההבדלים ניכרים בצורת הכתיבה, בלשון ובשפה, אך גם בתנועה שהם משרטטים: ההתרוקנות והמנוסה של בארדמי כנגד האיתנות וההתרוממות של יונגר. המתח ביניהם מעלה שלל שאלות: האם בכוחן של מילים לייבא את רוח העבר אל תוך ההווה? האם לכושר הבדיון של הספרות היכולת לחלחל לשדה הקרב? האם לעיפרון ולקליע אותה ליבת עופרת?

למשל דרך דבריו של בסטומב, אך ככזאת שיש לשלול. ארנסט יונגר (1895-1998) הוא דוגמה למי שניסה, בלחימתו ובכתיבתו, לשמר משהו מן האיכות של האפוס. ניתן להעמיד את יונגר כאנטי־תזה לסלין; חוץ מזה שנלחם מעברה השני של חזית המערב, בשורות הצבא הגרמני, מודל החיילות והספרות שלו הוא הפוך. ספרו *Storm of Steel* הוא מעין ממואר, המורכב מאפיזודות שמתארות את קורותיו במלחמה ומעוגנות בזמן

ובמרחב. העבר שלו, הפסיכולוגיה שלו, עמדותיו ותפיסותיו מושעות ומרכז הכובד מוסב להיותו חייל ולוחם, ומאוחר יותר גם קצין ומפקד. האירועים נמסרים בצורה עניינית ולא אישית, ודגש חזק מושם על היותם אמיתיים. הספר מסתיים לאחר פציעתו הקשה, עם שובו להאנובר וקבלת הבשורה שמוענק לו העיטור הגבוה ביותר, Pour le Mérite. גיבורו של יונגר הוא חייל טוב המסור למלחמה בכל גופו ונפשו. יונגר שומר על המתח בשאלתו של מרקס: נדמה שהוא מבקש להציל את אפשרות קיומו של אכילס מודרני. במאמרו על ספרות ורוע, כותב עילי ראונר שניסיונו של יונגר הוא לכתוב אפוס ריאליסטי שבו העולם ההומרי שב ומתעורר לחיים בראשיתו של עידן פוליטי חדש או על סף תהום של אפוקליפסה טכנולוגית.¹¹ מייקל הופמן, מחבר ההקדמה למהדורה האנגלית, עומד גם הוא על זיקותיו של יונגר לאפוס ומצטט מתוך יומני מלחמת העולם השנייה שלו.¹² ביומנים, כותב יונגר שמלחמה אינה עוגה הנחלקת בין שני צדדים עד הפירור האחרון; נותרת תמיד

הבלוק

**עופר נכנס לאוטו של יונתן, סיאט לאון אדומה,
עם ריח של אוטו חדש. יונתן מתניע, פותח את המזגן
ואומר, זה קצת אוטו של ערסים, אני יודע, אבל היה לי
דיל טוב, בגלל הכרטיס חבר. תאמין לי, הוא מוסיף בצחוק
מחרחר, אני אמור להשתחרר עוד חודשיים, ואין לי מושג
מה אני אעשה בלי כל הפינוקים האלה. רוב הקצינים
בצבא נשארים שם בגללו**

סיפור קצר מאת יאיר אגמון

במהירות ובדייקנות. אחר כך הוא עישן אותה, שלף את הסמארטפון, כדי להתחמק בו, והמתין שמשעה יקרה. ובאמת אחרי כמה דקות של שקט, יונתן, שישב לצדו, הרים אליו את הראש, והתחיל להעיף עליו מילים.

.2

אז מה, מה הולך כהנא, מה, מה איתך אחי, איך אתה, איפה אתה עכשיו, וואלה, איפה, וואלה, הייתי גר לא רחוק משם, כן, כן, אבל נפרדנו ועברתי ליפו, וואלה כן, נחמד שם, כן, בטח, זה לא תל אביב, אבל יש אחלה אווירה, ויש חניה, חחחח, טוב אחי, טוב לראות אותך, לא נפגשנו איזה מאה שנה, אה, מה, תספר משהו, מה איתך עכשיו, מה אתה עושה, תספר משהו, מה, אתה מורה עכשיו או משהו כזה, לא?

כן, לא, סתם, התחלתי ללמד ספרות ולשון, סתם, באיזה בית ספר חדש בבת ים, כן, כן, דווקא נחמד, כן, כן, אני מנסה לכתוב משהו רציני, אבל בינתיים אני בעיקר עושה חלטורות, סתם, אתה יודע, כל מיני סרטונים מפגרים כאלה שאנשים מזמינים, סתם, סתם אחי, כמו פרסומות, יותר גרוע, זה טימטום, אבל יש בזה כסף, כן, לא אין שם הרבה כסף, כי זה רק 40 אחוז משרה, שומע, נראה לי אני אלך לאכול משהו, למה אני מת מרעב, אז נדבר, יאללה אחי יקר, נדבר, טוב לראות אותך, באמת, טוב לראות.

עופר מתרחק מהשולחן ומיונתן וחושב, עוד שיחה אחת כזאת ואני מת. והיונתן הזה. איזה

יא מזדיין. אדם טפח לעופר על הגב, ועופר טפח לו על הגב בחזרה, זה מה שבנים עושים כשהם מתחבקים זה עם זה, כדי שאף אחד לא יחשוב שהם הומואים. וכמה שזה עלוב, ככה זה עלוב. עופר התחבק גם עם לימור, שהכירה אותו מהפייסבוק. היה לה ריח טוב, והיא היתה יפה מדי. כמו כל הכלות. אחר כך הוא נמלט מהאושר הדוחה שלהם לבר המתאמץ, והזמין ג'ין אנד טוניק מהברמן, שהיה גבוה מדי, עם עגיל וזקן ארוך. לכל הברמנים יש זקן. אחר כך הוא התקדם למקום שלו, בשולחן 18. כבר מרחוק הוא הבין למה הם תקעו אותו שם. כל הדת"שים מהתיכון ישבו שם ביחד. נועם צמח. וואליאור מנוסי. ויונתן רביב. ואיזי לוי. ועמיר בן משה. פעם לכולם היתה כיפה על הראש. וציצית מתחת לחולצה. גם לעופר. אבל היום לכל המפד"לניקיות הזאת אין זכר. הם היו כולם כל כך מקועקעים, כל כך מפורסגנים, כל כך מתאמצים, כל כך חילונים, שכבר ראו שהם דת"שים. חלק באו עם החברות החילוניות שלהם. חלק ישבו לבד. לכולם היו משקפי שמש מעל האישונים. כמעט כולם החזיקו סיגריות מגולגלות ביד אחת, ונגעו במסכי טאצ' עדינים עם היד השנייה. ככה זה. ככה כולם תמיד.

כשהוא הגיע לשולחן כולם קמו לקראתו והביאו לו חיבוקים מיותרים עם טפחות מפוחדות, ועופר חיבק אותם בחזרה, וטפח. בטח שהוא טפח. אחר כך הוא התיישב במקום שהיה פנוי, הוציא את הפילטרים ואת הדראם מהכיס של המכנסיים. אחר כך הוא גילגל לעצמו סיגריה,

אדם התחתן ביער מגינים, מתחת לכרמי יוסף, בצהרי יום שישי, בין האורנים. הוא ואישתו, לימור, אירגנו את הכול. את השבילים והשולחנות והאוכל והאלכוהול והרחבה והשירותים והלהקה והדיג'יי והצלמת הג'ינג'ית עם המגנטים המטומטמים. זה הרבה יותר זול, והרבה יותר כיף והרבה יותר שלנו. ככה אדם אמר לכולם. הכלב השחצן. ברור שככה הוא אמר. אצלו הכול תמיד מושלם כל כך. יעיל כל כך. כוס אימא שלו. ברור שככה החתונה שלו נראית.

עופר יושב מאחורה, בהסעה לחתונה מתל אביב. זה אוטובוס שאדם אירגן. כולם סביבו צעירים מאושרים ויפהיים, כולם מדיפים בשמים יוקרתיים, ומעלים תמונות משורבבות לסטורי. עוד מעט הם ישתכרו וירקדו וירגישו צעירים וחיים. בשביל זה הם באו. בשביל זה יש חתונות. האוטובוס פונה מכביש 44 לדרך עפר משולטת, לחתונה של לימור ואדם, והמועקה עולה לעופר לסרעפת. הוא כל כך שונא את אדם. הוא כל כך שונא חתונות. הוא כל כך שונא לרקוד. והנה עכשיו הכול קורה עליו ביחד. מחוץ לחלון הוא רואה מלא רוכבי אופניים עבריים מצטופפים סביב דוכנים מאולתרים של מלבי בעשרה שקלים, ומבלי משים הוא ממלמל לעצמו בשקט, אני רק בא לחופה ובורח.

עופר עומד מול דיילת מזויפת שמחפשת את השם שלו ברשימות המזמנים. עופר כהנא, עופר כהנא, הנה, הנה, כן, הנה, עופר כהנא, בבקשה, הנה, בבקשה, שולחן 18, בבקשה. הוא לוקח את הכרטיס המטופש ומטפס במעלה החורשה באיטיות זהירה. הנעליים היפות שלו מתלככות בדרך העפר, אבל עופר לא שם לב אליהן. הוא רק חושב, עם נועה היתה פה, אני מת. בקצה האופק הוא כבר רואה אותם, את אדם ולימור, הדורים להחליא, מתחבקים ומתנשקים עם ההמון החנפני. למעלה, בקצה השביל ניצב שולחן עם כספת גדולה ומלא מעטפות, ועופר ניגש אליו, הכניס 400 שקלים למעטפה מזדיינת, וכתב בעט זול על פתק צהבהב, אדם ולימור אהובים, היתה חתונה מדהימה, מזל טוב, עופר כהנא. אחר כך הוא שילשל את הקנס ואת השקר לכספת, והתקדם בהליכה שפופה ואיטית למזנון של קבלת הפנים. רק כשהוא הגיע לשם הוא ראה שהסניקס החדשות שלו התמלאו בחול ובאבק. מי עושה חתונה ביער, כוס אמאמכ ערס.

עופר לעס כמה מנות ראשונות צפויים, ואז ניגש לחתן הנפוח, כדי לומר מזל טוב. אדם, שזיהה אותו מרחוק, התנפל עליו וצרר מתוך צחוק מתגלגל, רק עכשיו אתה מגיע, אה כהנא,

על העיניים, שאיש לא יראה, חלילה, את המבטים האטומים והמרים שהוא מטיח בזוג המיותר הזה שחוגג את אהבתו ביום כל כך מיוחד ומרגש.

והחופה חופה, כמו כל החופות. אימא של הכלה, נחמה, מקריאה שיר צפוי של לאה גולדברג, ומשתעלת שוב ושוב. דודה שמנה לוחשת לחברתה בקול צרוד ומעיק, היא מאוד חולה, לכן הם הקדימו את החתונה, וכל מי שסביבה שומע את אותה ומהנהן לעצמו בשקט. הנה לימור מחבקת את אימא שלה ובוכה. והנה הרב לוקח את המושכות ומתקתק את הטקס. והנה השירים המעצבנים. והנה הכוס נשברת. כך שבאמת, תוך כמה דקות גם החרא הזה מסתיים.

כשהריקודים התחילו אדם נמלט לשיחת טלפון חשובה. הוא עמד הרחק מהרחבה עם הטלפון סגור, צמוד ללחי, ועשה כאילו שהוא מדבר עם מישהו מעבר לקו, הינהן וחייר, ואמר בקול סמכותי, כן, כן, זה טריק כל כך עלוב, כל כך צפוי, כל כך תיכוניסטי, ועדיין, הוא נותן לעופר ביטחון אדיר בסיטואציות כאלה. והאמת היא שאפשר להבין אותו. השטיק המטומטם הזה אפקטיבי, בקטע אחר. אין דרך מהירה, פשוטה ויעילה יותר להתחמק בה מהחיים האלה.

עופר עומד עם הפלאפון צמוד ללחי, ומביט על ההמון המקפצץ בעיניים כלות. אנשים כל כך יפים כשהם רוקדים. הוא לוטש את הבחורות שברחבה. הרגליים שלהן יפות, ארוכות ושזופות, הידיים שלהן מתנופפות באוויר, העיניים שלהן עצומות. בתי השחי שלהן מגולחים. חלקים ורכים. והמאווררים העצומים שמקיפים את הרחבה לא מצליחים למנוע מהן להזיע. זיעה טובה נקייה ומתוקה. גם הגברים שברחבה רוקדים ומזיעים, מן הסתם. אבל אותם עופר בכלל לא רואה. זו לא אשמתו. זו סיטואציה הורמונלית. ונפשו של עופר מבקשת נקבות. זה נשמע רע אבל זה בסדר. ככה האבולוציה מושכת אותנו הלאה.

הדיג'יי מרים אגרוף לאוויר, ומסמפל שלושה שירים צפויים ברצף, ועופר מבין שהוא הסתבך. אדם ולימור לא פראיירים. הם ארגנו את ההסעה המזדיינת כדי שאף אחד לא יביא אוטו לחתונה, ואז אף אחד מהצעירים לא ימלט ממנה. לא. בחתונה שלהם הכול יהיה מושלם. כולם יהיו שיכורים ומסטולים מהתחת, והרחבה תהיה

חייל מארינס בוויאטנם. צילום – ויקיפדיה

והיפה, שיושב שם בשקט ומקיש על הפלאפון שלו בעדינות.

לא עוברות שלוש דקות, ומנחה זחוח ובהיר עם עניבת פפיון סמוקה ומטופשת, ניגש למיקרופון ומזמין את כל הקהל לטקס החופה של אדם ולימור. עופר קוטף כוס של בירה מהבר וניגש לעמוד עם כל הרווקים מאחורה, עם משקפי שמש

נודניק מטופש. עשר שנים לא דיברנו, פתאום הוא בא להגיד לי שלום. הוא אווז בצלחת קטנה ומעמיס עליה כמה חתיכות של מאפה תשוש, שתי סירות של כבד אווז, והמבורגרונן קטנטן ומבושל יתר על המידה. הוא לועס את הכול, בולע, ואז ניגש לעמדות נשנוש אחרות. פעם בכמה שניות הוא מגניב מבט לשולחן 18, וליונתן רביב המוזר

מפוצצת, גם בסבב השלישי. עופר רוצה להתאבל. הוא חוזר למקום שלו, בשולחן 18, כדי לגלגל עוד סיגריה. שיהיה במה להתעסק. שיהיה לו עוד כמה דקות של שקט. אבל בשולחן יושב יונתן, מעשן סיגריה של עשירים ומסתכל עליו במבט מוזר. יונתן אומר, מה אתה לא הולך לרקוד, ועופר מתיישב מולו ומשיב לו, לא איזה, אני שונא ריקודים. אני לא יודע מה לעשות עם הגוף שלי. יונתן מחייך. עופר מוציא נייר גלגול דקיק ומותח אותו. יונתן אומר, גם אני שונא ריקודים. אני יכול לרקוד רק בחושר, כשאף אחד לא רואה כלום. כשיש אור אני מרגיש מסורבל, ועלוב.

עופר חושב. איזה מוזרים החיים האלה. לא ראיתי את יונתן עשר שנים, ופתאום עכשיו אנחנו יושבים לבד, בשולחן גדול ומגונדר, מדברים על כלום, אבל זקוקים זה לזה, כדי לחמוק מהרחבה. עופר חושב. יונתן תמיד היה נראה לו כזה אפור. הוא היה בכיתה המקבילה, עם כל החנונים. ותמיד שתק. הם חברים בפייסבוק, זה ברור, אבל הוא בקושי עולה לו בפייד. בטח רק בימי ההולדת שלו, או באירועים גדולים אחרים. יש מצב שהוא עשה לו בכלל אנפולואו. איזה מוזרים החיים האלה. עשר שנים הם לא נפגשו. ועכשיו הם כאן. שני גלגלי הצלה בחתונה מיותרת.

עופר דוחס את הטבק, מצמיד את הפילטר ומגלגל את הדף בעדינות. הוא מנמיך את הקול ואומר בחיור, אתה לא מבין איך אני שונא את אדם. אין לי מושג למה הוא הזמין אותי לחתונה הזאת. יונתן פולט נחירה קטנה. פחחחחח. גם אני שונא אותו. כזה מושלמן. פיחסה. עופר מלקק את הנייר, מהדק את הסיגריה, נועץ אותה בשפתיים המחויכות, ושואל, תגיד הגעת לכאן בהסעה. יונתן מניד בראשו, לא מה פתאום השתגעתי, בחיים שלך אל תבוא לחתונות בהסעה, כי אז לא תוכל לברוח. אני עוד 20 דקות על איילון. עופר מוצץ את הסיגריה ומחייך חיוך רחב, של אדם שנעשה לו נס במקום הזה. זה בסדר אם אני אבוא אתך, הוא שואל. יונתן מחייך. מה אתה דפוק. בטח. בשמחה. אני לא ממנה, אני אקפיץ אותך הביתה.

3

הנעליים של עופר שוב מתלכלכות בעפר שעל שביל המילוט מהחתונה, אבל הפעם לעופר לא אכפת. אם היה לו אומץ הוא היה מדלג את דרכו החוצה, וזוקר אצבע משולשת ותאבת חיים לדיילת המהודקת שקיבלה את פניו. רגע לפני שהם מגיעים לאוטו, יונתן מסתובב ואומר, פאק, שכחתי לשים צ'ק, ומיד מתעשת ומתקן את עצמו, בחזקת מתגלגל, יאללה, פאק אייט, שני מיליונרים

מזדיינים, הם ממש לא צריכים את הכסף שלי. עופר נכנס לאוטו של יונתן, סיאט לאון אדומה, עם ריח של אוטו חדש. יונתן מתניע, פותח את המזגן ואומר, זה קצת אוטו של ערסים, אני יודע, אבל היה לי דיל טוב, בגלל הכרטיס חבר. תאמין לי, הוא מוסיף בצחוק מחרחר, אני אמור להשתחרר עוד חודשיים, ואין לי מושג מה אני אעשה בלי כל הפינוקים האלה. רוב הקצינים בצבא נשארים שם בגלל.

לפני הירידה לכביש 44, עופר מבקש מיונתן לעצור רגע ליד הדוכנים הצבעוניים שבצד. אתה לא מבין איך בא לי מלבי. כל החתונה רק חשבתי על המלבי הזה. בא לך גם, אני מזמין אותך. יונתן מחייך חיוך רחב. בטח שבא לי. אבל תביא מנה בלי המיץ הוורוד הזה. זה עושה לי בחילה. עופר מזמין שתי מנות, ומציע ליונתן לשבת רגע בצל של העצים ולאכול אותם. אבל יונתן מצקצק בחיור ואומר, עזוב אחי אני מפחד על המכנסיים. בוא נאכל שנייה באוטו. בקטנה. ובאמת זה מה שקרה. עופר ויונתן ישבו בסיאט האדומה ואכלו מלבי. בשקט ובזהירות. זה היה קצת מוזר, אבל גם קצת נחמד. קשה להסביר.

את הדרך לתל אביב הם עשו בשקט. כלומר, לא בשקט. יונתן הפעיל מוזיקה אלקטרונית, בווליום מפרג. ובזכותה הם לא דיברו על כלום. עופר הסתכל בחלון, ויונתן תופף על ההגה עם האצבעות בקצב של הבאסים. רק בלה גארדיה עופר שאל, תגיד, מה זה המוזיקה הזאת. יונתן הסתכל עליו וחייך, אתה אוהב. ועופר אמר, כן זה סבבה. קצת הארד קור בשבילי, אבל סבבה. יונתן צחק. מה הארד קור, זה האוס, הכי סופט שיש. ועופר שאל, אה, וואלה, אתה מבין במוזיקות האלה. לי הכול נשמע אותו דבר. יונתן חייך והנמיך את הווליום. אתה חייב לבוא פעם לבלוק אחי. שמה תרגיש את ההבדל. עופר חייך בחזרה, בלי לדעת למה, ואמר, מה, מה זה הבלוק, ויונתן, שבכלל לא הקשיב לו, אמר שוב, הפעם בשקט, וואי, אתה חייב לבוא לבלוק אחי.

יונתן אותת ופנה ימינה, כמו שהוויז אמר, ללה גארדיה. כשהם עמדו ברמזור עופר שאל שוב, נו אז מה זה הבלוק הזה, ויונתן אמר, הבלוק זה מועדון אחי. המועדון הכי טוב בארץ. עופר חייך. מה לו ולמועדונים. מה לו ולמוזיקת האוס. לא אחי, הוא אומר בקול צרוד, אני לא בעניין. אני כולי סחי. אני מורה ללשון, ששומע חוה אלברשטיין. יונתן הניף את היד שלו בביטול. אתה סתם מדבר כי לא היית שם. זה בכלל לא על הציר של סחי לא סחי. זה מקום שהוא חוויה. זה מקום שהוא תפילה. אני נשמע כמו איזה דפקט, אני יודע. אבל תאמין לי שאני לא מזיין בשכל. תבוא איתי פעם אחת ותבין.

עופר מחייך. בפה הוא אומר, נחשוב עליך, ובראש הוא חושב, אשכרה התפלפ היונתן הזה. יש הרבה דרכים לחזור בשאלה. אפשר לחיות חיים נורמליים. בלי תפילין ובלי מצוות ובלי שבת ובלי כיפה. ואפשר להתפלפ. לשעוט לקצה. להתחרע, לבעוט בהכול, בכוח. להתקעקע ולצאת למועדונים מפוקפקים. יונתן מגביר את המוזיקה ופונה שמאלה, שלוש פעמים בחמש דקות. עופר מסתכל עליו ומתמלא בתחושות משונות וצפופות. צער, בושה, קנאה, מבוכה ורחמים.

יונתן החנה את האוטו מחוץ לרחוב וולפסון עשר, הנמיך את המוזיקה, הושיט יד לעופר, ואמר, טוב לראות אותך כהנא. אני שמח שהצלחתי לחלץ אותך מהחתונה של הזונות האלה. עופר מחייך. הוא מתלבט אם להזמין את יונתן לעלות לבירה, ומיד מחליט שזו תהיה טעות. היתה אחלה נסיעה. אחלה הימלטות. אחלה מלבי. אחלה מוזיקה. אין טעם למשוך את זה עוד. הוא לוחץ ליונתן את היד ואומר לו, תודה על הטרמפ אחי. באמת תודה. אחר כך הוא נוגע בחלון של הדלת של בסיאט ומוסיף, משום מה, בלי לחשוב פעמיים, דבר איתי בפעם הבאה שאתה הולך לבלוק.

4

לא הרבה אנשים יודעים את זה, אבל יש לפייסבוק קטע מטורף, שאם מכניסים בשורת החיפוש שלו מספר פלאפון, הוא מצליח למצוא את הבנאדם. וכל מי שידוע משהו על החיים האלה, משתמש בטריק הזה כל הזמן. ככה אפשר לזהות מי התקשר כשיש שיחה לא מזוהה, נניח. ככה אפשר למצוא חשבונות של בנות יפות מהתיכון, בדרך מחוכמת.

עופר נכנס לחדר שלו שבדירה שלו, שהיתה ריקה משותפים, פתח את המחשב, וחיפש בפייסבוק את המספר של יונתן רביב שהיה שמור לו בפלאפון. תוך רגע הוא מצא אותו, את ג'הונת'ן רביב של הפייסבוק, שהיה חתיך ושזוף ושרירי בהרבה מהיונתן שהסיע אותו מהחתונה. אחר כך הוא מצא אותו בוואטסאפ ושלה לו הודעה, הלו יונתן, זה המספר שלי, שיהיה לך, עופר. ויונתן, שבדיק חיפש חניה ביפו, שלח לו אחרי כמה שניות הודעה קולית קצרצרה, עם מוזיקת האוס ברקע, חחח איזה מלך אתה אחי, אתה כבר שמור לי בזיכרון, לא יודע ממתי, שבת שלום כהנא, נדבר.

עופר הוריד את הנעליים, ניקה אותן מהאבק המטופש, ונשכב על המיטה עם הסמארטפון ביד. כל הדתל"שים באינסטגרם שלו העלו תמונות מהחתונה של אדם ולימור, עם משקפיים צבעוניים, וכל מיני שרשראות הוואי, ועופר הביט בהן בחיור

ליונתן הודעה, מהר, לפני שתעלה בו החרטה. יאללה, יונתן. אני זורם. יונתן ענה מיד. חחחח איזה גאון. יאללה כמה דקות אצלך. אני אוסף את הבנות ובא. וולפסון עשר נכון. כן. יופי. סגור. ראשית כניסת האדם לעבודת השם צריך להיות בחיפזון. זה מה שיונתן אמר לעופר כשהם נפגשו והתחבקו, ועופר חיך, לחץ ידיים לבנות היפות שבאו עם יונתן, תמר ואביגיל, ואז חזר ליונתן ושאל, לא הבנתי, מה אמרת. יונתן חיך, ואמר שוב, הפעם לאט, ובפומביות מוזרה, ראשית כניסת האדם לעבודת השם צריך להיות בחיפזון. זה ציטוט של רבי צדוק מלובלין. ככה הוא מתחיל את הספר שלו. צדקת הצדיק. לא משנה. אבל, כאילו התכוונתי שזה טוב שלא חשבת יותר מדי ופשוט זרמת. עופר חיך. אחת הבנות אמרה ליונתן, יאללה חפרת. והשנייה הצביעה על עופר ושאלה בחיך, מה הוא בתול. עופר התחיל לגמגם. יונתן קטע אותו, היא מתכוונת לשאול אם זאת פעם ראשונה שלך בבלוק. כן. הוא בתול. עכשיו שחררו. פוסטמות.

עופר הלך עם יונתן והבנות ושתק. שלושתם היו יפים כל כך. ברבוריים ומסוכנים. שלושתם לבשו מכנסי סקיני שחורים, וחולצות שחורות. יונתן עם טישרט, והבנות עם גופיות ספגטי. לשלושתם היו מין תיקים מגניבניים כאלה על הגב, כאלה שנקשרים עם שרוך למעלה. ושלושתם דיברו במין שפה פנימית כזאת, בטח על דברים שקשורים לסמים. או למוזיקה. עופר לא היה בטוח.

עופר היה קצת שיכור. ובכל זאת, כשהוא הסתכל על יונתן צועד ברחוב, עם הבנות, הוא היה בטוח שמהו בנוכחות שלו תפח, מרגע לרגע. בכל צעד שהם עשו לעבר הבלוק הוא הפך לחזק יותר. גבוה יותר. יפה יותר. אלים יותר. והבנות שהוא הביא איתו. מה זה הבנות האלה. היה בהן משהו לא בריא. כמעט ערפדי. הן היו יפות. אבל לא בקטע טוב. הן היו יפות בקטע רע. ולמרות שהוא הכיר אותן חמש דקות, היתה לשתייהן אנרגיה כזאת שיש לאקסיות. מה זה הבנות האלה בכלל. אולי הן בכלל דרקונים. איפה יש בכלל בנות כאלה. מה זה הדבר הזה.

קצת לפני התחנה המרכזית יונתן והבנות נכנסו לפיצוציה מפקקת ובוהקת מדי, ועופר הלך אחריהם. הבנות ניגשו למוכר השחור וקנו ממנו חמש חבילות של סיגריות ווינסטון לייט במחיר מופקע, ויונתן התקדם לפינה ודחף לעצמו שקית קטנה לתחתונים. כשהם יצאו מהפיצוציה עופר כבר הרגיש איך הבאסים מרעידיים את האספלט האדיש. יונתן קלט אותו מתכווץ, נגע בו בעדינות, ואז חיך ואמר, וולקאם הום אחי. הגענו לבלוק.

5

פחות משבוע עבר מאז החתונה המחרבנת ביער בן שמן, ואפילו האלבום הדביק עם מיליוני התיוגים המעיקים שלימור העלתה לפייסבוק, נעלם בים כחול של פוסטים מיותרים, של נוטיפיקיישנס משמימים, של הבל ושקרים. עופר בדיוק חזר מהפימפילנה, פאב חדש שפתחו בפלורנטין, ונחת על הספה שבסלון, הלום מבירה בינונית ומצייסירים דוחים של ערק. הוא שלף את הפלאפון מהכיס. זה מה שעושים אנשים כשיש להם דממה. וראה על המסך הודעה מפתיעה מיונתן. עופררררר אתה זורם לבלוק.

עופר חיך. מה הקשר בלוק. 11 וחצי בלילה. הוא נכנס לוואטסאפ ועונה לו, בשלוש הודעות שונות, חחחחח, מה אתה קשור אחי, אמצע הלילה עכשיו. יונתן מקליד תוך שנייה. הבלוק רק מתחיל להתניע בשתיים שלוש אחי. תבוא, התארגנתי על כוכבים. ויש לי כניסה חניס בגלל היום הולדת. יונתן שלח שוב, חחחחח, וחשב, לא הבנתי כלום. לא הבנתי שום דבר ממה שהוא שלח.

כשהריקודים התחילו אדם נמלט לשיחת טלפון חשובה. הוא עמד הרחק מהרחבה עם הטלפון סגור, צמוד ללחי, ועשה כאילו שהוא מדבר עם מישהו מעבר לקו, הינהן וחיך

עופר חיך למסך הבוהק. הראש שלו הסתובב מהבירות ומההודעות החצופות של יונתן. מי בכלל שולח הודעות בשעה כזאת. עופר קרא את המילים שיונתן התיז. תבוא אחי. אם שתית זה בכלל טוב. אני אבוא אליך במונית, נשתה משהו, ונלך ברגל, זה לא רחוק. אתה לא תתחרט. תסמוך עלי אחי. עופר חשב. מה הקשר לצאת עכשיו. הערב כבר נגמר ממזמן. מהספה הזאת אני קם להתקלח, ומהמקלחת אני עף למיטה. הוא התלבט קצת, שבביל הפרוטוקול, ואז כתב, סורי נשמה. אני גמור. פעם הבאה. יונתן שיחרר. סבבה אחי. לא בכוח. אני בכל מקרה הולך לעוף שם הלילה עם שתי חברות דתלשיות. אז אם אתה מתחרט דבר איתי.

עופר נעל את המסך, ואז נחלץ מהספה, התקדם לחדר המחניק שלו וחשב. אולי אני סתם סחי אפס. מה כבר יש לי להפסיד. יונתן אחלה. ויש איתו שתי בנות יפות. הן בטוח יפות. מה כבר יכול לקרות. מקסימום אם לא יהיה לי טוב אני אעוף משם. עופר פתח את הפלאפון, ושלח

מריר, וחשב, ברוך הגומל לחייבים טובות, שגמלני כל טוב. אחר כך הוא התקשר לעדי, לשאול אותה אם בא לה לבוא אליו לבירה. אבל היא לא יכלה לבוא. עופריק, סורי, אני לא יכולה, אני באמצע משהו. ככה היא אמרה.

אחר כך הוא עבר על הפרופיל של יונתן בפייסבוק. הוא זיהה שם, בין התמונות מהפאבים ביפו, כל מיני חברים מזורים מהתיכון. עופר חשב. כמה מוזר שהחיים ממשיכים כל הזמן לפעום. ששביל השנים שעליו הוא צועד, מזדקן ונובל, הוא רק שביל אחד, הוא רק השביל שלו, ושלכל שאר האנשים בעולם יש שבילים כאלה משלהם. איך ייתכן, לכל הרוחות, שדרור כהן עדיין חי בעולם. איך יכול להיות שהוא לא קפא והתפוגג בסוף התיכון. איך יכול להיות שהיו לו, לאורך כל הזמן הזה, חיים משלו, עם מחשבות משלו, עם אהבות משלו. איזה טירוף שגם הוא חי בעולם הזה, על אמת. כל הזמן. איזה טירוף שכולם כאן, חיים את חייהם, כל הזמן, בלי להפסיק.

עופר מפשפש בתמונות, בתיוגים ובפוסטים של יונתן, בדקדקנות בלשנית. הוא מחפש שגיאות כתיב, פוזות לא מחמיאות, ופרטי מידע מביכים, אבל הכול לשווא. הפרופיל של יונתן מושחז ומהודק. הוא תמיד יפה, וחכם, ושנון, ונכון, ואקטואלי. הוא תמיד שמח, אוכל טוב, מתלבש טוב, מטייל טוב. כמעט מתבקש לקנא בחיים של הגבר השזוף הזה, שמעבר למסך הטאצ'. עופר בולע את הרוק המר שלו וחושב. זה לא יאומן שיונתן הפך למגניב כל כך. זה לא יאומן. אין באיש הזה שום זכר לנער האפור שהוא זוכר מהתיכון, מהכיתה של הערסים.

כשהוא יוצא מהפרופיל של יונתן וחוזר לפיד המהביל, הוא רואה שיש לו שבע התראות חדשות, ממש מהדקות האחרונות. עופר לוחץ על הגלובוס הכחול כדי לגלות מה קרה ככה פתאום. אולי מישהו מהחתונה תייג אותו. אבל לא. כל ההתראות הללו הן לייקים שיונתן עושה לו לכל מיני תמונות. ממש עכשיו. בלייב. ברגע זה ממש. והנה עוד לייק. ועוד לייק. וכולם מבצבצים למעלה, בצבע אדום, במין חוסר אלגנטיות נוגע ללב.

עופר חושב, יונתן רוצה שאני אדע שהוא מפשפש לי בתמונות עכשיו. עופר מחיך. זה רגע מביך ומוכר ונעים. הוא מתלבט אם לדפוק ליונתן כמה לייקים בחזרה, שידע שגם הוא בדיוק מפשפש בפידו. שיהיה ברור לשניהם שיש כאן רגע אינטימי, וחד-פעמי, שיש בו ממש, אבל תוך כמה שניות הוא נסוג מהרעיון החמצמץ, מתקפל לתוך עצמו בהירות, וחושב. לא ראיתי את יונתן רביב עשר שנים. אני לא אתחיל להחליף איתו לייקים עכשיו. זה לא קשור לכלום.

גדלו מגדל חיים וכל מסעו ריס

ארבעה שירים מתוך "מלאכי" / עמרי לבנת

*

רפוי ובלתי מִכְנָן כִּפֶּה יֵשֶׁן נִפְתַּח מְלֶאכִי. נְשִׁימָתוֹ לְעוֹלָם מְסֻכָּסֶכֶת. עוֹדוֹ סְבוּהָ בְּקוֹרְיוֹ עֵינָיו וּפְיוֹ בְּקַעֲיוֹ מִצְפוֹנוֹ. מִרְפָּס רֹאשׁוֹ לֹא יִסְגֵר וְלֹא יִבְרַח כְּעֵינָיו נִבְהָלִים. מֵעוֹלָם לֹא יֵדַע דְּבָר מִדְּבָרֵי מְלֶאכִים וּמְמַלְאכֶתָם. תַּמִּיד הִיָּה כְּבִדָּם שֶׁל הַמְּלֶאכִים. שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנִים אַחַר לֵדַת מְלֶאכִי לָמַד לִלְכָת. רַגְלָיו דְּקוֹת מִכָּל דָּק, גּוּפוֹ אוֹלֵי רַק גְּלִימָה נְפוּחַת רוּחַ. מְלֶאכִי אוֹלֵי הוֹלָהּ וְאוֹלֵי הוּא מְלֶאכִי רוּחַ. פְּעָמִים מִי גִשְׁמָם נוֹטְפִים אֶל מִרְפָּס רֹאשׁוֹ וְנוֹפְלִים דְּרָכּוֹ. אֵהָל חוֹרֵף דוֹלֵף הִיָּה גְבַת וְזָהָה לַעֲנָנָה. כָּל הָעוֹנוֹת מְטַפְלוֹת בוֹ. הוּא נוֹשֵׂא אֶת הָעוֹנוֹת בְּגְלִימַת גּוּפוֹ וְלִכְּנָן הוּא בְּנֵן הַטּוֹב בְּיוֹתֵר. הוּא אֵינּוּ יוֹדֵעַ מַה בְּיָדָיו לְבָרֵא, אֵינּוּ שׁוֹלֵט בְּכַחוֹ וּבְדַבָּר מִדְּבָרוֹ.

כָּל תְּנוּעוֹתָיו מְטַעוֹת. גְּדוּלוֹ מִגְדַּל חַיִּים וְכָל מִסְעוֹ רִיס.

*

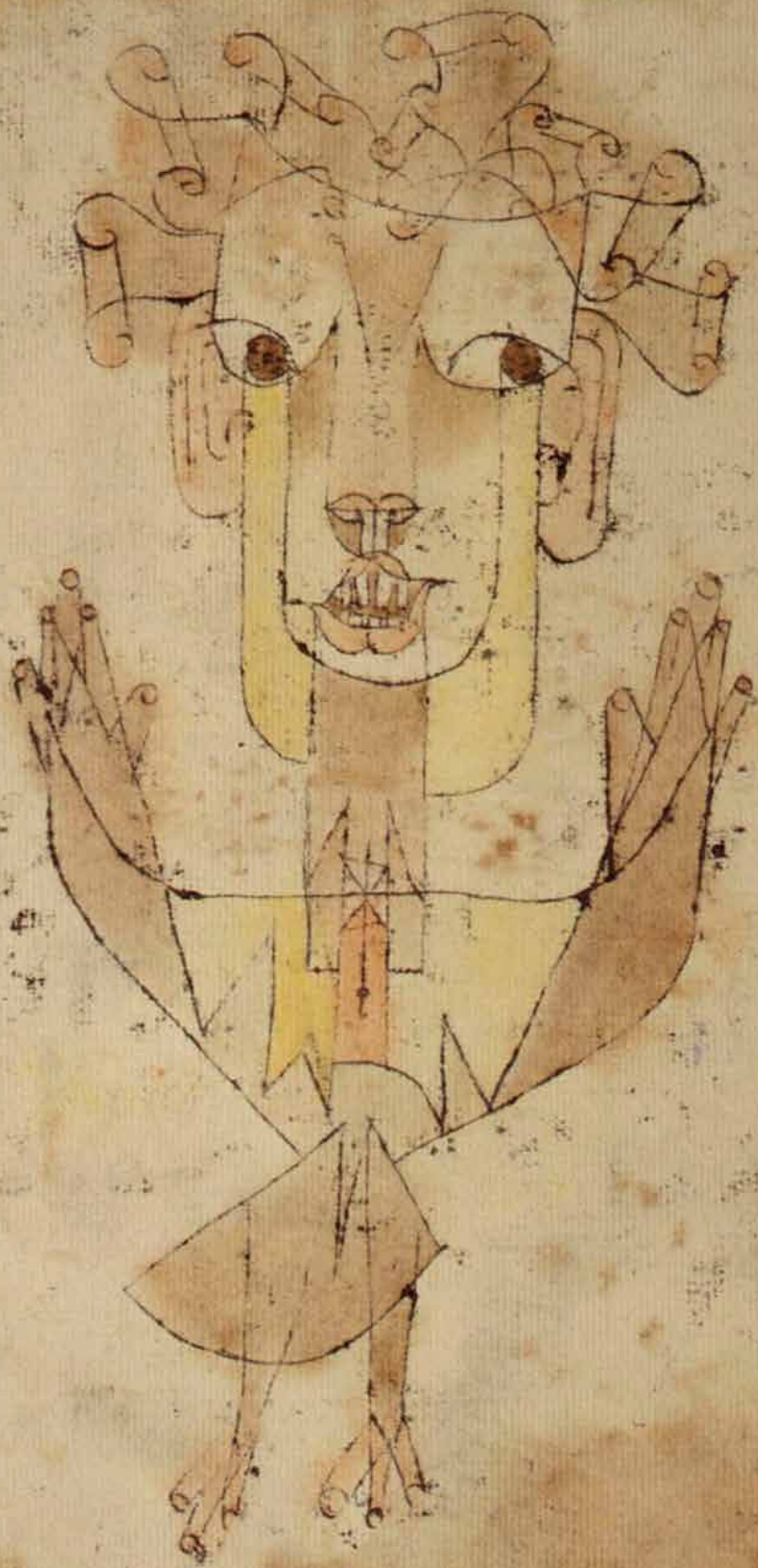
עַל הָעָלִים, עַל פְּחוֹת מִן הָעָלִים,
עַל הַטֵּל שֶׁבְּעָלִים, דְּרָהּ הַטֵּל שֶׁבְּעָלִים,
עַל יַד הַטֵּל שֶׁבְּעָלִים, בְּבוּעַת הַשְּׁלוֹם
בְּבִקָּר שֶׁעַל הָעָלִים, עַל כְּפֹתָהּ, עַל מִשְׁהוֹ
עֵתִיקוֹ, עַל מִשְׁהוֹ יָרֵק יוֹתֵר מֵעֵתִיקוֹ,
עַל מִשְׁהוֹ מִן הַמוֹפֵת, עַל הַמִּתְרַחֵק,
אֶךְ גַּם עַל פְּחוֹת מִמֶּנּוּ,
אֶךְ לְמִשְׁהוֹ מִמֶּנּוּ, אֶךְ הַהֶפֶךְ מִמֶּנּוּ

*

בְּיוֹ מְלֶאכִי וּבְיָנוּ
יָם שְׁלוֹם.
כָּל סְפִינּוֹת הָאֶרֶץ, אֵלֶיךָ
מְלֶאכִי, כָּל מִפְרָשֵׁי הַשְּׁלוֹם
אֵלֶיךָ, תְּרַגְּוֵי סְפִינּוֹת הָאֶרֶץ
בְּיָם הַשְּׁלוֹם לְבוֹא
בְּיָנוּ וּבְיָנֶךָ, מְלֶאכִי,
מִה בְּיָנוּ וּבְיָנֶךָ –
שְׁלוֹם שְׁלוֹם אֵלֶיךָ
מִמֶּנִּי, אֶרֶץ שְׁלוֹם.

*

וְאִם הוּא אֶתִּי הַלֵּילָה
שְׁיִתְנוּ כַּח אַחֵר.
שְׁיִשִּׁיב בְּרוּחוֹ אֵלַי מִן הַמִּחְנוֹת
אֶת שְׁאֵרֵי הַכַּחוֹת
וְאֶפְלוּ פְּחוֹת מֵהֶם.
וְאִם הוּא אֶתִּי שְׁיִשְׁמַע
וְשְׁיִשִּׁיב בְּרוּחוֹ מִן הַמִּחְנוֹת
וְלוֹ מִשְׁקַל אֶחָד לְשַׁחַר הָאָדָם כְּמִלְחָמוֹת.

'אנגלוס נובוס' (מלאך חדש), ציורו הידוע של פאול קלה.
 הציור נרכש על ידי ולטר בנימין ב־1921. בנימין ניסה
 להבריח את הציור מגרמניה עם עליית הנאצים ב־1933
 כדי לתת אותו במתנה לגרשום שלום. לבסוף הצליח
 בנימין להפקיד אותו אצל ז'ורז' בטאיי שהעביר אותו
 לאחר המלחמה לשלום. כיום מוצג הציור במוזיאון ישראל
 בירושלים אליו נתרם על ידי אלמנתו של שלום, פניה

K141 1920.32

צירו של אמן מעיתון *The Illustrated London News*, מיום ה'9 בינואר 1915 – "חיילים בריטים וגרמנים יד-ביד, מחליפים את קסדותיהם – הפסקת אש בחג המולד בין שוחות אויבות

הפסקת האש של חג המולד

בעודי צוער בקורס קציני חי"ר, לימדו אותי על טכניקות לוחמה רבות שהומצאו במלחמת העולם הראשונה. דווקא את סיפורה של אחת מטכניקות הלוחמה היעילות ביותר שנוסו במלחמה, לא סיפרו

עמרי גולדוין

היעילות ביותר שנוסו במלחמה, לא סיפרו. למה לא סיפרו?

הרי זה כמעט ברור מאליו. בבית הספר לימדו שזה אנחנו מול המורה, ומנצח מי שנשאר לעמוד אחרון. וכמובן שאת סיפורי הקרבות, ואת כל אותן המורשות המפוארות שהשאירה לנו המלחמה לימדו. רק דבר אחד שכחו. ואז המשכתי לצבא, ואין צורך להכביר במילים על מה שלימדו שם. ואז הגעתי לאוניברסיטה, ושם לימדו שיחסים בין בני-אדם הם בעלי אופי אסטרטגי, שהדרך היחידה לייצר שגשוג היא תחרות, שהדרך לנהל ארגון היא באמצעות היררכיה קשיחה שמטרתה לנצח את המוטיבציה השלילית של העובד, שהאדם ה"רציונלי" הוא זה שמקבל את ההחלטה שממקסמת את התועלת האישית שלו (ושלו בלבד) ושכך נבחנת איכות קבלת ההחלטות של אדם. והרי מי לא רוצה להיות רציונלי?

ובין לבין, אני יושב תמה, משתאה ושואל – למה דווקא זה מה שלימדו? מאיפה מגיעים כל הרעיונות המשוונים (מופרעים) האלה, ולמה הם כל כך בטוחים שזה נכון? ולמה, לכל הרוחות, לא לימדו על (ולא לומדים מ) הפסקת האש של חג המולד?

אולי, אם רק היו טורחים לעצור לשנייה ולחשוב על זה בהיגיון, היו מבינים עד כמה זה מובן מאליו שנוכל להשיג את אותו הישג "טקטי" עם הרבה פחות נפגעים, אם נקצה קצת פחות מחשבה לאופן שבו ננצח את היריב (בין אם היריב הוא המורה, התלמיד, העובד או החייל) ונעז להקדיש קצת מאותה מחשבה על איך לקשט את העצים, לשיר את שירי החג ולהחליף מתנות. לזכר אירוע בלתי נשכח, שאותו אנחנו לא זוכרים.

עומדים לנגד עיניו – ביצוע המשימה הטקטית, ושמירה על מינימום נפגעים. מן הבחינה הטקטית, במלחמת השוחות אף בר-דעת לא חשב שיתקבל הישג שהוא מעבר להחזקת הקו. מבחינת מספר הנפגעים – אפס עגול. הצלחה מסחררת לכל הדעות. בעקבות הצלחה האדירה, ובמטרה לעודד את פרץ היצירתיות שהפגינו החיילים ומפקדי השטח, הקפידו המפקדים הבכירים לוודא שבכל חג מאז ועד סוף המלחמה תתבצע הפגזה ארטילרית בלתי פוסקת.

את האירוע הזה, בניגוד להמצאות המועילות המאפיינות את מורשת המלחמה ושקידמו את האנושות אל עבר עתיד טוב יותר (ביניהן, כמובן, הטנק, לוחמת הגו הרעיל והסכס וורסאי) רובנו לא מכירים. בעודי צוער בקורס קציני חי"ר, לימדו אותי על טכניקות לוחמה רבות שהומצאו במלחמת העולם הראשונה, וסיפרו את סיפורי הקרבות. אך דווקא את סיפורה של אחת מטכניקות הלוחמה

בימים אלה אנו חוגגים 100 שנה לסיום "המלחמה הגדולה", הלא היא מלחמת העולם הראשונה. לכבוד המאורע ההיסטורי, ברצוני להקדיש את השורות הבאות לציונו של סיפור שאינו מן הבולטים במורשת של אותה מלחמה, ושאת לקחיו לא השכלנו להפיק.

ב-24 בדצמבר, 1914, החליטו חיילים גרמנים בגזרת איפר שבבלגיה לקשט את העצים שמסביב ולפצוח בשירת חג. אויביהם הבריטים שמעו את השירה מן השוחות שמנגד, והצטרפו אליה בשפתם. ראו החיילים כי טוב, יצאו מן השוחות, החליפו ביניהם מתנות ומשלוחים שקיבלו לכבוד החג, ופצחו בספונטניות במה שייקרא לימים "הפסקת האש של חג המולד". אותה הפסקת אש התפשטה גם לגזרות נוספות, ובחלק מן המקומות עמדה בתוקפה עד לערב השנה החדשה.

מיותר לציין שמדובר בהישג צבאי מן השורה הראשונה. המפקד המקבל משימה, שני דברים

שמן דקלים בגאנה. צילום – ויקיפדיה

הקרב על יערות הגשם מתחיל בסיבוב הקניות בסופר

מחצית מן המוצרים בסופרמרקט מכילים שמן דקלים. אבל מבט על התעשייה המשגשגת של אחד ממקורות השמן הצמחי השכיחים בעולם, שמחרכת בזו אחר זו את הריאות הירוקות בדרום מזרח אסיה

אילאיל גביזון

באקלים ממוזג. בנוסף, הוא מתאפיין באחוזי יבול גבוהים יחסית ליבולים שמפיקים מן הצמחים המתחרים (שמן סויה, שמן חמניות) ולכן יש לו גם מחיר שוק נמוך יחסית. ישנה עמימות סביב גודלה המדויק של כלכלת שמן הדקלים, הנאמדת בעשרות מיליארדי דולרים בשנה. לשם המחשה, משרד המטעים והמסחר המלזי דיווח ב־2018 כי רווחי המדינה מייצוא שמן דקלים הגיעו לכ־80 מיליארד רינגיט מלזי (בערך 02 מיליארד דולר). היום, כמעט מחצית מצריכת שמן הדקלים (46%) מיועדת למטרות הפקת ביו־דלק (למשל, בשוק האירופי). הסיבה לכך נעוצה בהחלטת נשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש הבן, ב־2007, להגביר את השימוש בדלקים ביולוגיים, בשאיפה להפחית את ההישענות האמריקאית במגזר האנרגיה על מדינות המפרץ. בתגובה, הורתה ממשלת אינדונזיה ב־2007 לבנקים בבעלות ממשלתית ולבנקים מקומיים פרטיים להעניק סיוע של יותר מ־8 מיליארד דולר לפרויקטים בתעשיית שמן הדקלים והכריזה כי תסב 52 מיליון קמ"ר יערות לגידול מטעי דקלים. כחלק ממגמה זו, הציב האיחוד

רקע הפיכתו של היבול למקור הייצוא הרווחי ביותר של בריטניה במערב אפריקה עם מיגור העבדות. באירופה שימש השמן לצורך ייצור סבון, נרות וכתחליף לחמאה. במחצית השנייה של המאה ה־19 החלו מעצמות אירופיות להסיט משאבים כלכליים וטכנולוגיים לשם הקמת מטעים והפקת שמן דקלים ממערב אפריקה למזרח אסיה, שהפכה בשנות ה־60 של המאה הקודמת לזירה הדומיננטית לייצור השמן.

מאז מכתבו של ברלואו, פני התעשייה השתנו ללא היכר. מיבול מסורתי שגידלו המקומיים במערב אפריקה? במשך אלפי שנים, הפך שמן הדקלים לאחד ממקורות השמן הצמחי השכיחים בעולם. כמעט מבלי שנדע, רכיביו נמצאים בממוצע בכחצית מן המוצרים בסופר, לא פחות, ומתנוססים בהיחבא על אריזות מוצרים בתעשיות שונות – החל בקוסמטיקה, דרך מזון תעשייתי מעובד וכלה בביו־דלק. את ההצלחה המטאורית של שמן הדקלים ניתן להסביר בין היתר בתכונותיו הכימיות, הרצויות בתעשיות אלה: הוא מוצק למחצה בסביבות טרופיות, ומוצק

שמן הדקלים עומד כיום בליבה של סערה אקולוגית, פוליטית וכלכלית שמתחוללת מתחת לאפנו. באחרונה החריפה הסערה, הציפה איומים מצד יצרניות שמן הדקלים לפתוח במלחמת סחר נגד צרכניות השמן, ועוררה שאלות על כלכלה בת־קיימא, התנהלות בינלאומית לנוכח משברים סביבתיים, ניצול עובדים, ושרידי קולוניאליזם באחת מן התעשיות המשגשגות בעולם, זו שרבים מבקשים להעלים את קיומה ואת השלכותיה. על תעשיית שמן הדקלים ניתן ללמוד מחלופת מכתבים מ־1953. ג'ון ברלואו, יזם בריטי ומשקיע בתעשיית שמן הדקלים, כתב למנהל העסקי של נכסיו במלזיה: "אין לתאר את המזל ששפר עלינו במלאיה (מלזיה)... התרשמתי יותר מכל מן היתרונות העצומים הטמונים במטעים במלאיה, היכן שיש כוח עבודה טוב וצוות מצוין".¹ מילים אלה מתארות את האווירה ששררה בקרב שורה ארוכה של יזמים, משקיעים, אגרונומים ופקידים, שבשליחות מעצמות אירופיות – בראשן צרפת, הולנד ובריטניה – ביקשו להקים תעשיית שמן דקלים במזרח־אסיה. זאת, על

מחאה נגד גידול שמן דקלים, סמוך לבורסת הנגזרות של שיקגו, 2008. צילום – ויקיפדיה

חברות המטעים חופרות תעלות באדמות הכבול הרוויות, המנקזות את המים האגורים באדמות היער, לשם ייבוש יעיל יותר של האדמה. במקביל, התעלות מתפקדות כעורקי הובלה לנשיאת כלים המשמשים לכריתת עצי היער. בסיום שלב זה, מסלקים את העצים ושורפים את אדמות היער. הפגיעה האקולוגית של התעשייה מתחלקת לשלושה גורמים עיקריים: ראשית, הפגיעה המוחשית ביותר היא איבוד השטחים המיוערים, המתפקדים כריאות הירוקות לא רק של מזרח אסיה, אלא של כדור הארץ כולו. בשנים 2001-2016 איבדו מלזיה, אינדונזיה ופפואה גינאה החדשה יותר מ-11% שטח מיוער מכלל שטחן. לפי משרד הסביבה והיערות האינדונזי, בין השנים 1990-2015 בורא כ-24 מיליון הקטרים של יערות גשם, השווים כמעט לשטחה של בריטניה, או במונחים פחמימניים, 2.44 גיגה טון של פליטות פחמן דו-חמצני. יודגש כי נמצאה חפיפה בין אזורי איבוד היער לאזורי מטעי הדקלים החדשים.⁸ שנית, אדמות כבול במלזיה ובאינדונזיה מכילות מאגרי פחמן שהם פיי-שמונה מסך האנרגיה המשתחררת לעולם בשנה באמצעות שריפת דלק מאובנים (נכון ל-2008). חשיפת המאגרים הפחמניים באדמות הכבול באינדונזיה שנעשתה עד כה היא שוות ערך לפתיחת כ-70 תחנות כוח גדולות המבוססות על מקורות מאובנים.⁹ לבסוף, שריפת היערות והשינויים הבלתי הפיכים שמחוללת התעשייה בנוף הייחודי של יערות הגשם פוגעים אנושות במגוון הביולוגי, ולפי ה-IUCN¹⁰ מאיימים על כ-193 מינים, חלקם

Watch מ-2013 חשף עדויות חמורות על סחר בבני-אדם בתעשייה, עבודה בכפייה, עבודת ילדים בלתי חוקית, עבודה עם כימיקלים מסוכנים, הלנת שכר, ויצירת מנגנוני חוב בין עובדים למעסיקהם, על ידי חברות המטעים ברחבי אינדונזיה. לצד זאת, נרשמו עדויות לעבירה על הדין הבינלאומי, תוך הפרת עיקרון ה-*Free prior and informed consent*,⁶ במטעי דקלים ברחבי מזרח-אסיה.⁷ ביסוד המאבק שמתנהל היום בין ג'קרטה לבריסל נמצאת מלחמתם של ארגוני הסביבה, שהיו הראשונים שזיהו את הנזק האקולוגי שלו גורמת התעשייה. השריפות הגדולות שהוצתו לצרכי התעשייה ופשטו באינדונזיה בשנות ה-90 סדקו את דימויה החיובי (בייחוד בתחום הביודלק) וגרמו לנזקים של מיליארדי דולרים. מחקרים שנערכו בשנים האחרונות מראים שהחוב הפחמני שגורמת תעשיית שמן הדקלים עולה לאין ערוך על שריפת דלקים ממקורות מאובנים (למשל, נפט).

כדי להסביר את הפגיעה האקולוגית שגורם ייצור השמן, יש לעמוד על שרשרת הצעדים שננקטים כדי להפיקו. בראשית התהליך, על חברות המטעים לקבל זיכיונות מן הממשלה לשימוש בקרקע. במרוצת השנים, הזיכיונות ניתנו על קרקעות המאכלסות יערות גשם בני מאות אלפי שנים, שמסווגים כבעלי ערך אקולוגי גבוה (HCV) ומכילים מאגרי פחמן עשירים (HCS) שהצטברו במשך אלפי דורות בקרקע בתצורה אקולוגית המכונה "אדמות כבול" (peatlands). לאחר שהן מקבלות את ההיתרים הדרושים,

האירופי ב-2009 יעד להסבת כ-20% מתצורות האנרגיה לאנרגיה מתחדשת, ובכלל זה העלאת יעד השימוש בביודלק בתחבורה. משיקולי יעילות כלכלית, נתפס שמן הדקלים בתור האופציה המובילה למלא את המכסה (היום התחדשה המחלוקת האם הוא אכן יעיל ממתחריו). בשלב זה, נראה שהכוכב העולה של מזרח-אסיה היה בדרכו לכבוש את שוק הביודלק במזרח האנרגיה המערבי, לאחר שעשה זאת בהצלחה יתרה בשוק המזון המעובד ובשוק הקוסמטיקה.

ואולם, בעשור האחרון השתנה הכיוון: בימים אלה ניתן לשמוע שרים ממשלות אינדונזיה ומלזיה מאיימים לפתוח במלחמת סחר עם אירופה, האחראית לצריכת כ-25% משמן הדקלים בעולם.³ זאת, בצל החלטת האיחוד האירופי ממארס האחרון להחריג ביודלק מבוסס שמן דקלים מרשימת מקורות האנרגיה המתחדשת, המסובסדים כחלק מתוכנית היעד למגזר האנרגיה של האיחוד עד 2030. ברקע, הכריזה ענקית המזון נסטלה בספטמבר 2018 על כוונתה לנטר את שרשרת אספקת שמן הדקלים שלה באמצעות לווין. לכך מצטרפות החלטתה התקדימית של נורווגיה מדצמבר 2018 לאסור ייבוא וצריכת ביו-דלק שייצרו כרוך בבריוא יערות החל מ-2020, והחלטת הפרלמנט הצרפתי מינואר 2019 להסיר הטבות מס על שמן דקלים כמקור ביודלק.

בתגובה למהלכים האירופיים, איים בינואר האחרון מי שהיה אז שר המטעים המלזי, Mah Siew Keong, שמדינתו תפסיק לרכוש מוצרים מתוצרת אירופית, וכינה את ההתנהלות מול מלזיה כ"אפרטהייד יבוליים". Luhut Pandjaitan, שר בממשלה האינדונזית המקורב לנשיא, הצהיר כי "ארצו לא תהסס להגיב אם תידחק לפינה על ידי האיחוד האירופי". אותו שר השתתף באפריל האחרון בבריסל במגעים דיפלומטיים שעסקו בנושא. לטענתו, תעשיית שמן הדקלים מבטיחה את הישארותם של כ-10 מיליון אינדונזים מעל קו העוני, והם אלה שייפגעו אם יושתו הגבלות על התעשייה. טענה זו נשמעה גם מצד שגריר קולומביה לאיחוד האירופי, Felipe Garci Echeverri, שהדגיש כי כ-85% ממוטעי הדקלים במשק הקולומביאני מנוהלים בידי חוות קטנות.

תעשיית שמן הדקלים אחראית להעסקת מיליונים באינדונזיה ובמלזיה, החולשות על כ-85% מן הייצור העולמי.⁴ עם זאת, הטיעון בדבר חשיבות התעשייה בהתמודדות עם בעיית העוני מהווה במקרה הטוב הצגה חלקית של האמת, ובמקרה הרע מניפולציה פוליטית על גב פועלים בתעשייה: דו"ח משותף של ה-ILRF⁵ ו-Sawitri

המתפתח, בשעה שהם לוגמים קפה לאטה על סויה במגדלי השן שלהם!¹⁴

הערות

- 1 Giacomini, V. (2018). "The transformation of the global palm oil cluster: Dynamics of cluster competition between Africa and Southeast Asia (c.1900–1970)", *Journal of Global History*, 13(3), 374-398.
- 2 בשמו הבוטני: *Elaeis guineensis*. זן זה גדל מיטבית באזורים טרופיים (סביב 10°-14° מקו המשווה) המתאפיינים בהיקף משקעים גבוה (לכל הפחות 1,600 מ"מ גשם בשנה).
- 3 לפי מפת דרכים על בירוא יערות שפורסמה על ידי הנציבות האירופית בדצמבר 2018.
- 4 לשם המחשה, שמן הדקלים מהווה את הגידול המוביל בחקלאות האינדונזית, שמעטיקה כ־40% מיליון בני אדם. כ־44% מאזורי מטעי הדקלים הם בידיים פרטיות של מקומיים, שם נעשה כ־33% מן הייצור, ושאר הייצור מנוהל בידי תאגידים מקומיים ורבי לאומיים. מתבסס על נתונים מתוך: World Bank & IFC, 2011
- 5 International Labour Rights Forum.
- 6 – (FPIC) Free, prior and informed consent עיקרון המקובל במשפט הבינלאומי, שלפיו על מדינות לבסס מנגנון רכישת הסכמה מצד קהילות ילידיות מקומיות, אם ברצונן לקדם פיתוח כלכלי בשטחי הקהילות. על ההסכמה להתקבל טרם יישום מהלכי הפיתוח, באופן מודע, שקוף ונטול פניות. העיקרון מעוגן באמנת UNDRIP של האו"ם, 2007.
- 7 Myanmar communities fight back against palm oil impact, 12th January 2017, EIA-International.
- 8 Fargione, J., Hill, J., Tilman, D., Polasky, S., & Hawthorne, P. (2008). "Land clearing and the biofuel carbon debt". *Science*, 319(5867), 1235-1238.
- 9 Miettinen, J., Hooijer, A., Shi, C., Tollenaar, D., Vernimmen, R., Liew, S. C., & Page, S. E. (2012). "Extent of industrial plantations on Southeast Asian peatlands in 2010 with analysis of historical expansion and future projections", *Gcb Bioenergy*, 4(6), 908-918. International Union for Conservation of Nature.
- 10 Miles, L. (2007). "The last stand of the orangutan: state of emergency: illegal logging, fire and palm oil in Indonesia's national parks", UNEP/Earthprint.
- 12 World Bank (2016). *The Cost of Fire: An Economic Analysis of Indonesia's 2015 Fire Crisis*. Indonesia Sustainable Landscapes Knowledge. Washington, D.C.: World Bank's Group.
- 13 Gatti, R. C., Liang, J., Velichevskaya, A., & Zhou, M. (2019). "Sustainable palm oil may not be so sustainable", *Science of The Total Environment*, 652, 48-51.
- 14 <https://twitter.com/Farmers4PalmOil/status/1105652906794123265>

והן כבעל ערך בפני עצמו – תוכל לגבור על ההרגל והנוחות הכלכלית שמציעה תעשיית שמן הדקלים? שאלה זו היא כמובן חלק מדיון רחב יותר, העוסק בשאלת האחריות לצרכנות בת-קיימא ושאלת ההכרה בערכו הפנימי של הטבע, שזוכה בימים אלה לקשב גובר ברחבי העולם. החלטות משפטיות לגבי שאלות אלה עשויות לבטא אמירה עמוקה ולהשפיע על יחסי האדם והטבע בימינו.

ראוי לציין שגם לתאגידי ענק דוגמת פרוקטר אנד גמבל, הנושאים בתו ה־RSPO, אין ערובה שבמורד שרשרת הייצור ספק השמן שלהם נשען על מקורות "נקיים", כפי שעלה לא אחת מדו"חות ארגוני סביבה. במובן זה, ההתמודדות שהפגינה אירופה באחרונה מעידה על לחול של חלק מן

מטע דקלי שמן במלזיה. צילום – ויקיפדיה

המסרים שזרעו הקהילה המדעית וארגוני הסביבה. ואולם, כישלון הקהילה הבינלאומית למנוע עד כה את האסון האקולוגי שלו גרמה תעשיית שמן הדקלים מציף שאלות קשות בדבר יכולתה להתמודד עם המשברים הסביבתיים של השעה. זאת, תוך התגברות על המשוכות הפוליטיות הצפויות, מציאה ויישום של פתרונות רלוונטיים ומהירים, ובפירוש לא באמצעות "הנחתת" פתרונות חיצוניים, כפי שעשתה בפרשה זו. היצרניות, מצדן, טוענות לאי־צדק היסטורי ולפטרנליזם מצד המערב, שהיה הראשון להקים את התעשייה על אדמתן ותרם לביסוס תלותן הכלכלית של היצרניות בענף. בראי ההיסטוריה, ניתן לראות כי יש ממש גם בטענותיהן של היצרניות, ויש לחשוב על הבעייתיות הטמונה באופן שבחרו המדינות האירופיות לקדם שינוי בתעשייה. או במילות ציוצו של הארגון המלזי-ניגרי "Palm Oil Farmers Unite" מחודש מארס האחרון: @JSandlerClarke @ArthurNeslen

המתקפות החוזרות ונשנות מצד @foeurope, **העולם המערבי להפלות ולתקוף את העולם**

בסכנת הכחדה. המפורסם שבהם הוא האורנגוטן, שאוכלוסייתו פחתה בכ־150 אלף פרטים, וכ־50% ממנה נפגעה בשני העשורים האחרונים בשל פינוי יערות.¹¹ שריפת היערות אף שמה את אינדונזיה בשורה אחת עם המזהמות הגדולות בעולם, וגוררת נזקים של מיליארדי דולרים בשנה, כך לפי הבנק העולמי.¹²

עקב גל השריפות שאירע בשנות ה־90 בשל עליית ביקושים לשמן דקלים, קמה צעקה מצד ארגוני סביבה מקומיים ובינלאומיים, שדרשו לערוך בדק בית בתעשייה. ב־8 באפריל 2004, קם ה־RSPO (roundtable for sustainable palm oil) המהווה מאז את התקן הבינלאומי המוביל לשמן דקלים בר־קיימא; שלוחותיו נמצאות בז'נווה, באינדונזיה ובמלזיה. התקנות המחייבות תאגידיים המחזיקים בתעודת RSPO הוחמרו בנובמבר האחרון, וכוללות היום איסור על פינוי יערות בעלי ערכי פחמן גבוהים, איסור על פיתוח אדמות ככול בתוליות, הצהרת כוונות לשיפור ה־FPIC וכן דרישות מחייבות יותר נגד העסקת ילדים ונגד העסקת עובדים בכפייה. עם זאת, הארגון לא חף מבעיות: כ־75% מחבריו הם נציגים של יצרניות שמן הדקלים; עובדה זו גרמה לביקורת עליו במשך שנים מצד גורמים סביבתיים, שהצביעו על ניוגד עניינים מובנה בשדרת ניהולו. ביקורת זו מחריפה לנוכח עדויות המצביעות על כך שלאורך שנותיו הראשונות של ה־RSPO, היקף בירוא היערות בשטח זיכיונות בעלי התקן היה גבוה באופן מובהק לעומת כאלה שלא החזיקו בו. המגמה השתנתה החל מ־2008.¹³ בין שאר מחדליו, מונים מתנגדי ה־RSPO את העלמת העין מסחר בשמן דקלים ממקורות בלתי חוקיים, וכן חיבוק הידיים בכל הנוגע למיסוד מסגרת של תנאים סוציאליים לעובדי התעשייה.

ואולם, חרף מחדלי ה־RSPO לאורך השנים, הארגון איננו כישלון חרוץ. הגם ששימש במשך יותר מעשור כעלה תאנה לתאגידי מוזן וקוסמטיקה, הוא חולל שינוי בתודעת הקהילה הבינלאומית. לראשונה בהיסטוריה התכנס פורום בינלאומי שהכיר בחשיבות לקיחת האחריות הסביבתית על נזקי התעשייה. ואכן, עם השנים הלכו דרישות התקן והחמירו, אם כי לא די בהן. כמו כן, אין לראות ב־RSPO את הגורם הבלעדי למחדל. עד היום במדינות רבות, בכלל זה ישראל, על גבי האריזה של מוצרים מוגדר שמן הדקלים כ"שמן צמחי", וכך מונצחת בורותו של הצרכן באשר לחומרת נזקי התעשייה. ראוי לשאול, אם כך: במצב שבו תהיה מודעות ציבורית רחבה לסוגיה, האם שמירת הטבע – הן בתפיסה אינסטרומנטלית שלו כמקום המחיה של האדם,

עצרת מחאה נגד הגירוש. כיכר רבין בתל אביב

לדודה אחת בחיפה שהיא בכלל לא דודה, אבל זה מה שנשאר לו מסלוניקי. שפעם בשבוע אנחנו נוסעים אליה כל הדרך משפירא, למרות שחצי מהמשכורת הולכת לו, למה כל ילד צריך אישה שתחבק אותו חזק. ורק אחרי שאבא היה מוציא מעצמו קצת עצב, היה מתחיל לדבר גם על השאר. אמר לי פעם שסודות זה כמו כסף, ואם אתה נותן אחד טוב, אז הבן־אדם מולך מרגיש חייב. ככה שאחרי שהוא היה מספר על אימא, הם היו נפתחים אחד־אחד כמו ארטישוקים. מתחילים לספר לו דברים, אלוהים ישמור איזה דברים. אפילו את השם של המאהבת היו אומרים. וגם אני רציתי לזרוק שם איזה משפט, אבל לי קשה, אתה מבין? אז כל הדרך הייתי שותקת ורק בבית רצה למראה, עומדת שם שעות ומחקה את הטון הרציני של אבא.

ראית איך תלו את אלי כהן? אין להם אלוהים לסורים האלה, או, היית מאמין שככה דיין שדד עתיקות? רק איך הוא הצליח עם עין אחת, אני לא מבין.

באחת הנסיעות שמענו ברדיו את השיר "ירושלים של זהב", ואני תפסתי קצת אומץ ומצאתי את עצמי צועקת עוד משפט ישן של אבא. איזה קול יש לה לשולי נתן איזה קול, כמו פעמונים אני אומר לך.

אבא והנהג כל כך צחקו, שאני באותו רגע נשבעתי שאני בחיים לא אוציא עוד מילה מפה.

גיליתי את זה ביום של ההפגנה הגדולה בעד החבר'ה מאפריקה. בטח שמעת עליה, בכל החדשות דיברו עלינו. תוך כדי שצרחתי שם למצלמת טלוויזיה שישראל מדינת אפרטהייד, הגיעה כל השכונה מתברר שהם החליטו להתארגן על המקום ולהשיב מלחמה

סיפור קצר מאת עידו גפן

ככה היה שואל, על כל מילה היה מתקמצן. איך אתה מסביר דבר כזה? שבמונית דיבר ובחיים שתק? מה אני אגיד לך, כשהייתי ילדה חשבתני אולי לכל אחד יש מספר מילים שמוותר לו ביום, אז אבא העדיף להוציא הכול במכה, שלא יישאר כלום בנשמה. היום אני כבר לא בטוחה, רק יודעת להגיד שכל השיחות תמיד התחילו אותו דבר. אבא היה נותן את הכתובת על פתק וישר נאנח. הנהג היה שואל למה ככה מצוברח, ואבא, במעט המילים שהיו לו בעברית, היה מספר על אימא. על הסרטן.

אבל עלי אל תרחם, היה אומר, למה המסכנה האמיתית זאת הילדה. הסביר שהוא לוקח אותי

אתה בטח לא מבין מה הבעיה להתחיל אתכם שיחה. הרי מה זה כבר לחבר כמה מילים ולזרוק לאוויר? בטח נראה לך הכי קל בעולם. אבל שתדע שיש כאלה שזה בכלל לא פשוט להם הסיפור הזה, ככה צ'יק צ'ק להגיד משהו חכם. לא כולם, כן? ברור שלא כולם. יש כאלה שזה נשפך להם כמו מים. אבא שלי, כשעוד היה בחיים, היה ממש מומחה אמיתי, שתדע לך. לא ראית דבר כזה. עוד לא נכנס למונית וכבר התחיל לדבר, לא הפסיק עד סוף הנסיעה. ושלא תבלבל, אבא היה שתקן גדול ביום־יום. חוזר כל ערב מבית הדפוס ובקושי מוציא מילה.

שיעורים היו? ארוחת ערב? מקלחת?

האוטובוס עשה הרבה סיבובים וכשהגעתי הייתי עייפה מהדרך, אז נשכבתי על הקבר קצת לנוח. הסתכלתי על השמים ולא הצלחתי להבין איך שבעה מיליארד אנשים מסתדרים פיקס, ורק לי, כל יום שאני מצליחה לקום בבוקר, מרגיש כמו חצי נס. בשלב מסוים נרדמתי שם. אני לא יודעת להגיד לך כמה זמן בדיוק, אבל הרעש שלהם העיר אותי. הסתכלתי הצידה וראיתי נהגים של אגד שצעדו מחוץ לגדר. כולם לבשו חולצות כחולות ועניבות, הפגינו נגד משהו. אל תשאל אותי נגד מה, למה אני לא זוכרת. אבל צרחו כאלה צרחות שלישון כבר לא היה אפשר. אני זוכרת שהסתכלתי עליהם וחשבתי לעצמי מה אכפת לי ללכת איתם. קצת להיות ליד אנשים, כן, מה קרה? לא מתביישת. אז קמתי וניגשתי אליהם, וככה צעדתי איתם שעה, אולי יותר. בשלב מסוים גם מצאתי את עצמי צועקת יחד איתם. בהתחלה חלש, כמעט לוחשת, אבל אחרי שנזכרתי שאף אחד לא שומע כבר צעקתי חזק. על כולם. על ראש העיר ושר האוצר, ואלוהים ואבא וראש הממשלה והדודה. על מי שצריך צעקתי, למה זה הרגיש טוב להוציא קצת את הכעס בגוף. ככה המשכתי והמשכתי עד שמישהו שם לי יד על כתף. שאל אם שלחו אותי מהוועד הארצי ואמר שמפגינה רצינית כמוני הוא עוד לא ראה. אני נשבעת לך, באותו רגע הייתי בטוחה שהלב שלי נפל והתגלגל לתוך הכביש. הרי לא הבנתי איך ככה רואים אותי. זה נכון שרציני שמישהו ידבר איתי, אבל הייתי בטוחה שיהיה לי קצת זמן להתארגן לפני. לסדר את השיער, לשים על עצמי משהו יפה. זה למה כל כך נלחצתי, ושלפני שהוא הספיק להגיד עוד משפט, אני כבר ברחתי משם הכי מהר שאפשר. הגעתי הביתה מתנשפת ושלושה ימים לא יצאתי. אפילו להסתכל בחלון לא העזתי. וכל הזמן הזה ניסיתי להבין, איך קרה שראו אותי פתאום. בהתחלה אמרתי לעצמי שבטח דמיינתי, אבל עם הזמן התחלתי לחשוב שאולי זה קשור לצעקות שצעקתי שם. שאולי כשצועקים, אפילו בן־אדם כמוני אפשר לשמוע. וכמה שחשבת על זה יותר, זה נראה לי יותר הגיוני, עד שממש הרגשתי שמישהו נתן לי הזדמנות לחזור לעולם מהדלת האחורית. בקיצור, התחלתי ללכת לכל מיני הפגנות, לוקחת אוטובוס לאן שצריך. לגולן, לקריית שמונה, לים המלח ולמפעלים שם בדרום. איפה שרצו – הייתי באה, מבינה מי נגד מי וישר מתחילה לצעוק. בדרך כלל לא עברו כמה דקות עד שאנשים התחילו להסתכל בהתפעלות, ללחוש אחד לשני, תראו אותה איך היא צועקת, תראו, ואני הייתי מסמיקה וממשיכה, רק שלא יפסיקו.

בעשרת הדיברות, אולי דברים היו נראים אחרת. מהצבא כבר לא טרחו לשלוח בכלל צו גיוס. התקשרתי אליהם כמעט כל יום. הם תמיד היו נחמדים מאוד והבטיחו לטפל, אבל בוא נגיד שארבעים שנה אני עדיין מחכה. בסוף לאבא נמאס אז הוא סידר לי עבודה במכולת של חדווה. אמר שעד שאני אסיים לחכות לחיים, הם כבר יברחו לי מהידיים. הבעיה ששם המצב רק החמיר. למה ללכת לאיבוד בכיתה של שלושים ילד זה עוד הגיוני, אבל במכולת של כמה מטרים – בשביל זה כבר צריך כישרון מיוחד.

אחרי המכולת אבא מצא לי עבודה במכבסה, ואחר כך גם במאפייה במסילת ישרים. תמיד ניסה לעזור כמה שאפשר, אבל הודה שכוח לא ממש היה לו. כל ערב שנינו היינו מתיישבים ליד השולחן במטבח, שותקים ביחד, ואני ממש ראיתי איך השנים עשו אותנו דומים יותר. כל אחד והקמטים שלו. יום אחד הוא שאל אותי איך עבר היום, ואני מצאתי את עצמי צועקת שאני לא יכולה יותר לבד. שזה לא בריא להסתובב בעולם בלי אף אחד. אבא רק שתק, ואז אמר שאם אלוהים היה רוצה שנחיה ביחד, הוא היה בורא אותנו ככה מראש. אתה בטח חושב שכאב לי הלב כשהוא אמר את זה, אבל האמת, אני אגיד לך, זה הרגיע, למה מאותו רגע הבנתי שזהו, אלה החיים שלי. מאז גם התחלתי לפטט חופשי, למה ידעתי שאף אחד גם ככה לא שומע. תאמין לי שזה פחות נורא ממה שזה נשמע. אני מסתכלת על אנשים שעוברים לידי ברחוב, וזה לא נראה הרבה יותר טוב. אז להם גם עונים אחרי שהם מדברים, לא הבדל גדול. אם כבר מה שקשה לי זאת התחושה שאני קצת תקועה במקום, כאילו אני נוסעת ברכבת שעוצרת רק במקומות שאין תחנה, אתה מבין? אבל זה, אני חושבת, גם אחרים מרגישים, אז למה שרק לי יהיה מותר להתלונן? זה גם מה שאמרתי לעצמי כשאבא נפטר. שאם כואב לי כמו כולם, אני צריכה להגיד תודה שאני בכלל מרגישה.

לשבעה לא באו הרבה. בעיקר כמה אנשים מהשכונה וחבר'ה שעבדו איתו בדפוס. הבטיחו שיהיה בסדר, שהחיים רק מתחילים, אחר כך יצאו מהדלת ולא חזרו. הדבר היחיד שנשאר לי ממנו זה הקצבה והרנטה מהשואה שהמשיכו להגיע כל חודש. ניסיתי להסביר שם לפקידים בביטוח לאומי שאבא הלך פייפן וכבר לא צריך, אבל הם לא הקשיבו. אני לא מתכוונת שמעו ולא עשו כלום, אני מתכוונת שעברתי שם אחד־אחד, דיברתי אליהם ממש לתוך האוזן והם בכלל לא הגיבו. כאילו לא הייתי בכלל. בסוף התייאשתי ובמקום זה נסעתי לבקר את אבא בבית הקברות.

אתה מבין, זה למה אני אומרת שלא לכולם קל לדבר. מה לעשות, יש כאלה שכל הדבר הזה שנקרא לחיות, קצת כבד עליהם. אני נגיד יכולה להגיד שפיספסתי את החיים בכמה מטרים. מה אני אעשה, הם התחילו כל כך מהר, ועד ששמתי לב הם כבר המשיכו בלעדי. אתה בטח חושב שאני סתם מדברת שטויות. שלא באמת ניסיתי לצאת מזה. אבל תאמין לי שניסיתי, יותר מכולם ניסיתי, זה פשוט לא עבד. מה לעשות, תמיד יש מי שמפספס את האוטובוס האחרון, ובגלגול הזה יצא שהפעם תורי.

מתי הבנתי? שאלה טובה. לשים על זה אצבע, אני לא יכולה, אבל אני חושבת שכשהייתי ילדה דברים עוד הלכו בסדר. אני לא אשקר ואגיד שהייתי איזו הצלחה גדולה, אבל לא כולם צריכים להיות איינשטיין. מה שכן, חברים פחות היו. כלומר, אם ילדים היו מדברים איתי הייתי עונה, כן? אבל אם לא, אז לא. הבעיה שדברים נתקעו שם. אתה מבין, אנשים חושבים שכל מה שצריך בשביל להתקיים בעולם זה לנשום, אבל זה עסק הרבה יותר מסובך מזה, שתדע לך. כי גם לצחצח שיניים צריך, ולאכול, וגם להתקלח מדי פעם. כל כך הרבה משימות, לך תזכור הכול. נראה לי שבכיתה ח מחקו אותי מהרשימה. יודע מה, אולי ביז. כנראה איזו מזכירה עשתה טעות. אני לא ממש יודעת, אבל יום אחד המורה למתמטיקה הקריאה שמות בכיתה, והשם שלי לא הופיע. אחרי כמה ימים אני תיכננתי להגיד משהו, אבל הילדים בכיתה שיכנעו אותי שלא. אמרו שככה אני יכולה לפספס שיעור מתי שאני רוצה, ואני חשבת לעצמי שעד שקיבלתי קצת מזל, חבל ככה ישר לזרוק.

עד שהגעתי לתיכון גם מבחנים כבר הפסיקו לבדוק לי. כלומר, הייתי עושה אותם, אבל בכל פעם שהמורה היתה מרימה את הדף באוויר ושואלת של מי המבחן, הייתי שותקת. בהתחלה כי באמת האמנתי שככה עדיף, אחר כך כי כבר לא היה לי אומץ לענות.

אני יודעת טוב מאוד מה אתה חושב. מה הבעיה להרים יד ולצעוק את השם? מה הסיפור הגדול? היום באמת הייתי מסדרת את זה תוך שנייה, כמו שאתה רואה, היום לדבר אין לי בעיה. אבל אז רק לפנות לבן־אדם נראה לי כמו לטפס את הקילימנג'רו. בגלל זה אני אומרת שאסור לשפוט אף פעם, אתה מבין? למה כשאתה פוגש בן אדם, אתה רואה רק חלק מהחיים שלו, אבל אף פעם לא את כל הסרט. ולך תדע, כי אולי רק לפני רגע התפרץ לו הר געש שנשמה ואתה בכלל לא ידעת. בגלל זה אני גם חושבת שאלוהים פיספס קצת, למה אם הוא היה כותב "אל תשפוט"

בהתחלה עוד הייתי בודקת שאני בכלל מסכימה עם המפגינים, אבל מהר מאוד הבנתי שאני לא צריכה. כלומר, לא שזה לא חשוב, כן? פשוט הייתי מגיעה ושומעת, ותמיד כולם נראו לי כל כך מסכנים וצודקים, שבשלב מסוים החלטתי שאם למישהו מספיק כואב שהוא מוכן לצרוח ככה את הנשמה, מי אני שאגייד לו שהוא טועה? רק מה, עם הנסיעות היה לי קשה. למה צריך כוח בשביל לנסוע כל יום לקיבוץ בגולן או התנחלות ליד שכם, ואני בגילי אפילו את הנסיעה הזאת בתוך תל אביב בקושי סוחבת, אתה מבין? המזל שלפני שנתיים בערך התחילו ההפגנות ממש קרוב לבית. נגד כל האלה מאפריקה שישנים שם בלווינסקי. יום אחד ראיתי מודעה על הפגנה ליד התחנה המרכזית, וכמה שעות אחרי כבר מצאתי את עצמי עומדת ליד כל מיני אנשים משכונה שהכרתי. הייתי כל כך מאושרת, תאמין לי, שבאותו רגע חשבתי שמישהו אירגן את ההפגנה הזאת במיוחד בשבילי. כולם עמדו שם וניסו לצעוק, אבל האמת אני אגייד לך, נראה שהם לא ממש ידעו איך עושים את זה. לפני שחשבתי עד הסוף כבר לקחתי למישהו שם את המגפון והתחלתי לצעוק: ראש הממשלה תתפטר ומדינת משטרה, אתה יודע, הדברים הרגילים, ממש לא משהו מיוחד. אבל תוך רגע כולם הסתכלו עלי כאילו הייתי מינימום אדית פיאף. חלק אפילו מחאו לי כפיים, אמרו שאיתי יש להם סיכוי, והאמת, גם אני הרגשתי ככה. ככה התחלנו להפגין, החברה בשכונה, כל שבוע. הבעיה שלי זה לא הספיק, אתה מבין? למה אני צריכה הפגנה לפחות כל יומיים, אחרת אני לא שורדת. הצעתי להם שנעשה משהו כל יום, אפילו סמלי, שאני אדאג לכיבוד, אבל הם אמרו שאין זמן, למה יש להם עבודה ומשפחה וילדים. אני כבר ממש כעסתי עליהם, אבל אז ברוך השם התחילו גם ההפגנות של הבעד. כל מיני אנשים שלא הכרתי התחילו להפגין יחד עם כל האלה מאפריקה, אמרו שחייבים לתת למסכנים האלה להישאר. אני בהתחלה קצת היססתי אם להצטרף, אני מודה, למה להפגין יום בעד ויום נגד נראה לי קצת יותר מדי, אבל אמרתי לעצמי שאני חייבת. גם בשביל הנשמה, אבל גם כי מי אני שאקבע איזה צד צודק?

אני מוכרחה להודות שבחודשים הראשונים עדיין היו לי קצת סימני שאלה, אבל הם נעלמו ביום שפגשתי את מאיר. הוא ירקן מהשכונה, תמיד בא לכל ההפגנות עם חולצות מגוהצות, אבל רק לאלה שנגד. מאיר הזה בחור שתקן, שתדע לך. בניגוד אלי. לא אהב לדבר, אבל במעט שדיבר אמר דברים יפים. אמר שהלב שלו יוצא לאומללים האלה מאפריקה. שהוא, אין לו

בכלל מלחמה איתם, רק מלחמה על החיים שלו. שבעולם אחר הוא היה משחק עם כל אחד מהם ששיבש ונותן להם לעשות מארס טורקי. הוא תמיד היה מגיע לכל הפגנה ישר מהחנות ירקות עם ריח של בזיליקום, ואני הייתי עומדת מאחוריו ומרחרת. יום אחד הוא הסתובב אלי, אמר שהוא מצטער שהוא ככה מסריח, ואני צעקתי לו שהוא בכלל לא מסריח. מאיר שאל למה אני תמיד רק צועקת ואני ישר המצאתי שאני בקושי שומעת, שיש לי בעיה באוזניים, אז הוא חיך ואמר שאם ככה אני צועקת בטח יש לי בעיה. חוץ מהשיחה הזאת לא ממש דיברנו, אבל עם הזמן נעמדנו קרוב יותר, ואני רק חיפשתי הזדמנות שכולנו עמדנו דחוסים כדי להתקרב אליו צמוד צמוד. הוא לא היה אומר כלום ואני לא הייתי בטוחה אם זה סימן טוב או רע, אבל המשכתי כי חשבתי לעצמי שבחיים האלה כבר אין לי מה להפסיד. אבל מתברר שטעיתי. גיליתי את זה ביום של ההפגנה הגדולה בעד החברה מאפריקה. בטח שמעת עליה, בכל החדשות דיברו עלינו. תוך כדי שצרחתי שם למצלמת טלוויזיה שישראל מדינת אפרטהייד, הגיעה כל השכונה. מתברר שהם החליטו להתארגן על המקום ולהשיב מלחמה. אני ברגע שהבנתי את זה ניסיתי להתחבא, אבל זה היה מאוחר מדי. מישהו שם ראה אותי והתחיל לצעוק – תראו, זאת אניטה, וישר כולם צעקו, בוגדת ושמאלנית ועוכרת ישראל. והקטע שגם האלה בעד האלה מאפריקה התחילו לצעוק עלי, למה הם חשבו שאני בכלל שתולה. אנשים דחפו אותי מחוץ להפגנה, ומצאתי את עצמי עומדת בין אלה שבעד ואלה שנגד כולי רועדת. והכי גרוע שפתאום ראיתי מולי את מאיר. לא אמר כלום, רק התקרב כמה צעדים ולחש לי באוזן, תגידי, את בעדנו או נגדנו? ואני ישר צעקתי לו חזרה חזק חזק שישמע, אני איתך, בעיקר איתך. מאיר לקח אותי חזק ביד שלו ומשך את שנינו משם. כולם המשיכו לצעוק עלינו, אבל הוא אמר שאני לא אקשיב לאף אחד. עלינו על מונית שירות, ומאיר אמר שהוא מזמין אותי למסעדה בצפון העיר, שבא לו לפנק אותי. צעקתי לו שאני לא יכולה, למה אין לי אפילו בגדים מתאימים, אבל מאיר אמר שאין מה להתווכח כי הוא יגרור אותי לשם אם צריך. ושעכשיו כבר לא צריכים לצעוק כי שומעים מצוין.

ירדנו באבן גבירול ונכנסו למסעדה צרפתית טובה כזאת, מאלה שבחיים שלי לא הייתי בהן. הזמין לשנינו מנות ראשונות ועיקריות ויין, אמר שהיום שנינו נאכל כמו מלכים. צעקתי לו שהוא הבן אדם הכי רומנטי שפגשתי בחיים, ומאיר הסמיך. אחר כך שוב ביקש שאני אדבר יותר

בשקט, למה זאת מסעדה יקרה ופה לצעוק, פחות מתאים.

ראיתי שלא היה לו קל להתחיל שיחה, אבל הוא ניסה כמה שאפשר. שאל מה אני עושה בחיים ואני צעקתי שלא הרבה. אחר כך שאל אם יש לי ילדים ואני עניתי שלא. מאיר שתק קצת ואמר שזה מוזר איך בהפגנות אני צועקת ופה אין לי מילים, ואני אמרתי לו שהוא צודק והרגשתי איך אני תיכף שוב נעלמת. בשלב מסוים הוא אמר שאני נראית קצת חיוורת, שאולי כדאי שאני אשטוף את הפנים, ואני אמרתי שזה רעיון טוב. נכנסתי שם לשירותים ועמדתי מול הכיור. אמרתי לעצמי איך אני חייבת להירגע. שאני לא יכולה לפספס את הבן אדם היחיד שנכנס לי לחיים. אבל אז הסתכלתי במראה וכמעט צרחת, כי ראיתי בעיניים כמה העור שלי חיוור, כמעט שקוף, עד שבקושי הצלחתי לראות את עצמי. מהר יצאתי מהשירותים והתחלתי לצעוק למאיר מהצד השני של המסעדה שכולם מושחתים במדינה הזאת, שאי אפשר לסמוך היום על אף אחד. ששר האוצר חתיכת ביזון. האנשים במסעדה הסתכלו עלי כאילו אני איזו משוגעת שרק שיחררו משלוותה, וגם מאיר לחש שזה לא הולך ככה, שאני חייבת להירגע. ראיתי על הפנים שלו איך אני מאבדת אותו, אבל לא יכולתי אחרת. כי באותו רגע הבנתי שאת הקבר של אבא שלי אני מוכנה למכור, רק לא להיעלם שוב. מאיר נשבר בסוף, הדליק סיגריה ושתק בזמן שאני המשכתי לצרוח כמה זבל יש במדינה הזאת, שאין שנייה של שקט במדינה הזאת. בסוף הוא הזמין חשבון, ושם איזה מאה שקל טיפ לפצות קצת על הבושה שעשיתי לו. כשיצאנו לרחוב צעקתי למאיר באוזן שזה היה היום הכי טוב של החיים שלי, והוא אמר שהוא שמח לשמוע. אחר כך ביקש שאני אחזור הביתה לבד כי הוא חייב לעשות כמה סידורים באיזור, ואני לא אמרתי כלום כי חשבתי לעצמי, כמה רע אני יכולה לעשות לבן אדם.

זהו. אז ממש עכשיו אני חוזרת משם, האמת. אתה יודע, נראה לי אני אפסיק ללכת להפגנות ליד הבית. ברוך השם בפריפריה יש מספיק מסכנים, לא חסר על מה להפגין. אז היו קצת נסיעות, לא נורא, עדיף מלהיתקל שוב במאיר. מה, כבר הגענו למרכזית? ממש מהר עבר לי. אתה יכול להמשיך לי לתוך שפירא? אה, אני רואה שאתה עוצר כאן. אין בעיה, אני ארד. אני שמה לך פה חמישים שקל, בסדר? אתה שומע? אני שמה לך כאן ליד הכיסא, בסדר? טוב לא חשוב, אני חייבת ללכת. הכי גרוע תראה את זה מחר בבוקר, תחשוב שנפל לך מהכיס.

המלחמה פרצה

המלחמה התעלמה מאימא והמשיכה להתרוצץ ברחבי הבית, שורקת וצועקת. אימא, שלא היה לה כוח לחוכמות של המלחמה ומאסה בדיבורים כבר בביקורים הקודמים שלה, שלפה את ה-M16 שלה והתחילה לרסס את המלחמה ועל השטיח הפרסי שרק אתמול העוזרת ניקתה. עכשיו אימא תצטרך לחיות במזבלה הזו שבוע שלם עד שהעוזרת תבוא שוב. יוני היה המום מן הלכלוך שאימא עשתה, אם הוא רק היה משאיר פיזור בסלון יום אחרי העוזרת, הוא היה חוטף כאלה צעקות, שלא לדבר על מה היה קורה אם היה ממלא לאימא את הסלון בדם. המלחמה בכתה, דמעות תנין גדולות שלא נגעו לאף אחד. הפציעות רק דרבנו אותה להוסיף ולחגו בטירוף היפראקטיבי, שגרם לאימא לתהות איך עדיין לא נתנו לה ריטלין. אמא ירתה וירתה, והמלחמה דיממה בהנאה בסלון, ואחר כך גם במטבח, בשירותים ובחדרי השינה.

רק כשאמא רוקנה את המחסנית, היא שמה לב לשלום, שעמד בפתח הדלת, המום ממה שראו עיניו. הוא הסתכל על הקירות, ועל יוני ועל אימא, והבין הכול. בעיניים דומעות, הוא יצא החוצה, וסגר את הדלת בשקט מאחוריו. המלחמה השתוללה והשתוללה עד שהתעייפה. היא נשכבה בפינת החדר ואימא עטפה אותה בשמיכת הפיקה של יוני. אימא, יוני ואני שרנו לה עד שנרדמה. – אימא נשמה לרווחה, יוני הלך לשחק בחדר, ואני חשבת, שכבר הגיע הזמן שהמלחמה תלך לישון בבית שלה.

לה לשחק בכל הצעצועים שלו ואפילו הראה לה את אוסף הגולות שלו, שהוא לא מוכן להראות לאף אחד. המלחמה לא ידעה שובע וגמאה את המשחקים שלו אחד אחד. מאוד תחרותית היא היתה, ויוני כבר לא ידע אם הוא מעדיף לנצח או להפסיד לה רק כדי שתתרצה ולא תעשה סצינה. הוא התחיל להתעייף וצעק לאימא שתבוא. אימא הגיעה בחוסר רצון להתמודד עם התזזיתיות של המלחמה, מאוכזבת מיוני שלא הצליח לעמוד במשימה שנתנו לו. תשמעי, היא אמרה למלחמה, כבר די מאוחר. יוני צריך ללכת לישון ואני בטוחה שגם לך כבר דואגים בבית. מתי קבעת עם השלום שהוא יבוא לאסוף אותך?

המלחמה התעלמה מאימא והמשיכה להתרוצץ ברחבי הבית, שורקת וצועקת. אימא, שלא היה

סיפור קצר מאת איל גלזר

המלחמה פרצה. במפתח גנבים היא פרצה את המנעול העדין של הדלת שלנו והציצה פנימה. בהתחלה רק הציצה, סרקה את הבית, אך כשהרגישה מספיק בטוחה בעצמה, בעטה את הדלת שלנו ונכנסה בסערה. לא דפקה, לא שאלה אם היא יכולה להיכנס, פשוט התלקחה פנימה. אנחנו, באותו הזמן, בדיוק שתינו את התה של חמש אחר הצהריים עם פרוסות של עוגה נהדרת שאימא שלי אפתה. המלחמה לא רצתה תה אבל את העוגה היא זללה בתאוה.

כמובן שמרנו על קור רוח כמו שחשוב לעשות במצבים כאלה, חשבנו שאם נוכל להשאיר אותה בסלון זה יעבור בשלום. יוני נשאר איתה ואנחנו התפורנו לחדרים. יוני באמת היה נלהב לספק אותה והשתדל למצוא חן בעיניה. הוא נתן

מלחמת הכול בכול

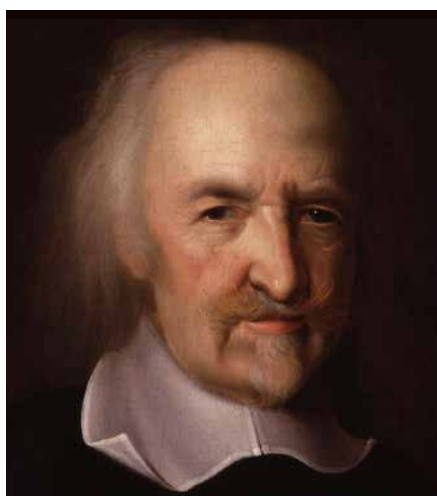
המאה ה־21 מתאפיינת בפתיחת כל הקופסאות. כל אדם נשפט אך ורק על פי מי שהוא. כל הנחה מוקדמת מרתיחה, וכל שיפוט על פי שיוך נענה בסקילה. לכאורה, הוצאנו את כל בני האדם על כדור הארץ מכל הקרטונים הממסגרים שהם היו כלואים בהם, וקיפלנו את אלה יפה־יפה בצד. רק לכאורה

יותם קומן

אלה יפה־יפה בצד. רק לכאורה. למעשה, נכון יותר לומר שחזרנו לחברה שבטית. לקחנו את אותם הקרטונים, גזרנו אותם לפיסות קטנות ובנינו מיני קופסאות חמודות, כל מניין ואריזתו שלו. ואם בתכולה עסקינן: גם לי מגיע להיות בטנק, כי הייתי רק פעם אחת, בטיול השנתי ההוא ללטרון.

והבחורות, גם להן מגיע טנק, מטוס קרב וסכין קומנדו בין השיניים. ולא כולן שם לסביות, תאמינו לי. כלומר, שלוש הבחורות שאני מכיר שהיו בקרבי הן לסביות, אבל אני בטוח שיש מלא בחורות נשיות ועדינות שמתות להרוג. סליחה, להגן, להגן.

הכול מתחיל בתעודת לידה (הצלחה להורים). אז תעודות סמסטריאליות ל־12 שנים ותעודות בגרות סמוך לתעודת הזהות. תעודת שחרור בכבוד ותעודת סוף תואר. אחר כך לתפקידים המושחתים ביותר נדרשת תעודת יושר, ואז תעודת נישואין ותעודות לידה לשלושת הפוצימוצים הקטנים. לבסוף תעודת פטירה חתומה בידי פקיד משרד הפנים. פקיד השומה ידאג לשאר. נו, בני־אדם. מין מעניין מאוד. נהדרים בטקטיקה, נכשלים באסטרטגיה. "כן, ווטסון ידידי", (שרלוק הולמס). ערבי גנב לי פעם את הארנק (1:0 לערבים)

מלחמת הכל בכל. דיוקנו של תומס הובס

קצת מצחיק שנלחמים ככה על אהבה. כמו קין והבל. דרך אגב, גם ה'ק' נגד ה'ט' כי הם נכנסים להם לשירותים וזה מערער את כל המערכת.

המאה ה־21 מתאפיינת בפתיחת כל הקופסאות. כל אדם נשפט אך ורק על פי מי שהוא. כל הנחה מוקדמת מרתיחה, וכל שיפוט על פי שיוך נענה בסקילה. לכאורה, הוצאנו את כל בני האדם על כדור הארץ מכל הקרטונים הממסגרים שהם היו כלואים בהם, וקיפלנו את

(לקרוא מהר, בלי לנשום)

אמ־לק

מח"ל נגד מחנ"צ נגד להב"ה נגד מרצ נגד הומופוביה נגד הומואים נגד לסביות.

...שבז לשירלי שבזה לליאור שבז לאורנה שבזה ל... הרמטכ"ל נגד שרה"ב, נגד המג"ד נגד הנגד. הרס"ר שונא את החפ"ש ששונא את הש"ג שמאוהב במש"קית, אבל שונא את הטבח שפוגש אותה מדי לילה בחמ"ל.

...נגד השכפ"צ נגד המוקש נגד הרגל...

האורטור נגד הרקטור נגד שר החינוך נגד הסמול נגד היודונאצים נגד הקוויזלינגים נגד הכיבוש.

...מול הגדר מול המחסן מול הסליק מול המשרד...

המרוקאים נגד המעברות נגד השממה.

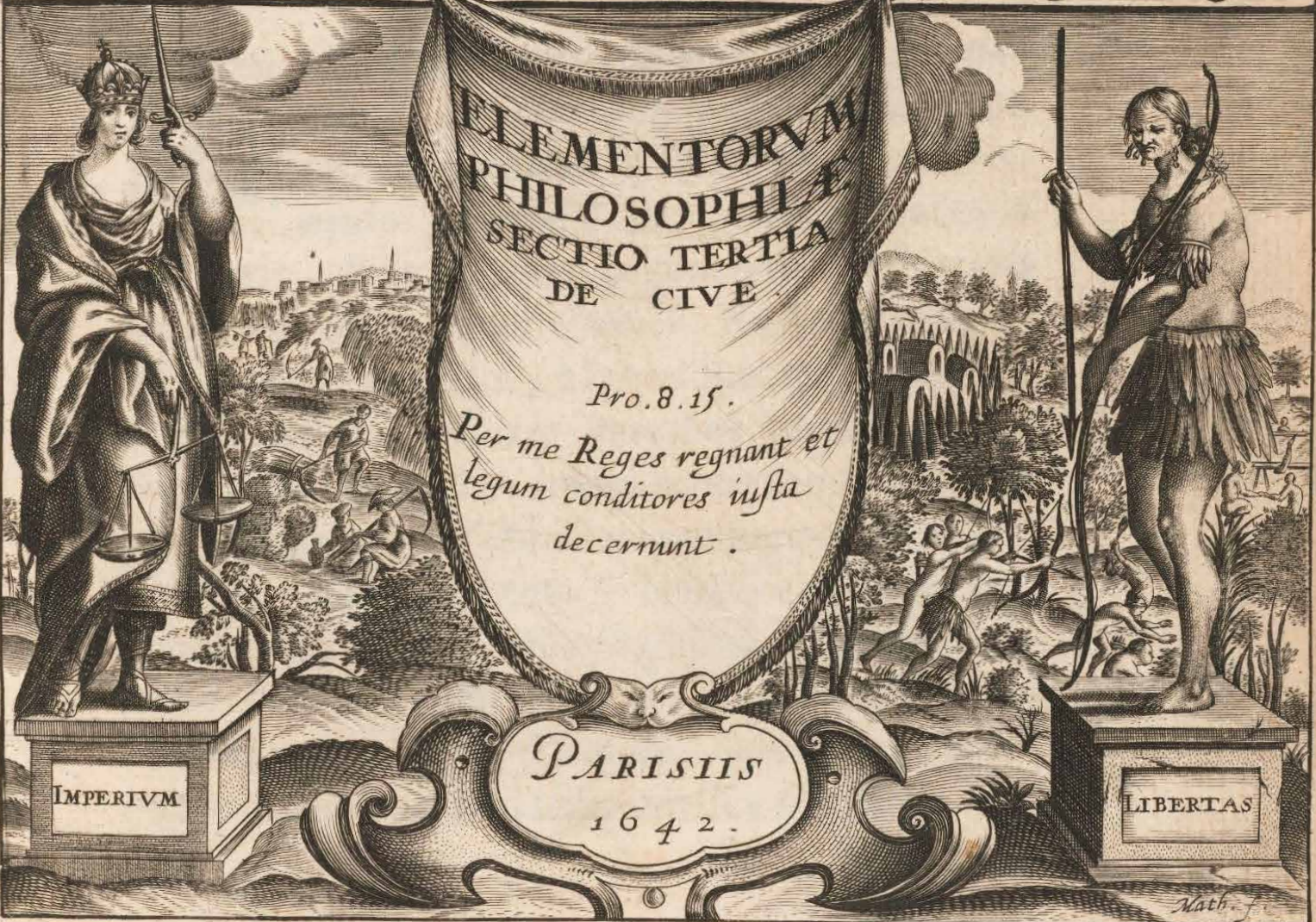
...ויש סורים ויש רוסים ויש אתיופים ויש....

הל' שבלהטבפא"ק נגד הה' ולהיפך – למה? בשוטטי בפורומי להט"ב (כן, הסקרנות מביאה אותי למחוזות משונים) גיליתי שההומואים והלסביות הם פשוט בתחרות. כל אחד יותר מצחיק מהשני ומיוחד ומדהים שכשהם ביחד באירוע חברתי הם מתחרים מי יותר. כמובן שסטרייטים מחוץ למשחק כי הם סתם משעממים. אבל זה

R E L I G I O

כריכת הספר De Cive (האזרח) של הובס. מצב הטבע כמצב של מלחמת הכל בכל

שנות ה־70 הוספדו, שנות ה־60 הוספדו, שנות ה־50 הוספדו. גם שנות ה־80 הוספדו, ואפילו שנות ה־90.

גברים, המציאות השתנתה. אשכנזים, המציאות השתנתה. עשירים, המציאות השתנתה. שמאלנים, המציאות השתנתה. נשים, המציאות השתנתה. אתיופים, המציאות השתנתה. ליברלים, המציאות השתנתה. ערבים, המציאות השתנתה. פמיניסטיות, המציאות השתנתה. מתנחלים, המציאות השתנתה. והכול לטובה. מעולם לא היה טוב יותר.

אנחנו כולנו חיים באוטופיה אחת גדולה. שכחתי כבר מה היה לפני... אלכסנדר פן מצחצח במצחו, מחפש מילים.
דה גרייט לודוויג־זאן ושילר צדקו:
"Seid umschlungen, Millionen! Diesen Kuß der ganzen Welt!"

אב מכה בן

מכה בן

מכה אב

מכה בן

מכה בן

מכה בן

מכה טראח

מכה בן

מכה בן

מכה בן

מכה בום

מכה אח

מכה אח

מכה אח

מכה הך.

חדל!!

סוף־סוף קצת שקט! מרוב מילים לא שמעתי את עצמי. עשן אילם מיתמר. עצי זית שורשו, מכוניות פונצירו, שלושה חיילים עומדים בצומת, ספוגים עופרת.

"אימא תראי! ציפור מתה בשמיים!", צווח ינוקא בחדווה.

"זו לא ציפור, בני, ברחו!"

"מדינה קטנה מוקפת אויבים" – ומה עם האויב שבפנים? "גיס חמישי" נוהם הזאב, והזאב הזה? זאב־זאב! קרצייה על הגב מוציאה אותו מדעתו, את כולנו. מרוב גירודים וסתירת פיות לא נשאר ידניים, ואנחנו יודעים למה צריכים ידניים (כדי לפרוק לחצים). מה התוצאה? כולם סתומים ולחוצים, לחוצים ובלומים. עד שמשחררת נאקת קתרזיס גדולה, וגם היא נשמעת מזויפת. מסך המחשב מטפף, המקלדת צולעת והעכבר מתרוצץ למלונה. יוצא כלב שטורף את האימא של לוח האם. נשאר רק לוח. גם הוא רוסי. ציפורים מציצות.

ופעמיים ערבים עשו פגע וברח כשנהגתי (2:0 לערבים). ישראל מעולם לא היתה חזקה יותר (1:0 לישראלים). 201 פרסי נובל ליהודים ומי שאחד מהוריו יהודי, ו־12 פרסי נובל למוסלמים (201:12 ליהודים, אם לא מתייחסים ליחס הדמוגרפי).

"מלחמה, מלחמה!

מריבצים פה מכות!

מסתירים פה סתירות!

ומושכים בשערות!"

(עמנואל קומן־בקר פרבוס ואלכס קומן מגנוס).

"הבו לכם אָנְשֵׁים חֲכָמִים וְנְבִיִּים, וְיִדְעוּם לְשִׁבְטֵיכֶם; וְאֶשְׁיֶמֶם, בְּרָאשֵׁיכֶם" (דברים א', 13).

וקצת אחר כך:

"וַיִּנְסּוּ יוֹתָם, וַיִּבְרְחוּ וַיִּלְךְ בְּאָרְהָ, וַיִּשָּׁב שָׁם, מִפְּנֵי אַבְיִמֶלֶךְ אַחִיו" (שופטים ט', 21).

כולם בטוחים שהמנהיגים אשמים ככול: הם אלה שמסיתים, מלבים שנאה ומפרידים כדי למשול. אסור לפסול את האפשרות שההפך הוא הנכון, שהם פשוט עונים על צורך, והעם מחפש, מוצא ובוחר את נקודות הקיצון בתחום ההגדרה שגוזרות אותו לגזרים.

"עשה לך רב!": לא עדיף לעשות תלמיד ישיבה? פרח כמורה? נערון שהסיר נעליו בכניסה?

(צקצוקי לשון) אבל שמתן לב לשילוש הדתות? (צקצוק נוסף) ולהדרת הנשים! דרך אגב, בטקסט הנוכחי יש בערך X שמות עצם בזכר, ו־Y בנקבה. T פעלים מתייחסים לזכר, ו־S לנקבה. Z מיליות משובצות בטקסט. פלוס־מינוס, אל תתפסו אותי במספר.

בלבול גורם למלחמה, הוא הסיבה לה והתוצאה שלה. ("פוי" זועק הבלשן, "להתייחס לש"ע בזכר כאל נקבה?!". "זה פרוגרסיבי!", אני מתגונן בגאווה).

שירו של הבלשן הגרוש:

"המְרָקִיב שְׁעָשָׂה אוֹתָנוּ לְאֶחָד, מְרָקִיב (הומופון)

זָרִים הֵינּוּ מְעַנִּיקִים זֶה לְזֶה, כִּיּוֹם זֶה לְזֶה, זָרִים (הומוגרף)

בְּעוֹבְרָנוּ מִיּוֹמִים מְשֻׁמָּה, וּמְקַבֵּל, מָה לוֹמֵר,

לְשֹׁנָה רוֹשְׁפֶת, וּמְכַשְׁפֶת, טַעַם מֵר:

נִמְנָעִים־מִתְרַחֲקִים כְּמוֹ מִים מְשֻׁמָּה (הומונים)

שְׁנֵי זְאֵטוּטִים לְעוֹלָם הַבְּאֵנוּ לֹא מְזַמְּן

רק תְּלִינוּ בָּם חֶבֶל הַצֵּלָה לְיַחֲסִים

פְּלֹא זֶה לֹא הַחֲזִיק, כְּשֶׁלּוֹן – אֵין נְסִים (חרוז מְלֵא).

אִם הֵילֵד רָאָה אֶת הַפֶּלֶב הוֹלֵךְ – הַפֶּלֶב הוֹלֵךְ.

אִם הוּא אָמַר שֶׁהוּא רָאָה אֶת הַפֶּלֶב הוֹלֵךְ – הָאֵם הַפֶּלֶב הוֹלֵךְ?

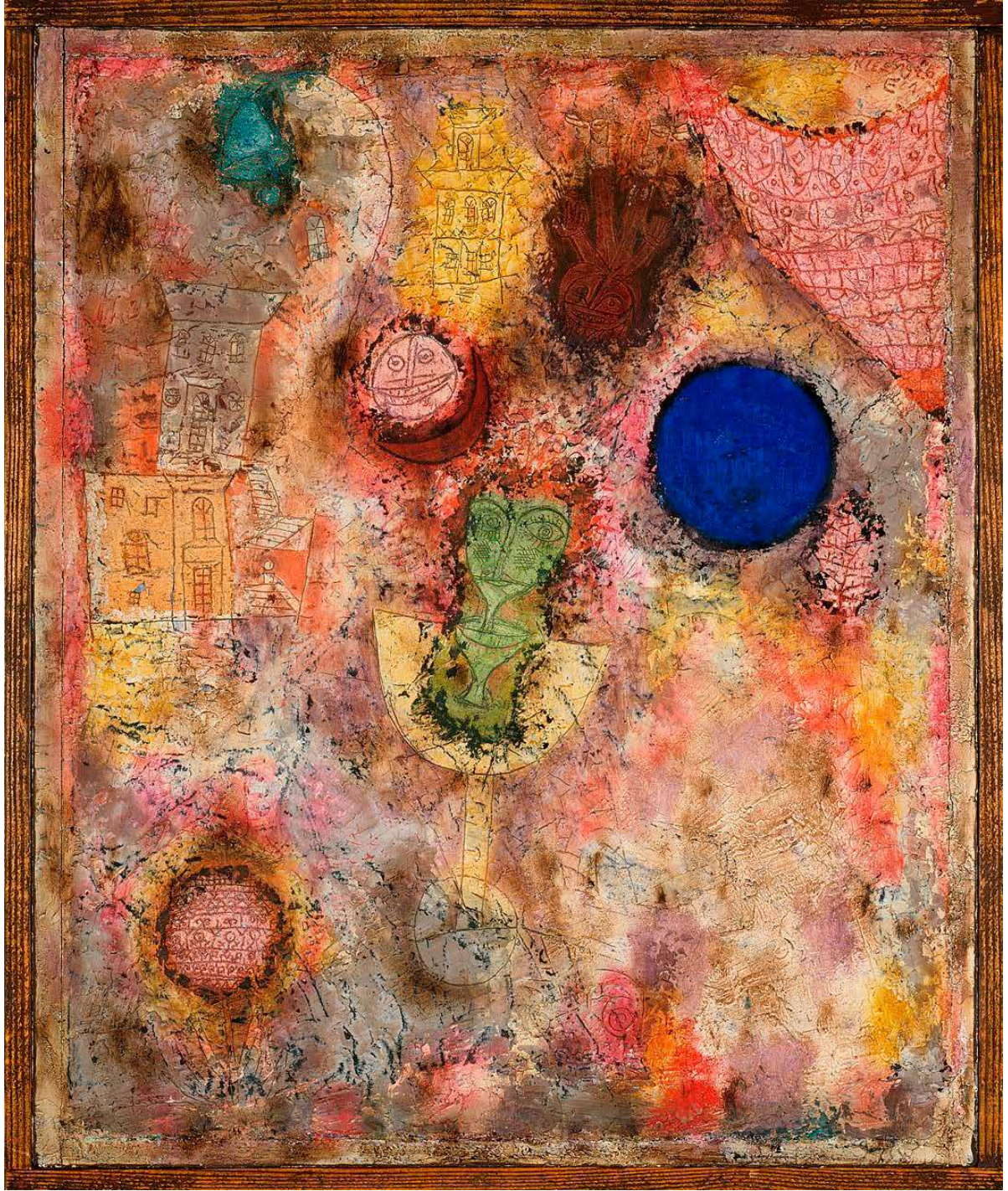
אִם הוּא אָמַר שֶׁהוּא שָׁמַע שֶׁאֲחֹתוֹ אָמְרָה שֶׁהִיא רָאָתָה אֶת הַפֶּלֶב הוֹלֵךְ

– הָאֵם הַפֶּלֶב הוֹלֵךְ?"

(כאן נקטעו דבריו, שכן הם כבר לא שירתו את האקרוסטיכון, ומחזרו

את עצמם).

גן הקסמים, פאול קלה. מוזיאון פני גוגנהיים, נציה

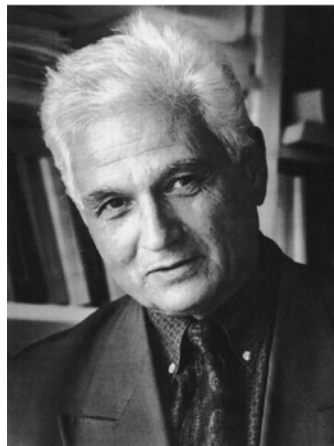

על תוקפנות ותשוקה: פרויז, דרידה ומרקוזה

בחיפושם אחר נקודת הראשית של התרבות האנושית מבוססת החוק, פונים זיגמונד פרויד, פרנץ קפקא וז'אק דרידה אל רגעי ההדחקה וההכחשה של האורגני, המיני, הגופני והיצרי. איזו מין תנועה מחשבתית מבצעים הוגים אלו, בין פסיכואנליזה, לספרות ולפילוסופיה, וכיצד אפשר לנסח מן התנועה הזו קווי אופי הנוגעים לתרבותנו? האם ניתן, בכל זאת, לשער תרבות אחרת, שאינה מבוססת על הדחקה ועל הרחקה?

טל יחזקאלי

המכתבים? האם זה בשל גילוויי האהבה שהופיעו בהם, או שמא בשל הטענות לפלגיאט שבשמן פירק פליס את חברותם? כך או כך, התיאוריה של פליס – בדבר הקשר שבין איברי המין והאף, דימוס וסתי ודימוס מן האף, ובאופן כללי בין המערכת של אף-אוזן-גרונ למיניויות, צנחה לתהום הנשייה, כמו גם מכתביו של פליס לפרויד, שמעולם לא נמצאו. עדות אילמת לקשר שבין יחסייהם של פרויד ופליס לבין ראשית הפסיכואנליזה, צוברת עוד ועוד אישושים במחקר על פרשנותו של פרויד לחלום הראשון המופיע ב**פירוש החלום**, "חלום אירמה". חלום זה, שנקשר בפרשנותו של פרויד למטופלת שלו בשם אנה המרשלג, עולה שוב ושוב במחקר בהקשר של מטופלת אחרת דווקא – אמה אקשטיין. אקשטיין, שהיתה מטופלת של פרויד, סבלה מכאבי וסת וכאבי אף.⁹ פרויד, שהיה מיווד אז מאוד עם פליס, שגם היה רופאו האישי, הפנה את אקשטיין לפליס להמשך טיפול. פליס אכן הגיע לנתח את אקשטיין באפה – אבל ביצע את הניתוח באופן רשלני, והשאיר באפה תחבושת באורך של לא פחות מחצי מטר.¹⁰ רופא אחר מצא את התחבושת והסיר אותה, בהליך שכמעט גרם למותה של אקשטיין, ולפרויד עצמו – שנכח בחדר

ז'אק דרידה

פרנץ קפקא

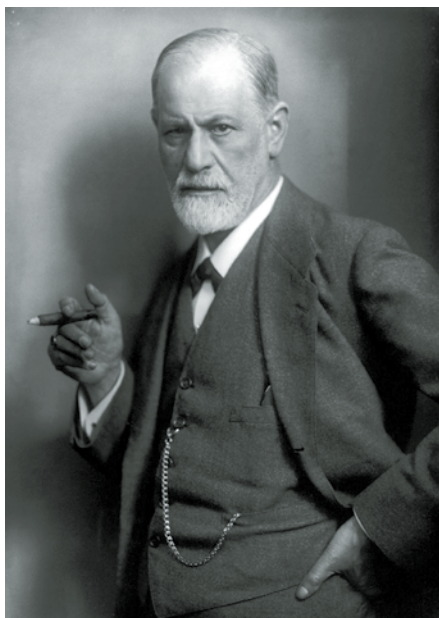
מרקוזה ביקש להשיב לשאלתו של פרויד בשאלות משלו, ותהה האם הצימוד של ארוס ותנטוס מחויב המציאות, והאם במאמצי ההדחקה המתמשכים של התרבות בכלל הותרנו לתשוקה את האפשרות לגבור על התוקפנות? על התשובה ההיסטורית העגומה שניתנה לשאלות אלה באירופה לאחר מותו של פרויד ב־1939, אין צורך להרחיב.

•

את סופה העגום של הפסקה האחרונה ברצוני לנער מעט עם החזרה לראשיתה. ראשית התרבות – משער פרויד, היא בהדחקת חוש הריח ובהזדקפות האדם. את אחריתה, לפחות עד כה, אנחנו כבר יודעות. ומה עם ראשית הפסיכואנליזה, אותו כלי שיצר פרויד ובו הוא משתמש עבור ניתוחיו, גם אלה של התרבות שתוארו כאן? על פי המחקר העדכני ביחס ל**פירוש החלום**, שמכונה "הטקסט המכונן של הפסיכואנליזה", גם הראשית הזאת כרוכה בהדחקה, ובחוש הריח. **פירוש החלום**, המגולל את שיטת ניתוח החלומות של פרויד, וכולל גם ניתוח של כמה מחלומותיו של פרויד עצמו, הגיע לדפוס לאחר שנים ארוכות של אנליזה עצמית ואנליזה בהתכתבות עם חברו הטוב של פרויד, רופא האף-אוזן-גרונ וילהלם פליס.

החברות העמוקה בין פרויד לפליס כללה חליפת מכתבים ענפה ותכופה שבה הם חלקו רעיונות, מחשבות וכפי שטוען המחקר העדכני – גם אהבה ותשוקה.⁸ הקשר האוהב בין השניים נפסק ב־1901, ולאחר מותו של פליס, דאג פרויד שידידתו העשירה, הנסיכה מארי בונפרט, תרכוש מאלמנתו של פליס את המכתבים הרבים שכתב לו שנותרו בחזקתה. בונפרט שמרה על המכתבים, ופרסמה אותם תחת צנזורה רק לאחר מותו של פרויד. רק שנים מאוחר יותר, פורסמו המכתבים במלואם. מדוע חשש פרויד כל כך מפרסום

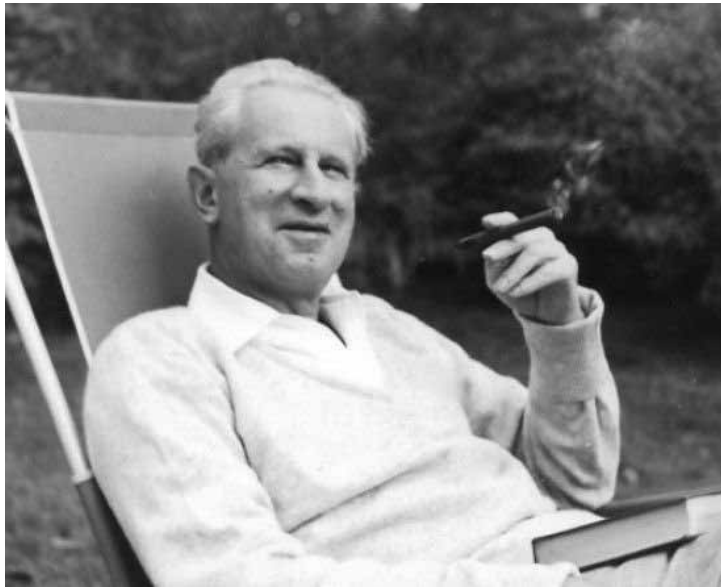
בהערת שוליים¹ באורך שני עמודים המסתתרת במסתו המפורסמת, **תרבות בלא נחת**, קושר זיגמונד פרויד את רגע היווצרותה של התרבות עם פחיתת-ערכם של גירווי הריח ועליית קרנם של גירווי הראייה. בעבר הקדום, טוען פרויד, היו לגירווי הריח השפעה מכרעת: לא רק על החיים הליבידינליים הפיזיים (חיי המין) אלא גם על אלה הנפשיים. עם הזדקפות האדם, עם התרוממותו מהליכה שפופה על ארבע לעבר התייצבות רעועה על שתי רגליים – "נפתח התהליך הרה הגורל של התרבות".² איזו מין תרבות זו, ניתן לשאול? המסה כולה, שהיא אחד מכתביו המאוחרים של פרויד (פורסמה ב־1930) שואלת את השאלה הזאת, ומגלה במרכז, בעיקר – אי נחת.³ אותה התרוממות, שהיתה כרוכה ב"הדחקה אורגנית" של גירווי הריח, העלתה את הצורך בגירווי הראייה המיניים. חשיפתם היווצרית של האיברים עם ההזדקפות הובילה לבושה, לכיסוי, ובהמשך – לאשמה. התרבות שהתפתחה החל מרגע זה, כפי שהיא מתוארת במסתו של פרויד, שחסרונה העיקרי הוא רגשות האשם, היא דוגלת בהדחקת הארוס – יצר המין והתשוקה, מחשש לפריצתו של התנטוס – יצר המוות והתוקפנות.⁴ נקודת המוצא של פרויד היא הובסיאנית, ולפיה, אם תינתן לאדם חירות מוחלטת, הוא יאמץ בוודאי מידה רבה של תוקפנות, ויפגע בזולתו ובעצמו.⁵ התרבות אמנם "מטילה קורבנות גדולים [...] על יצר המין של האדם"⁶ אך למול פגיעה זו באושרו של האדם, היא מעניקה לו ביטחון. פרויד, לדבריו, אינו מעוניין לתפוס במסה זו עמדה נגד התרבות או בזכותה, אלא רק לתארה כמעין צופה-חוקר. פרויד אינו מעוניין להיות נביא זעם או לשאת נחמה.⁷ הוא מסיים את המסה בשאלה, האם כוחו של ארוס יצליח לגבור על יריבו, תנטוס? הפילוסוף הרברט

זיגמונד פרויד

– לבחילה ולכמעט-עילפון.¹¹ קריאות מן השנים האחרונות טוענות כי פרויד הדחיק – ביודעין או שלא ביודעין – את הקשר בין "חלום אירמה" לבין המקרה המטלטל הזה,¹² שבו רשלנותו של חברו, בתיווכו שלו, כמעט גרמה למותה של מטופלת. מה ניסה פרויד להדחיק? האם רק את רשלנותו ואת אכזבתו מחברו, או שמא גם את קשר האהבה

היא פעולה פרדוקסלית. החוק הוא לכאורה זה שאין לו מקור, הוא נעדר היסטוריה, אי אפשר לספר את סיפורו. אם כך, דרידה, פרויד וקפקא נוטלים כולם חלק באותה הפעולה הפרדוקסלית,

הרבט מרקוזה

ניסיון ההתחקות אחר מקורו של החוק, ניסיון לצאת מן החוק כדי לספר את נקודת הראשית שלו ואת גבולותיו, וחוזרים, באחרית, כדי לספר. והרי רק לקראת סוף ימיו הצליח האיש מן הכפר להבחין בדבר־מה השייך לחוק: בזוהר הבוקע מפתחו.²¹

אם אנו מבינות את ההתחקות אחר החוק כמעשה פרדוקסלי של פניה לאחור, של פניה מן האחרית אל הראשית, מעין תנועה סיבובית המנסה, וזה הרי הפרדוקס, לצאת מתוך עצמה כדי לשער או לדמיין את רגע הפצעתה – נטשנו כאן מבנים לינאריים של התקדמות, התפתחות והליכה קדימה. אנו נמצאות בתחומו של המשוער, של המדומיין, של ההסתעפויות המתאפשרות מן המבט החוזר לאחור. בקריאת אותם מומנטים של הליכה לאחור, של התחקות אחר נקודות ראשית מדומינות, מדוע שלא נשיב את אותן קריאות אחורה, זאת אומרת קדימה, ונשאל – איזו מין תרבות זו, תרבות של כתיבה ושל קריאה, תרבות של חוק ומוסר, המשערת כך את ראשיתה? המשערת את נקודות הראשית שלה בהדחקת האורגני, ביצירת אפשרת ההדחה, בהרחקה מן הגוף, מן המטריאליות הצפופה של הריחות? איזו מין תרבות זו המשערת את ראשיתה בפתיחת

והיצורי. מעשה ההתרוממות הוא בו־בעת גם יצירת הגבוה כ"טוב יותר", יצירת הטוב כטוב המוסרי, יצירת אפשרות שיפוט הערך ותחילתה של המוסריות האנושית.¹⁹ אותה היטהרות, טוען

דרידה, אינה רק מנת חלקה של הפסיכואנליזה ותורת הנפש של פרויד, אלא גם של הפילוסופיה המודרנית מראשיתה. בניסיונו לשאול שוב ושוב את שאלת החוק, מנסח דרידה את החוק של החוק כחוק של הכותרת. החוק של הכותרת מתגלה מן הקריאה בסיפורו של קפקא, שנקרא "בפתח החוק" אך גם מתחיל במילים "בפתח החוק [...]" עומד שומר־ף.²⁰

כך, בקריאתו של דרידה, חושף בפנינו קפקא את חוקו של החוק: זה שעומד בפתחו, בפניו, לפניו, אך מורחק ממנו, מחוץ לו, מעולם לא בא אל תוכו. הכותרת מתרוממת מעל הסיפור, מעל הכתוב, מעל גוף הטקסט, מעידה על הגוף אך תמיד חיצונית לו. עם זאת, הכותרת, שהיא לכאורה חיצונית לגוף הסיפור, היא היוצרת אותו. ומה תהיה הכותרת ללא גוף הסיפור? כך היחסים בין שאלת החוק לחוק, בין הכותרת לסיפור, בין השם (של הסיפור) לגוף (של הסיפור) בין הפילוסופיה המודרנית לבין גופי הטקסט שהיא מדחיקה, נחשפים כיחסי מקור דו־צדדיים. ההרחקה וההדחה כאן באות יחד, ר' וד' מתחלפות לסירוגין: הדחקת האורגני היא ההתרחקות מן הקרקע, ממישור הגופים. כך גם ההדחה מייצרת את האורגני ככזה, כגופניות מיניות מודחקת, מופרדת מן המנטלי. החזרה אחורה, נדמית בלתי אפשרית. לשאול את שאלת החוק, את שאלת מקורו של החוק, אומר דרידה,

בינו לבין פליס, שבו הוא היה הפסיבי, המנושה?¹³ דניאל בויארין טוען שבהסתרת הקשר העמוק שלו עם פליס טמונה ההתעלמות של פרויד מן הנשיות שבו, שבאה בד־בבד עם פיתוח תיאוריית תסביך אדיפוס.¹⁴ בויארין מראה כיצד פעמים רבות בהתכתבות ביניהם, פרויד מעיד על עצמו כעוֹבֵר תהליך של התעברות, הריון ולידה (לידת התיאוריה המתוארת ב**פירוש החלום**) כשהאהוב והאב הוא פליס. ההדחה של הנשי היא בה־בעת ההדחה של הנשי שבאישיותו של פרויד, וגם דחיקתה של הנשיות מן התיאוריה של הנפש. אבל אולי מדובר בכלל בניסיון של פרויד להדחיק את הנטייה המינית ההומוסקסואלית, זו שתזוהה בעשורים האלה בתיאוריות האנטישמיות גם עם היהודי, ותגביר את גילויי השנאה והלעג שהופנו לעבר שתי קבוצות המיעוט האלה? או שמא ההדחה הלכה רחוק עוד יותר? ישנם חוקרים בפסיכואנליזה הטוענים שפרויד, בפרשנותו ל"חלום אירמה", מדחיק, או אולי מכחיש בלא־יודעין את ההתגלות שהגיעה לו בדבר מותו־שלו. בחלום המפורסם שחלם פרויד, אירמה, המטופלת הדמיונית, מעידה שוב על תופעות היסטוריות, אך בבדיקתה מגלה פרויד שלמעשה יש מקור אורגני לתופעות: גידול בגרון. אם כך, ראשית הפסיכואנליזה, כמומנט של הדחה מינית־אורגנית, הדחקתו של האורגני (שהיא גם הדחת גירויי הריח) מסמנת גם את הראשית כאחרית – אחריתו של פרויד, שהלך לעולמו ב־1939 מגידול סרטני בלוע.

אל סיפור האפים בין פרויד לפליס חוזר גם הפילוסוף ז'אק דרידה, בהרצאתו **בפתח החוק**,¹⁵ שהיא מעין קריאה ארוכה בסיפורו הקצר של פרנץ קפקא, הנושא את אותו שם. דרידה שואל בקריאה הזו את שאלת החוק, וכדי לשאול את השאלה הזו – הוא פונה לפרויד, ולהשערות שהעלה בהתכתבות עם פליס בשנים שקדמו ל־1900, על מקורו של חוק בני האדם. ההשערות שהעלה אז פרויד, ושלפי עדותו העלאתן היתה כרוכה ב"צירי לידה קשים", היו דומות לאלה המופיעות בהערת השוליים **בתרבות בלא נחת**. בניסיון להתחקות אחר מקורות החוק, כותב דרידה, המציא פרויד בראשונה את המונח "הדחה".¹⁶ ההדחה הראשונה והראשונה, מצטט דרידה את פרויד, המבשרת את אפשרות ההדחה, היא ההדחה של חוש הריח – הכרוכה בהזדקפות, בהתרוממות.¹⁷ דרידה מבקש להתעכב על אותה התרוממות והתעלות, שאותה הוא מכנה גם היטהרות.¹⁸ ההתרחקות מכל מה שיש לו קשר לריחות המין, מן הגופני והאורגני, מן היצרי

האפשרות לשער נקודות ראשית, לפסוק, לקטוע, להרחיק, להדחיק? האם נגזר על התרבות לשוב ולדמיון את נקודות הראשית שלה רק כמראָה לאותה תנועה של הליכה לאחור, של חיפוש נקודת ראשית, של חיפוש המקור?

הרב רט מרקוזה, בספרו **ארוס וציביליזציה**²², מציע תשובה אפשרית לשאלות האלה. התרבות האנושית שאותה מנתח פרויד, ושעברה טרנספורמציות מזוועות עוד יותר מאז נכתבו ניתוחיו (פרויד פרסם את **תרבות בלא נחת** ב־1930, ומרקוזה את המהדורה הראשונה של ספרו ב־1955) היא תרבות הלוקה לטענת מרקוזה בהדחקת יתר, ובמתן עדיפות לפן מסוים, תועלתני, של עקרון המציאות על פני עקרון העונג, שאותו הוא מכנה "עקרון הביצוע". הדחקת היתר של המיניות מצד אחד, ומתן הערך הרב לעקרון הביצוע מצד שני, מייצרת, לדבריו, תרבות דכאנית, הכרוכה ביחסי שליטה מתמשכים, בשעבוד ובהפיכת האדם למכשיר.²³ מרקוזה מציע חשיבה מחודשת על הנחתו של פרויד שהתרבות כולה מיוסדת על הדחקת המיניות, הגופניות והאינסטינקט – וטוען כי הנחה זו נכונה רק לסוג מסוים של תרבות: תרבות דכאנית ושתלטנית. בספרו, באמצעות קריאה מחודשת של מיתוסים יוונים (אלה של אורפיאוס ונרקיסוס) מציע מרקוזה להעמיד תרבות חדשה המיוסדת דווקא על המיניות ועל התשוקה, על המשחק ועל הדמיון,²⁴ ככוחות חיים ופעולה שאולי יש בהם מן ההתנגדות (לשליטה, לדיכוי) אך אינם בהכרח הרסניים, אלא מניעים את העולם.

בעזרת מרקוזה, בהחזרתו את המשחק, הדמיון, ההצגה והתשוקה לרשות הדיבור והכתיבה (התרבות) אולי ניתן להצדיק במובן מסוים גם קריאה, מחשבה ומחקר מן הסוג שהוצע כאן: קריאה ההולכת אחר המקומות המוכחים – המסומנים כ"ראשית התרבות", קריאה העוקבת אחר רמזים קטנים המופיעים במסורות נגד, בהערות שוליים, בפרטים ביבולוגרפיים זניחים לכאורה ובהתכתבויות בין חברים, ומנסה לשאול לאו דווקא על הראשית, אלא על התנועה המכוננת עצמה של הראשית והאחרית, ולשער מן ההליכה בעקבותיה דבר־מה אחר, פורע סדר, שעשוי לפתוח פתחים בחומות החוק והתרבות.

הערות

- 1 פרויד, זיגמונד. "תרבות בלא נחת", **תרבות בלא נחת ומסות אחרות**, מגרמנית: אריה בר. הוצאת דביר, 1988: עמודים 146-147.
- 2 שם, עמוד 146.
- 3 פרויד אף המתיק מעט את גזר הדין שביקש לתת לתרבות מלכתחילה, שכן שמה הראשון של המסה היה "אומללות בתרבות", כפי שהוא כותב באיגרת לאחד מחבריו (מתוך: גיי, פיטר. **פרויד: פרשת חיים לזמנו**. מאנגלית: עדי גינצבורג־הירש, הוצאת דביר, 1993: עמוד 435).
- 4 עוד על יצר המוות האנושי ניתן למצוא במסה מפורסמת לא פחות של פרויד, **מעבר לעיקרון העונג** (בתוך: פרויד, זיגמונד. **מעבר לעיקרון העונג ומסות אחרות**. מגרמנית: חיים איזק. הוצאת דביר, 1988: עמודים 95-137).
- 5 "תרבות בלא נחת", עמודים 157-158.
- 6 שם.

- 7 שם, עמוד 183.
- 8 ראו: בוירין, דניאל, "פרויד ופליס: הומופוביה, אנטישמיות והמצאת אדיפוס, **מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו־לסביים ותיאוריה קווירית**. הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2003: עמודים 272-302.
- 9 גיי, פיטר. פרויד: **פרשת חיים לזמנו**. מאנגלית: עדי גינצבורג־הירש. הוצאת דביר, 1993: עמוד 79.
- 10 Freud, Sigmund. Letter from Freud to Fliess, March 8, 1895. *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904*. Pages: 116-119.
- 11 שם.
- 12 ראו בין היתר: Schur, Anzieu, Kramer, Langs. *Feminized*.
- 13 פרויד ופליס: הומופוביה, אנטישמיות והמצאת אדיפוס, עמוד 282.
- 15 Jacques Derrida. Before the Law. *In Acts of literature*, Routledge, 2017: 181-220.
- 16 שם, עמוד 192.
- 17 שם, עמוד 193.
- 18 שם.
- 19 שם, עמוד 194.
- 20 קפקא, פרנץ, "בפתח החוק", **סיפורים**. מגרמנית: אברהם כרמל. הוצאת שוקן, 1993. עמודים 113-112.
- 21 שם, עמוד 113.
- 22 הרברט מרקוזה, **ארוס וציביליזציה**. מאנגלית: יוחנן עומרי. הוצאת ספרית פועלים, 1978.
- 23 שם, עמוד 11.
- 24 שם, עמוד 126.

שאף לחזק גבולות והפרדות חברתיים. דיוקנו של הארכיבישוף קרלו בורומיאו

המלחמה במגפה

התפרצות מגפת הדבר בין השנים 1575-1578 היתה ככל הנראה הגרועה ביותר שידעה איטליה לאורך המאה ה-16. יותר ויותר אנשים שאינם רופאים גיבשו רעיונות משלהם על המגפה והעלו אותם על הכתב. אחד מהם הוא החיבור *Dialogo della peste* שנכתב על ידי הנזיר הקפוצ'יני פאולו בלינטני, ושבנוי בתור דיאלוג ובין "חבר" פרי דמיונו. זהו טקסט חריג שבמרכזו הניסיון לספק הנחיות כיצד יש לנהל את העיר מבחינה אדמיניסטרטיבית, תוך שימת דגש על בריאות הציבור יותר מאשר בריאותו של כל פרט ופרט

אורי בן שלום

מגיפת סן קרלו כפי שצוירה על ידי Casera Nebbia בפרסקו מפורסם שצויר בשנת 1604 בארמון Almo Collegio Borromeo בפאביה

(Bellintani), ושבוני בתור דיאלוג בינו – פרה פאלו, ובין "חבר" (Amico) פרי דמיונו.³ בדומה לדיווחי מגפה אחרים, גם הוא משקף את פעילותו של המחבר בזמן המגפה האמורה:⁴ בלינטיני ניהל את הזרטי (מקומות ההסגר שאליהם נשלחו החולים) במילאנו ובברשה (Brescia). יחד עם זאת, במהותו הוא טקסט חריג, מעין יצור-כלאיים. מצד אחד, הוא אינו כרוניקה של אירועי המגפה, אף על פי שיש בו תיאור של האירועים בערים שבהן פעל המחבר. מן הצד השני, הוא אינו טקסט רפואי שעוסק באופן בלעדי באבחון המגפה ובתרופות השונות שניתן להעניק לחולים, אף על פי שבמקומות מסוימים הוא דן בכך. לבסוף, על אף העיסוק הרב בשאלות של אמונה ופרקטיקות דתיות, זהו אינו טקסט דתי. מטרתו הרחבה שונה

להענקת סיוע לנזקקים. כחלק מהתפתחויות אלה, ההיררכיה המקובלת החלה להשתנות: יותר ויותר אנשים שאינם רופאים גיבשו רעיונות משלהם על המגפה והעלו אותם על הכתב. כפי שמראה סמואל כוהן (Cohn) המגפה של 1575-1578 היוותה נקודת מפנה בתהליך זה. ראשית, במהלכה נכתבו כמעט 50 אחוזים מסך כל "דיווחי המגפה" (plague tracts) שחוברו באיטליה במהלך המאה ה-16. שנית, מלבד העלייה במספר החיבורים, מתחורר כי בכתיבתם לקחו הפעם חלק אנשים מן השורה, כגון נוטריונים, סוחרים, בעלי מלאכה ואנשי דת מן הדרגים הנמוכים.² במאמר זה אבקש לנתח מקרוב אחד מהחיבורים האלה: החיבור *Dialogo della peste* שנכתב על ידי הנזיר הקפוצ'יני פאולו בלינטיני

התפרצות מגפת הדבר (peste) בין השנים 1575-1578 היתה ככל הנראה הגרועה ביותר שידעה איטליה לאורך המאה ה-16, הן מבחינת התפשטותה הרחבה בכל חלקי המגף, הן מבחינת מספר הקורבנות. ואף על פי כן, איטליה באותה התקופה כבר היתה שונה למדי מזו שעמדה חסרת אונים בפני "המוות השחור", שהיכה באירופה באמצע המאה ה-14. במרוצת 200 השנים שחלפו מאז, הלכה ונעשתה החברה "מנוסה" – במילותיו של הנדולף שטרן (Starn) – בענייני המגפה.¹ דבר זה התאפשר הודות להתפתחות אמצעים מגוונים להתמודדות עימה, ביניהם תיאוריות רפואיות חדשות, מנגנונים ממסדיים לניהול האוכלוסייה בעתות התפרצות, ודגמי פעולה שונים שהנחו יחידים כיצד להגן על עצמם במקביל

הסיבה הפשוטה שהתשובות לה טומנות בחובן השלכות הרות גורל. מצד אחד, הכרזה שגויה כי ההתפרצות של המחלה היא אכן דֶּבֶר עלולה להביא להטלת סגר על העיר, שיוביל בהכרח לעצירה כמעט מוחלטת של הפעילות הכלכלית והחברתית בה. מנגד, הכרזה שגויה כי המחלה איננה דבר עלולה להוביל למותם של רבים. בשל כך, החל מן המאה ה-14 התפתחו במרבית הערים האיטלקיות ועדות לבריאות הציבור (Sanità), שמטרתן העיקרית היתה לעקוב אחר מקרי המוות שאירעו בעיר ולהתריע בפני השלטונות כשעולה חשד להתפרצות המגפה.

במילאנו, הסניטה היתה בעלת השפעה רבה, וקיבלה לידיה בשלב מוקדם את הסמכות להכריע אם מדובר בדבר או לא.¹¹ כפועל יוצא מכך, הוטל סגר כללי על העיר כבר באוקטובר 1576, כחודשיים בלבד לאחר שנרשמו מקרי מוות ראשונים מן המגפה.¹² עם זאת, ערים אחרות פנו פעמים רבות לעזרתם של רופאים כדי להכריע בשאלה. ומאחר שאלה התבססו לעיתים על תיאוריות רפואיות שמקורן בעולם העתיק, בעיקר על כתביו של גלנוס, תשובתם היתה שגויה. לשיטתם, מגפת הדבר נגרמת בשל תנאים חיצוניים לקויים, כגון אוויר רע או מזון מקולקל, וכשאלה נעדרו לא היתה באפשרותם להכריז על ההתפרצות ככזו. כך בדיוק קרה בוונציה, כששלטונות העיר הזמינו ב־1575 מספר רופאים ידועים מפדובה שבמשך יותר משנה סירבו להכיר בכך שמדובר בדבר.¹³ כתוצאה מכך, התפרצות המגפה שם היתה קטלנית במיוחד, נמשכה כשלוש שנים והביאה למותם של יותר מרבע מן האוכלוסייה.¹⁴

כאשר בלינטני כותב, כעשור לאחר המגפה של 1575, יש לו די דוגמאות למקרים שבהם רופאים נכשלו באבחון המגפה. הוא עצמו מונה אירועים שקרו בברשה, בפדובה ובמילאנו (שם לא היו לכך השלכות על המדיניות הציבורית) הגם שקשה להאמין שלא הכיר את האירועים בוונציה. לדידו, הכישלון של הרופאים קשור בראש ובראשונה בחוסר הנכונות שלהם להתנסות באופן פעיל בטיפול בחולים. לדבריו, "רופאים רבים מדברים על כך וכתבו על כך חיבורים רבים: אבל אני מאמין שיש הבדל גדול בין ספקולציה לפרקטיקה".¹⁵ כדי להדגים זאת הוא מתאר מקרה שבו הגיע לבקר ילד חולה, שהיה נגוע בדבר "ללא שום ספק". אף על פי כן הוא הסכים שיזמינו שני רופאים מנוסים מאוד שיבחנו אותו גם הם:

הם באו, אבל לא רצו להיכנס לבית, אלא גרמו לילד לרדת למטה כדי לבחון אותו בדקדקנות, זאת מבלי להתקרב אליו מעבר לעשר אמות. הם השיבו כי אינם יודעים

הטיעונים לזכות הדבר הוא שם בפיו של חברו. החיבור נפתח בפרולוג שבו אמיקו משדל את פרה פאולו להצטרף אל שאר כותבי הכרוניקות שתיארו את המגפה במילאנו, ולהעלות על הכתב את הידע הרב שצבר – אם לא לטובת הכלל אז לפחות כדי לחמוק מן העונש שאלוהים יטיל עליו עקב כך. בתגובה, בלינטני עונה כי פעמים רבות הרהר באפשרות שאלוהים יכה בו בשל כך. אף על פי כן, היה נראה לו בלתי ראוי להעלות על הכתב דברים נוספים לאחר שכותבי כרוניקות מוכשרים ממנו כבר עשו כן.⁵ הוא מתייחס במיוחד לכרוניקה שכתב הנוטריון ג'אקומו פיליפו בסטה (Besta),⁶ שלדבריו, "במסגרת מקצועו ידע לספר כיצד הדברים התרחשו, כך שאם יגיעו [בשנית] יוכלו לסייע לאנשים, כפי שאכן יכול לקרות".⁷ אלא שאמיקו לא מתרצה, ובתשובתו מעיד על לב העניין:

אני יודע היטב שהם עסקו בזאת, וקראתי את הספרים שלהם, אבל (מבלי לפגוע בשלומם) הם לא השביעו את רצוני, משום שהם כותבים מה שהבינו מאחרים, ואם הם בכל זאת ראו דבר־מה, בהשוואה אליך אפשר לומר שהם לא ראו דבר; מעבר לזה, הם מדברים על דברים חיצוניים, ואני מעוניין לדעת ולהבין לפרטי פרטים את הדברים הפנימיים [שקרו בתוך] הלזרטי, מה שהם [הכותבים האחרים] לא יכולים לומר לי אלא דרך תיאור של אחרים.⁸

מה שעולה מן הדברים – וסולל מיד את הדרך לפרה פאולו – הוא שהניסיון הממשי חשוב יותר מכל תפקיד רשמי. למעשה, הניסיון לבדו יכול לייצר ידע מספיק בנוגע למגפה, ובהמשך לכונן את הסמכות לייעץ ולכתוב על אודותיה. כפי שאומר בלינטני לחברו במקום אחר: "אני שמח לומר לך את דעתי, שאושרה פעמים רבות על ידי הניסיון, בעודה מחזירה אותי תמיד אל שיפוט טוב יותר".⁹

על אף שבפרולוג עולה כי בלינטני מנסה להציב את עצמו מול כותבי הכרוניקות האחרים, מאבקו העיקרי לאורך הטקסט הוא דווקא ברופאים. במקומות רבים הוא מנסה לקעקע את סמכותם, ולהוכיח כי הידע שלהם שגוי מאחר שאינו נשען על ניסיון אמיתי. המקום הבולט ביותר שבו הדברים באים לידי ביטוי הוא בפרק שבו דן בלינטני בשאלה כיצד ניתן לזהות שמדובר בדבר, כלומר, כיצד ניתן לאבחן נכונה שהמגפה פרצה.¹⁰ לפיכך, אבקש להתמקד בהיבט זה כדי להבין ממה מורכב הניסיון שעליו מדבר בלינטני, ומה דרוש לאדם כדי להיעשות בר־סמכא בענייני מגפה.

מאז המוות השחור, השאלה כיצד לאבחן דבר עמדה בלב העיסוק במגפות באיטליה, מן

בתכלית, ובמרכזה הניסיון לספק הנחיות כיצד יש לנהל את העיר מבחינה אדמיניסטרטיבית, תוך שימת דגש על בריאות הציבור יותר מאשר על בריאותו של כל פרט ופרט.

אלא שבלינטני היה מודע היטב לכך שאין זה מובן מאליו שאח קפוצ'יני כותב חיבור מעין זה (לא משנה כמה ניסיון צבר). כיצד, אם כן, הוא מצדיק זאת? כיצד הוא מכונן את עצמו בתור בעל סמכות בענייני המגפה? כפי שיתחוויר מיד, התשובה לשאלה זו מלמדת על הרגע ההיסטורי שבו אנו דנים לא פחות מאשר על בלינטני עצמו.

I. מגע וסמכות רפואית

לא צריך להרחיק לכת כדי לגלות מדוע בלינטני רואה חשיבות בכתובת הטקסט, גם אם את

להכריע בוודאות, ושצריך לחכות עד הבוקר (זה היה ערב) וכשהשתן [שלן] יבוא הם יקבעו במה מדובר. אני, שעוד לא חשפתי את עצמי, הראיתי את עצמי, ואמרתי להם שללא שום ספק הרעה הזו היא דבר, ושככל הנראה הילד הזה לא יחיה עד הבוקר; כפי שקרה, שכן הוא מת באותו הערב בשעה הרביעית בלילה. הרופאים שמעו זאת, והשיבו שהם מאמינים בהחלט שמדובר במחלה הזו [דבר], ושלמרות זאת הם לא מעזים לקבוע דבר כזה בוודאות. וכך הסתיים העניין. עכשיו אתה רואה שאם הגברים הנכבדים האלה, שאכן היו כאלה, לא ידעו לשפוט בנחרצות אפילו שהתנסו במחלה המדבקת הזו וראו [אתה] במקרים רבים; יש לתמוה אם אלה שמעולם לא ראו אותה לא יודעים להכיר בה?¹⁶

כפי שנעשה כבר ברור למדי, מבחינת בלינטני רק דרך הניסיון ניתן להכיר את המגפה. אלא שכעת מתבררת המשמעות של הניסיון הזה: הדבר שבלינטני מייחס לו את החשיבות הרבה ביותר הוא עצם המגע הפיזי עם החולים. לכן, מלכתחילה שני הרופאים המנוסים נידונו לכישלון: בניגוד אליו, שנכנס לחדרו של הילד, הם בוחנים אותו ממרחק, חסרים את התעוזה הנדרשת כדי להכיר את המחלה וכדי להודות שמדובר בה. עניין זה מקבל חיזוק בדבריו של אמיקו בפתיחת הפרק, שאומר לפרה פאולו: "אל תחשוש לומר את הדעה שלך, שכפי שאני מאמין, אחריה ינהו יותר (הודות לניסיון הרב שצברת בעודך משרת את החולים במילאנו, בברשה ובמרסיי שבפרובנס) ושתהיה שונה מן הדעה של רופאים רבים, שמעולם לא ראו אותה [המגפה]; ואם ראו אותה, לא נגעו בה, אלא אם קודם לכן היא נגעה בהם".¹⁷ וכך, גם כשהוא מותיר לרופאים לפתור עניינים שבהם איננו מבין, כגון אילו תסמינים מופיעים ראשונים, הוא טוען כי: "עבורי מספיק לומר מה שראיתי ונגעתי בו כמו ידי".¹⁸

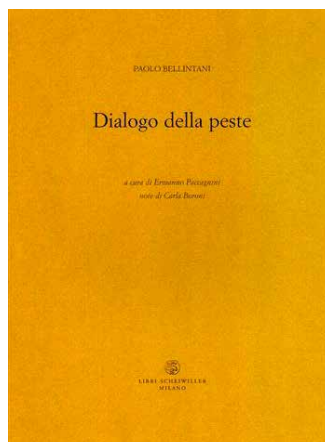
החשיבות שניתנת למגע ביחס לשאלת הסמכות קשורה תחילה לאופן פעולתם של רופאים באותה התקופה, שלפחות באופן מסורתי (שכן דווקא אז חלו שינויים משמעותיים במקצוע) נמנעו ממגע עם החולים ועשו את מרבית עבודתם במישור התיאורטי. כך, למשל, בפרק "הנחיות לרופאים", שבו מוסבר כיצד על רופאים לפעול בזמן המגפה, אמיקו אינו מאמין שניתן יהיה למצוא "מישהו שירצה ללכת ולבקר חולים כאלה, ובטח שלא לגעת בדופק" – עניין שאותו מאשר פרה פאולו.¹⁹

יחד עם זאת, אני סבור כי מרכזיות המגע חורגת מעבר לניסיון של בלינטני לקעקע את סמכותם של הרופאים. היא קשורה באופן מהותי לתהליכים רחבים יותר שעברה אירופה במאה

ה'16, ובעיקר למאמצים ההולכים וגוברים להעמיד גבולות – פיזיים ומטאפוריים – בין החלקים השונים בחברה. בדברים הבאים אבקש להציג את "רוח התקופה" הזו כפי שבה לידי ביטוי בזמן המגפה במילאנו. לאחר מכן, אראה כיצד טענותיו של בלינטני עומדות בסתירה מסוימת לכך, ובאיזה אופן הדברים מעידים על חשיבות יצירת המגע.

II. מגע וסמכות מוסרית

העת החדשה המוקדמת התאפיינה בעיסוק כמעט אובססיבי בשלמותו של הגוף החברתי. כפי שטוען ניקולס טרפסטר (Terpstra), חרדה זו עברה כחוט השני בכל רחבי אירופה ואגן הים התיכון, והיתה משותפת לשלוש הדתות האברהמיות גם יחד. אמנם ביטוייה של התופעה היו מגוונים והשתנו בהתאם לנסיבות ההיסטוריות, אך בליבה עמדו תמיד ניסיונות עיקשים ליצירת הפרדות

עטיפת חיבור הדיאלוג של פאולו בלינטני

פוליטיות, חברתיות וגיאוגרפיות, סמליות וממשיות, כדי להגן על שלמות החברה. בעולם הקתולי, ניסיונות אלה הגיעו לשיאם במהלך הקונטרה-רפורמציה. הם התאפיינו במאבק בלתי מתפשר במינות, בטיהור החברה מ"נגעים" הקשורים במגע עם דתות אחרות (למשל על ידי הקמת גטאות ליהודים) אך גם בסגירה של מנזרי נשים בפני העולם, כדי לבודד את הנזירות מזהמתן. בתוך כך, שיח של זיהום פיעפע לכל עבר. במסגרת, החברה הובנה בתור corpus christianum, גוף של ממש, כשאיזמים על הטוהר שלו הומשגו פעמים רבות בשפה רפואית, ונתפסו בתור מחלות או מגפות שאותן יש להכרית.²⁰

מילאנו בשנות כהונתו של הארכיבישוף קרלו בורומיא (Borromeo) (כ. 1564-1584) לא היתה יוצאת דופן. ברפורמות הרדיקליות שביקש להחיל בדיקוסיה שלו, בורומיא שאף

לחזק גבולות והפרדות חברתיים, ולטהר את החברה מן הנגעים שפשו בה. בין היתר, הוא אכף בנוקשות את סגירת מנזרי הנשים בפני העולם שבחוץ, הקים בתים לזונות לשעבר למטרות שיקום, ופעל (לשווא) להפריד בין נשים לגברים בטקסים דתיים.²¹ הוא הקדיש מאמצים למאבק במינות האוונגליסטית (או במה שנתפס ככזה) בין השאר מתוך החשש שנבע ממיקומה הצפוני של הדיוקסיה.²² בנוסף, הוא האמין שאנשי דת צריכים לחיות חיים שונים בתכלית מן ההדיוטות וקרא להם לאמץ סממנים חיצוניים מובחנים, כגון פנים מגולחות וטונזורה (תגלחת ראש).²³ לבסוף, כשהמגפה הגיעה למילאנו בקיץ של 1576, היא נתפסה במחשבתו של בורומיא בתור עונש אלוהי על זיהום מוסרי שפשה בחברה.²⁴ הוא קרא בתקיפות לחזרה בתשובה ולהיטהרות מחטא, וטען כי המחלה תעלם רק כשאלוהים יפויס, ולא באמצעות שום מרפא מעשה ידי אדם.²⁵ המאמצים האלה באו לידי ביטוי ביתר שאת במהלך המגפה, כשהכנסייה המילאנזית פעלה כדי לאסור מגע, וליצור הפרדות הרמטיות שנתפסו נחוצות כדי להתמודד עם המשבר. בכל הקשור לגבולות פיזיים, הכנסייה קראה לשמור על הסגר הכללי למרות הקשיים שהטלתו כפתה על ניהול הפולחן הדתי, ואף הענישה על כל הפרה שלו.²⁶ היא אספה את כל העניים מחוסרי הבית והוציאה אותם אל מקום סגור מחוץ לעיר. לבסוף, היא היתה הגורם המרכזי שניהל את הסיוע לחולים בלזרטו. זאת, תוך שמירה בלתי מתפשרת על ההפרדות בין החולים, הנחשדים במחלה, ואלה שהבריאו ממנה וממתינים לשחרורם. במקביל, הכמרים נדרשו לנהל את הפולחן תוך חציצה בינם לבין המאמינים: המוודים קיבלו הנחיה לערוך את הסקרמנט אך ורק מבעד למפנתי הדלתות, והכמרים שהעניקו את האוקריסטיה נדרשו לחטא את ידיהם בחומוץ ובבשמים, להתרחק מהבל הפה של המאמינים, ואף לענוד ספוג ספוג בחומוץ לצווארם.²⁷

החיבור של בלינטני, שכאמור נכתב בעקבות הניסיון של מה שאירע במילאנו ובמקומות אחרים ומהווה מעין מדריך להתנהלות בזמן מגפה, לוקח את הדברים צעד אחד קדימה. מעבר ליצירת הגבולות בין אנשי הדת והמאמינים, בין הלזרטו לשאר העיר, בין זונות לשאר הציבור,²⁸ הוא מספק הנחיות מפורטות כיצד יש להימנע מזיהום בכל היבט של החיים. למשל, הוא מסביר שהמטבח של הלזרטו צריך להיות מנוהל על ידי אנשים "נקיים" (nette) והאוכל צריך להישלח פנימה ללא מגע בין מי שבפנים ומי שנמצא בחוץ.²⁹ בנוסף, בשר, שלדעתו נושא את המחלה, צריך להיות

עגלות מובילות מתים במהלך המגפה במילאנו, 1630

מאחר שהיו כפופים למסדרים שלהם ולא אליו, קרא להם לשרת את המאמינים מבלי לחשוש. לדבריו, "זהו אכן זמן נחשק שבו אנחנו עשויים להשיג את כתר המרטיר בלי עריצות טירן, בלי סד עינויים, בלי אש, בלי חיות טרף, ולחלוטין בלי אכזריות עינויים כלשהי, שיכולה להיות הכי מאיימת על השבריריות האנושית".³⁴

מצד שני, מכאן גם מתברר שדגם הפעולה הזה לא היה אמצעי כפייה גרידא, אלא העניק לאנשים מכל רחבי החברה אפשרות להציג את עצמם בתור "גיבורים" או "מרטירים", ולכונן את הזהות שלהם בצורה שלא היתה מתאפשרת להם אחרת. חשוב לזכור שהדברים מתרחשים בתקופה שבה מרטירים זכו לעדנה מחודשת. הדבר בא לידי ביטוי בצורה ברורה בקרב הזרמים הפרוטסטנטיים השונים (למשל במלחמות הדת בצרפת) אך גם אצל הקתולים, בעיקר באנגליה או במשימות המיסיון.³⁵ מדבריו, ניכר שבורומיאו היה מודע לכך, ולכן הוא סימן את המגפה בתור רגע נדיר שבו יכולים קתולים שחיים בבטחה על אדמת איטליה למות על קידוש השם. אף בלינטיני מעלה על נס כמה דוגמאות כאלה, ביניהן חברי המסדר הקפוצ'יני, שהלכו לשרת בלזרטו של מילאנו "בקנאות דתית לכבוד האל ושלמות של הנפשות, ובעודם נכונים למות למען האהבה שלי".³⁶

במוקצה, גם במחיר של סכנה לחיים. מן הסתם, לא רבים בחרו לפעול לפיו. ולמרות זאת, הוא נשא כמה משמעויות חשובות.

מצד אחד, דגם זה אפשר להניע אנשים לכדי מעשה במקום שבו הפעלה שגרתית של כוח ממוסד אינה מספיקה. אמצעי אחד לעשות כן היה אינדולגנציות (שטרי מחילה): בסוף ספטמבר 1576 בורומיאו פרסם מסמך עם שורה של אינדולגנציות, שבו ניתנו אינדולגנציות מלאות (indulgenze plenarie) בעבור הענקת סיוע לחולים. אינדולגנציות מסוג זה היו עניין נדיר למדי. הן ניתנו לרוב רק עבור מי שיצא למסעות הצלב או עלה לרגל לרומא כל חמישים שנה, ומשמעותן הייתה שאותו אדם זכה למחילה מלאה על כל חטאי העבר. כפי שעולה מן הדברים, חשיבות המגע קיבלה גם כאן משמעות רבה. בין היתר, האינדולגנציות ניתנו למי שהעניקו סקרמנט כלשהו לחולים, למיניקות שהניקו תינוקות חולים או שנחשדו ככאלה, וכן "לרופאים שבאים לגעת בדופק. לשכנים שמגישים עזרה, בעודם נוגעים בחולים או בחשודים בהידבקות. [...] למנתחים שמקזים דם או מרפאים, בעודם נוגעים בחולה".³³ שימוש דומה לזה ניתן למצוא בדרשה שנשא בורומיאו בפני מפקחים על מנזרים ואנשי דת רגולרים. בורומיאו, שלא יכול היה לכפות עליהם לסכן את חייהם ולהעניק את הסקרמנטים לחולים

מורתח לפני השימוש, ולחם צריך לעבור צלייה על גריל.³⁰ בכל הקשור לבגדים ולרכוש, הטיפול שמציע בלינטיני ממחיש את החרדה מפני הזיהום בצורה הברורה ביותר: זהב, כסף ותכשיטים יש להשרות בחומץ לפני שימוש חוזר,³¹ ובדים נדרשים לעבור תהליך מורכב במיוחד: אנשים "נגועים" (infetti) צריכים להוביל את הבדים במעלה הנהר ולהרתים בדוד גדול. לאחר מכן עליהם לשלוח את הבגדים מטה באמצעות הזרם, ללא מגע יד אדם. שם, יקבלו את הבגדים כובסות "נקיות" ויוכלו להעביר אותן הלאה ללא חשש מהדבקה.³² כפי שראינו בסעיף הראשון, בלינטיני מעניק משמעות רבה לעצם החתירה למגע, שנתפסת בתור הבסיס העיקרי לידע שמאפשר התמודדות עם המגפה. כיצד, אם כך, ניתן להסביר את הפער בין זה לבין הדגש על יצירת הפרדות בין אנשים חולים ובריאים, בין "נקיים" ל"נגועים"?

במובנים רבים התגובות למגפה אכן משקפות את החרדה המתמדת משלמותו של הגוף החברתי. יחד עם זאת, אי אפשר להתעלם מכך שכדי שהחברה והיחידים שחיים בתוכה יוכלו להמשיך ולהתקיים היה צורך לחצות את הגבולות ולשבור את איסור המגע, על אחת כמה וכמה בזמן מגפה. בשל כך, אני סבור שמה שאירע מסייע לחשוף דגם פעולה שהתקיים במקביל לאמצעים לתחום גבולות; דגם שבבסיסו עומדת הנכונות לגעת

- P. Renée, על בורומיא ומזרי נשים, ראו: 21
Baernstein, *A Convent Tale: A Century of Sisterhood in Spanish Milan* (New York: Routledge, 2002), 79-111; Robert L. Kendrick, *Celestial Sirens: Nuns and their Music in Early Modern Milan* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 58-89. על הפרדת נשים וגברים בכנסייה: Wietse de Boer, *The Conquest of the Soul: Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan* (Leiden: Brill, 2001) 108-111.
- Adriano Prosperi, "Clerics and Laymen in the Work of Carlo Borromeo," in *San Carlo Borromeo: Catholic Reform and Ecclesiastical Politics in the Second Half of the Sixteenth Century*, eds. John H. Headley and John B. Tomaro (Washington: Folger Books, 1988), 117-118, 125-127.
- ראו: שם; וכן, 23
Paulo Pagnonio (Milan: 1843-1846), 2:1322-1325. להלן: AEM.
- Carlo Borromeo, "Il Cardinale di Santa Prassede al marchese d'Ajamonte Governatore di Milano, al Senato, ed ai Membri del Consiglio Secreto," in *Documenti circa la vita e le gesta di S. Carlo Borromeo*, ed. Aristide Sala (Milano: Z. Brasca, 1857-61), 3:663-668. AEM, 2:1317.
- Cohn, *Cultures of Plague*, 289.
- כאן אני מסתמך על הכרוניקה הבאה: 27
Paolo Bisciola, *Relazione verissima del progresso della peste di Milano* (Bologna: Alessandro Benacci, 1577).
- Bellintani, *Dialogo*, 103-104. 28
שם, 138. 29
שם, 164-165. 30
שם. 31
שם, 155-156. 32
- AEM, 1314: "A' Fisici che vanno a toccare il polso. Alle comare che aiutano, toccando persone infette o sospette. [...] A' barbieri che salassano o medicano, toccando l'infermo". 33
- Carlo Borromeo, *S. Caroli Borromei S. R. E. Cardinalis Archiepiscopi Mediolani Homiliae*, ed. Josephus Antonius Saxius, (Milano: Apud Marellum, 1758), 88: "Optabile sane tempus, quo absque Tyranni crudelitate, sine equuleis, sine ignibus, sine bestiis, omnino sine ulla cruciatuum asperitate, quæ humanæ imbecillitati maxime solet esse formidabilis, martyrii palmam consequi possumus". 34
- Brad S. Gregory, *Salvation at Stake: Christian Martyrdom in Early Modern Europe* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), esp. 272-314.
- Bellintani, *Dialogo*, 120: "con tanto zelo dell'onor di Dio e salute delle anime, e risoluti di morire per amor suo". 35
- rimettendomi però a miglior giudizio". 10
שם, 123-126.
- Ann G. Carmichael, "Contagion Theory and Contagion Practice in Fifteenth-Century Milan," *Renaissance Quarterly* 44, no. 2 (Summer 1991): 213-256. 11
- Mario Bendiscioli, "Politica, Amministrazione e Religione nell'età dei Borromei," in *Storia di Milano*, Vol. 10 (Milano: Fondazione Treccani, 1957), 235-247. 12
- על כך ראו בדיטרטציה שלא פורסמה: 13
Michelle Anne Laughran, "The Body, Public Health and Social Control in Sixteenth-Century Venice" (PhD diss., University of Connecticut, 1998), 198-267.
- הנתונים לקוחים מתוך: 14
Cohn, *Cultures of Plague*, 125.
- Bellintani, *Dialogo*, 124: "molti dottori ne parlano e ne hanno scritto molti trattati: ma credo che sia gran differenza dalla speculativa alla pratica". 15
- Bellintani, *Dialogo*, 125: "Vennero, ma non volsero entrare in casa, ma fecero discendere il figliuolo a basso esaminandolo minutamente, non però accostandosegli a dieci braccia. Risposero che non sapevano far giudizio certo, ma che bisognava stare sino alla matina (e questo fu la sera) e che vedendo poi l'orina (e questo fu la sera) e che vedendo poi l'orina avrebbero determinato che cosa fusse. Io che non mi era ancora scoperto, mi feci vedere, e gli dissi che senza dubbio alcuno questo male era peste e di più che quel figliuolo non sarebbe campato fino alla matina; come avviene, che morse la stessa sera a quatro ore di notte. Sentendo questo li medici risposero che credevano bene che fusse di quel male, ma che però non ardivano a diffinire assolutamente tal cosa. E così il negozio si risolse. Ora vedi se questi valentuomini, che veramente erano tali, ancora che in loro avessero sperimentato tal contagioso male e visto in molti altri, non seppero fare giudizio fermo; che maraviglia è se quelli, che mai lo videro, non lo sanno conoscere?". 16
- Bellintani, *Dialogo*, 123: "non te rincresca a dire il parer tuo, qual credo che sarà più seguito (per la grande isperienza, che ne hai, essendo tu stato a servire a gli apestati in Milano, in Brescia e in Marsiglia di Provenza) che non sarà il parere di molti medici, quali forse mai la videro; e se la videro, non la toccarono, se prima lei non toccò loro". 17
- "A me basta di dire quello che ho visto: שם: 18
e tocco con mani".
- "alcuno che voglia andare a visitare: 145: שם, 19
tali infermi, nè toccare il polso".
- Nicholas Terpstra, *Religious Refugees in the Early Modern World: An Alternative History of the Reformation* (Cambridge University Press, 2015), esp. 1-20. 20
- אם כך, אין פלא שבלינטני שאב את הסמכות שלו בענייני המגפה מעצם החתירה למגע. הדבר לא רק הציב אותו בניגוד לרופאים שנתפסו כמי שלא מוכנים לעשות כן. מבלי להתיימר להיות קדוש ומבלי לעמוד במרכזו של פולחן כלשהו הוא הציב את עצמו בתור מושא ל-imitatio (העיקרון הנוצרי שלפיו יש לחקות את חייהם של ישו והקדושים). כך, באמצעות דגם הפעולה הזה הוא היה יכול למקם את עצמו בראש הסולם המוסרי והרוחני, ולהשיג את כתר המרטיר בעודו בחיים.
- ### הערות
- Randolph Starn, Forward to *Histories of a Plague Year: The Social and the Imaginary in Baroque Florence*, by Giulia Calvi, tr. Dario Biocca and Bryant T. Ragan Jr. (Berkeley: University of California Press, 1989), x. 1
- Samuel K. Cohn, *Cultures of Plague: Medical Thought at the End of the Renaissance* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 25-32. 2
- Paolo Bellintani, נועצתי במהדורה המדעית הבאה: *Dialogo della peste*, ed. Remanno Paccagnini (Milan: Scheiwiller, 2001). 3
- עם זאת, הטקסט נכתב מאוחר יותר, מתישהו בין השנים 1590-1584: בכתב היד לא מופיעה אינדיקציה בנוגע למועד חיבור הטקסט. יחד עם זאת, בעמוד השער נוספה הערה שלפיה: "כשהמחבר חיבר את הדילוג הזה סן קרלו היה מת רק זמן מועט ולכן הוא מדבר עליו בתור אדם שעדיין לא עבר תהליך באטיפיקציה או קנוניזציה" (שם, 87). לפיכך, בהנחה שבלינטני מת ב-1590 לערך, ניתן לתארך את כתיבת החיבור בין מותו של בורומיא ב-1584 למוותו של. ראו: Ermanno Paccagnini (ed.), "Nota: al Testo," in Paolo Bellintani, *Dialogo della peste* (Milan: Scheiwiller, 2001), 73. 4
- Giacomo Filippo Besta, *Vera narrazione del successo della peste, che afflisse l'inclita città di Milano, l'anno 1576 & di tutte le provisioni fatte a salute di essa città* (Milan: Per Paolo Gottardo & Pacifico Pontij, 1578). 5
- Bellintani, *Dialogo*, 90: "il quale fa professione di narare come le cose sono passate, acciochè per l'avenire la persona se ne possa servire, come in verità lo può fare". 6
- "lo Molto ben so che egli no ne hanno: שם: 8
trattato, e ho letti li libri loro, ma (salva la pace loro) al mio gusto non sodisfano, perché essi scrivono quello che da altri hanno inteso, e se pur videro qualche cosa, rispetto a te si può dire che nulla videro; e poi essi parlano di cose esteriori, e io vorrei sapere e intendere minutamente le cose interiori dei lazzareti, quali essi non me le possono dire se non per relazione d'altri".
- "mi contento di dirti il parer mio.: שם, 168, 9
aprovato più e più volte dalla esperienza:

